

Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi

Mayıs 2021

Cilt IV Sayı I | Hakemli Dergi

ISSN: 2636-7998

Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi

Mediterranean Journal of Gender and Women's Studies

Dergi Sahibi/Owned By:

Prof. Dr. Nurşen Adak

Yayın Kurulu/Publishing Editors

Prof. Dr. Nurşen Adak, Akdeniz Üniversitesi

Doç. Dr. Öznur Körükcü, Akdeniz Üniversitesi

Doç. Dr. Meral Timurturkan, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Editör/Editor:

Prof. Dr. Nurşen Adak

Editör Yardımcısı/Assistant Editor:

Araş. Gör. Çağrı Elmas

Dil Editörleri/Redaction:

Araş. Gör. Ayşe Kalav

Öğr. Gör. Güher Ceylan Çavlı

Araş. Gör. Demet Sustam

Web-Teknik Destek Sorumlusu/Web and Graphic Design:

Araş. Gör. Çağrı Elmas

**Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi/
Mediterranean Journal of Gender and Women's Studies**

Yazışma Adresi/Contact: Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Anabilim
Dalı Sekreterliği, Edebiyat Fakültesi Zemin Kat, 07058, Kampüs/Antalya

e-posta/e-mail: ktcdergi@gmail.com | <http://dergipark.gov.tr/ktc>

Alan Editörleri / Editorial Board

Prof. Dr. Nurşen Adak, **Akdeniz Üniversitesi**
Prof. Dr. Kamile Kabukçuoğlu, **Akdeniz Üniversitesi**
Prof. Dr. Gözde Yirmibeşoğlu, **Akdeniz Üniversitesi**
Prof. Dr. Gönül Demez, **Akdeniz Üniversitesi**
Prof. Dr. Emine Uçar İlbuğa, **Akdeniz Üniversitesi**
Doç. Dr. Necla Öztürk, **Akdeniz Üniversitesi**
Doç. Dr. Gülay Yılmaz Diko, **Akdeniz Üniversitesi**
Doç. Dr. Ebru Akdoğu Arca, **Akdeniz Üniversitesi**
Dr. Öğr. Üyesi İlkay Kutlar, **Akdeniz Üniversitesi**
Doç. Dr. Öznur Körükçü, **Akdeniz Üniversitesi**
Doç. Dr. Zehra Yiğit, **Akdeniz Üniversitesi**

Bilim Kurulu/Advisory Board:

Prof. Dr. Andrea Peto, **Central European University, Macaristan**
Prof. Dr. Aylin Görgün Baran, **Hacettepe Üniversitesi, Türkiye**
Prof. Dr. Ayşe Gündüz Hoşgör, **ODTÜ, Türkiye**
Prof. Dr. Berrin Yanıkkaya, **Auckland University of Technology, Yeni Zelanda**
Prof. Dr. Belkıs Kümbetoğlu, **Beykent Üniversitesi, Türkiye**
Prof. Dr. İnci User, **Acıbadem Üniversitesi, Türkiye**
Prof. Dr. Gørill Haugan, **NTNU, Norveç**
Prof. Dr. Gülriz Uygur, **Ankara Üniversitesi, Türkiye**
Prof. Dr. Ingvild Aune, **NTNU, Norveç**
Prof. Dr. Karen Heimer, **University of Iowa, ABD**
Prof. Dr. Mutlu Binark, **Hacettepe Üniversitesi, Türkiye**
Doç. Dr. Netice Yıldız, **EMU, KKTC**
Prof. Dr. Serap Suğur, **Anadolu Üniversitesi, Türkiye**
Prof. Dr. Serpil Sancar, **Ankara Üniversitesi, Türkiye**
Prof. Dr. Sezer Şener Komşuoğlu, **Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı, Türkiye**

Yayın İlkeleri ve Yazar Rehberi

Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi (KTC) Mayıs ve Kasım aylarında yılda iki kez yayınlanan uluslararası hakemli elektronik bir dergidir. Başta sosyoloji, psikoloji, antropoloji, iletişim, tarih, ekonomi, işletme, hukuk, eğitim ve sağlık bilimleri, siyaset bilimi vb bilim dalları olmak üzere kadın ve toplumsal cinsiyet konularıyla ilgili tüm bilim dallarından kadın ve toplumsal cinsiyet perspektifiyle hazırlanmış ampirik ve derleme çalışmalara açıktır. Disiplinlerarası kavramsal, ampirik ve yöntemsel tartışmalara yer veren süreli bir yayın organı olan **KTC Dergisi**, muhtelif disiplinlerden gelen araştırmacılar arasındaki diyalogun geliştirilmesi, alana ilişkin güncel tartışmaların üretilmesi, yaygınlaştırılması ve kolay erişilebilmesini amaçlamaktadır. Yayın dili Türkçe ve İngilizce olan **KTC Dergisi**'ne gönderilen çalışmalar çift taraflı kör hakem değerlendirmesi ve editör incelemesi ile yayıma hazır hale getirilmektedir. Dergide akademik makaleler dışında saha çalışması notları, söyleşiler, kongre ve çalıştay notları ve kitap tanıtım yazılarına da yer verilmektedir.

Dergide yayımlanan tüm çalışmalar, kamu ve tüzel kişilerce, gerekli atıflar verilmek koşuluyla kullanıma açık olup dergide yayımlanmış çalışmaların tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

Editorial Principles And Guide For Authors

Mediterranean Journal of Gender and Women's Studies (KTC) is published biannually in May and November as a peer-reviewed international electronic journal. It welcomes empirical studies and compilations prepared from the perspective of women and gender among all disciplines relating to women and gender issues particularly sociology, psychology, anthropology, communications, history, economics, education, business administration, law, health and political science. **Mediterranean Journal of KTC** - a periodical which includes interdisciplinary conceptual, empirical and methodological discussions - aims at developing dialogs among researchers from various disciplines and producing and popularizing current discussions in the field and making them accessible. Studies sent to the **Mediterranean Journal of KTC** with publication languages of Turkish and English are prepared for publication through double-blind peer review and editorial analysis. Besides academic articles, the journal includes fieldwork notes, interviews, congress and workshop notes, and book reviews.

Authors are fully responsible for studies published in the journal and all academic studies published in the journal are accessible to public and legal persons on condition of referencing.

Hakem Kurulu / Board of Referees (Mayıs 2021 - May 2021):*

Ceren Kalfa Ataay (**Akdeniz Üniversitesi**)

Çiğdem Aydın Koyuncu (**Uludağ Üniversitesi**)

Ebru Akdoğu Arca (**Akdeniz Üniversitesi**)

Ebru Ceren Uzun Uysal (**Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi**)

Ela İpek Gündüz (**Gaziantep Üniversitesi**)

Emel Zorluoğlu (**Erzurum Üniversitesi**)

Erhan Akarçay (**Anadolu Üniversitesi**)

Evren Karataş Ülger (**Cumhuriyet Üniversitesi**)

Gülay Yılmaz Diko (**Akdeniz Üniversitesi**)

Hatice Durgun (**Akdeniz Üniversitesi**)

İlknur Meşe (**Giresun Üniversitesi**)

İnci Boyacıoğlu (**Dokuz Eylül Üniversitesi**)

İpek Agcadağ Çelik (**Kilis Üniversitesi**)

Metin Türkmen (**Artvin Üniversitesi**)

Nilüfer Korkmaz Yaylagül (**Akdeniz Üniversitesi**)

Orkun Kocabıyık (**Akdeniz Üniversitesi**)

Pelin Önder Erol (**Ege Üniversitesi**)

Senem A. Duruel Erkılıç (**Mersin Üniversitesi**)

Şerife Gözde Yirmibeşoğlu (**Akdeniz Üniversitesi**)

Zehra Yiğit (**Akdeniz Üniversitesi**)

Zübeyde Güneş Yağcı (**Balıkesir Üniversitesi**)

*Ada göre alfabetik sıralanmıştır / In alphabetical order by name.

İçindekiler/Contents

Araştırma Makaleleri / Research Articles

The Representation of ‘the New Woman’ in Kate Chopin’s *the Awakening* and in Halit Ziya Uşaklıgil’s *Aşk-ı Memnu*

Kate Chopin’in Uyanış ile Halit Ziya Uşaklıgil’in Aşk-ı Memnu Romanlarında “Yeni Kadın” Temsiliyeti

Yasin Acar, Ardeniz Özenç 1

Ataerkil Güç İlişkileri Bağlamında Baba-Oğul Etkileşimi

Father-Son Interaction in The Context of Patriarchal Power Relations

İlayda Yüzer, Gönül Demez 15

Feminist Edebiyat Eleştirisi Bağlamında Yeniden Yazım: Lavinia Örneği

Rewriting in the Context of Feminist Literary Criticism: The Case of Lavinia

Aslıhan Ulu 35

Desislava Şenay Martinova'nın Alev Ateş Serisinde Madun Temsili

Desislava Şenay Martinova's Representation Of Subaltern In The Alev Ateş Series

Uğur Günay Yavuz 63

Derlemeler /Review Articles

COVID-19 Pandemi Sürecinin Toplumsal Cinsiyet Eşit(siz)liğine Etkileri

The Effects of COVID-19 Pandemic on Gender (In)Equality

Esin Koç, Zuhale Yeniçeri 80

Körfez Ülkelerinde Kadınların Toplumsal Rollerindeki Değişim: Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri Örnekleri Üzerinden Bir Karşılaştırma

Changing Roles of Arab Women in the Gulf Society: Comparison of Two Cases through Qatar and the United Arab Emirates

Başak Özoral 103

The Representation of 'the New Woman' in Kate Chopin's *the Awakening* and in Halit Ziya Uşaklıgil's *Aşk-ı Memnu* *Kate Chopin'in Uyanış ile Halit Ziya Uşaklıgil'in Aşk-ı Memnu Romanlarında "Yeni Kadın" Temsiliyeti*

Yasin Acar* Ardeniz Özenç**

Abstract: Social changes take place when a culture is confronted with the influence of another culture which is more dominant or 'higher' with predetermined sets of values. In Kate Chopin's work, *The Awakening*, the Creole culture is changing due to the influence of the North (of America) and similarly in Halit Ziya Uşaklıgil's novel, *Aşk-ı Memnu*, Turkish culture is affected by the West (Europe). The results of these influences are observed best through women characters and conceptions about womanhood because in the 19th century women started contributing more and more to the socio-economic lives in their societies both in America and the Ottoman Empire. Two heroines of these novels, Edna and Bihter, do not conform to the norms of their society, they disobey the rules that have been arranged for them and eventually give up on their own lives. Both heroines represent the new type of woman or the 'New Woman', who seeks to set the rules of her own life and enjoys the same social freedom as men do. However, these women cannot manage the overwhelming social changes and eventually falter. The representations of the "New Woman" in both novels show that women who have sought their independence cannot go beyond the limitations set for them by society and they fail in asserting their individuality because of that very reason. The American and Ottoman societies in the 19th century are not ready yet and these women cannot go outside the norms. These novels of the same period with two very different settings put forward the same dilemma about the "New Woman" and how she tried but failed in the face of the conflicts arising from her choices. The aim of this article is to analyse how social, economic and political changes affect the conceptions about women and femininity, and how women characters struggle against the challenges they confront in contending for their freedom as the liberated "New Woman".

Keywords: New Woman, the 19th century Istanbul, Creole, Kate Chopin, Halit Ziya Uşaklıgil, Feminism.

Öz: Bir kültür, kendisinden daha baskın, 'daha yüksek' ve önceden belirlenmiş değer yargıları olan başka bir kültür ile karşılaştığında, toplumsal değişimler meydana gelir. Kate Chopin'in *Uyanış* isimli eserinde, Creole (Amerika Birleşik Devletleri'nin güneydeki Louisiana eyaletine ait, yerel bir kültür) kültürü,

* Öğretim Görevlisi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İngilizce Hazırlık Bölümü. yacar@gelisim.edu.tr.

ORCID: 0000-0001-5243-7464.

** Öğretim Görevlisi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İngilizce Hazırlık Bölümü. aozenc@gelisim.edu.tr.

ORCID: 0000-0001-6019-3914.

ABD'nin kuzeyinin etkisi altında değişime uğramış ve buna benzer bir şekilde, Halit Ziya Uşaklıgil'in *Aşk-ı Memnu* romanında Osmanlı-Türk kültürü, Batı'nın (Avrupa'nın) tesirine girmiştir. Bu etkilerin sonuçları, kadın karakterlerde ve kadınlıkla ilgili kavramlarda en iyi şekilde gözlemlenmektedir çünkü 19. yüzyılda hem Amerikan toplumunda hem de Osmanlı toplumunda kadınlar, sosyal ve ekonomik hayata giderek daha çok katkıda bulunmaya başlamışlardır. Söz konusu eserlerdeki ana kahraman olan kadın karakterler Edna ve Bihter, toplumsal normlara uymayarak kendilerine dayatılan kurallara karşı çıkmışlar fakat en sonunda intihara sürüklenmişlerdir. Bu iki kadın, kendi hayatlarının kurallarını kendileri koyan ve esasında erkeklerin sahip olduğu özgürlüklerle hareket eden "yeni kadın" tipini temsil etmektedirler. Ancak bu kadınlar, böylesine büyük toplumsal değişimler karşısında tutunamayıp kendi attıkları adımların sonucunda bozguna uğrarlar. Her iki romandaki "yeni kadın" temsili, özgürlüklerini arayan kadınların, toplumun kendilerine çektiği setlere takıldığını ve tam da bu sebepten kadınların, kendilerini ifade etmelerinin engellendiğini göstermektedir. 19. yüzyıldaki Amerikan ve Osmanlı toplumları, kadınlara bu imkânı verememektedir çünkü hazır değildirler ve kadınlar da toplumsal normların dışına çıkamazlar. Aynı dönemde yazılıp çok farklı arka planlara sahip olan bu iki roman, "yeni kadın" ile ilgili aynı ikilemi ortaya atmakta ve bu "yeni kadın"ların, hayatlarındaki çatışmalara yenildiklerini göstermektedir. Bu makalenin amacı; sosyal, siyasi ve ekonomik etkenlerin, kadınlar ve kadınlık ile ilgili kavramları nasıl etkilediğini ve söz konusu romanlardaki kadın karakterlerin, "yeni kadın"lar olarak özgürlüklerini ararken ne türlü zorluklarla karşılaştıkları incelemektir.

Keywords: Yeni Kadın, 19. Yüzyıl İstanbul, Creole, Kate Chopin, Halit Ziya Uşaklıgil, Feminizm.

Introduction

The 19th century sensationally witnessed many great changes in economic, cultural, and political aspects of life both in the West (Europe and America) and in parts of the world under the West's influence, such as the Ottoman Empire. Industrialisation, urbanisation, and the rise of the middle, or bourgeois class affected the dynamics of social and cultural life as well. Norms regarding how people should behave, what they think and feel about certain aspects of life such as love and family relationships, daily affairs, housing, work, and so on, all underwent important developments in this century. Women's role in society changed as well. They participated a lot more in social and economic matters and started to recognise their subservient positions in governing their own lives. Many women began to question their places in society and deduced that their submissive roles resulted from patriarchal rules, so they demanded to be educated, employed, and given equal rights as men were (Leuchtenburg, 1958: 159).

Novels depicting the lives of the middle-class women were prominent in both Western (European, American) cultures and other cultures that came under the influence of these such as Turkish culture. These novels highlighted the problems arising from the developments in society and many novelists, male or female, used women characters as their protagonists. The novels

analysed in this study, *The Awakening* by Kate Chopin and *Aşk-ı Memnu* by Halit Ziya Uşaklıgil, reflect the middle class struggles in two very different settings, Louisiana Creole and Ottoman Istanbul. In these novels, the heroines are the representatives of the rapidly changing cultures, with their non-conforming attitudes towards their social roles. For example, Edna Pontellier – the heroine of *The Awakening* – does not feel that being a good wife and mother should be the sole purpose of her life and essentially wants to experience life outside the domestic sphere. Also Bihter– the female protagonist of *Aşk-ı Memnu* – and other women in her family, who are called ‘Melih Bey Takımı’ (Melih Bey’s Clan), do not fit the Ottoman woman prototype in the society because of their promiscuity and their love for extravagance and luxury. The so-called Melih Bey Clan represents the new type of woman who is independent and seeks for the fulfilment of her desires. As a result, a different type of femininity emerges in these novels, which are the products of the uniqueness of their ages. In the 19th century, women already started to participate in life outside home and many women voiced their ideas about their basic rights such as voting and education. Beginning to leave the traditional mindset that had bound women to their homes, women realised that they could have needs and aspirations to lead their own lives, just as men could. As examples of their age, Edna and Bihter question their roles in their families and by committing adultery, they disobey the rules of society and its norms. Even though the society (American and Ottoman) still expected women to be chaste and complying to these norms, women’s opinions regarding these norms were changing. They assert their individuality in this way. They represent the “New Woman” who arose from the 19th century and its peculiar socio-economic conditions. Also, both novels were published in 1899, right at the turn of the century and this period is identified with the socio-political changes in both Louisiana Creole and Ottoman Istanbul communities. Chopin and Uşaklıgil, coming from vastly different parts of the world and with considerable differences in experience as Chopin, an American woman, and Uşaklıgil, an Ottoman man, handle a similar issue in their works: women who are oppressed by patriarchy and affected by the changes in their respective societies.

In both works, representation of women is dependent on the cultural background of the related setting and conservative society norms. Chopin and Uşaklıgil lived around the same time, during the preceding years of the First World War. Kate Chopin was one of the well-known feminist writers who gained a reputation after her death (although she never identified herself as a feminist). Her book was banned after its release in the 1890s in America (Heilman 2008: 101). During that period, Chopin adventurously dealt with very bold subjects such as adultery, race, and social class. Among the characters she depicted were women who could not resist temptation or went up against social norms defining the gender and identity of a person. Chopin handles such

issues by reflecting the conflicts that arose from the rapidly changing Creole society. In a completely different part of the world, novelist, and short story writer Halit Ziya Uşaklıgil depicts the developments of the Ottoman society. He drew characters who had difficulty in adapting themselves to the altered socio-economic conditions of their time. Although Uşaklıgil did not predominantly portray female protagonists like Chopin did, some of his heroines were noteworthy for their struggles against oppression. Usually in Uşaklıgil's novels and short stories, female characters are victimized by patriarchy and unable to change their conditions. However, in *Aşk-ı Memnu*, Bihter is a stronger female character who seeks her freedom, and she is much like Edna in *The Awakening* in this sense. The common point in both writers is their depiction of this feminine frailty and strength at the same time in one character, in the new type of woman. The "New Woman" arose out of the conditions that had set her coming. To better understand why Edna and Bihter can be considered as the examples of the "New Woman", it is important to define what that term means.

Women and the Concept of "New Woman" in the 19th Century USA

The term "New Woman" emerged during the last decade of the Victorian Era or Fin de siècle, an era that was described with adjectives such as "morbid, 'decadent', 'degenerate', 'neurotic'" (Cunningham, 1978: 1). The "New Woman" was a figure of controversy, much discussed by both men and women, and at first, she was mocked for her outspokenness and her ideas of freedom (2-3). Later the term came to define strong, independent women who sought after their rights of education and employment and demanded to be treated with the same moral principles as men were (Buzwell, 2014). As a literary trope, the "New Woman" was depicted in many Victorian novels and portrayed with mixed attitudes: some writers, both male and female, criticized her to be overly masculine and doomed to fail, and some depicted her struggles as a search for freedom and individuality (Cunningham, 1978: 3-4). The ideas of the "New Woman" regarding marriage and domestic life changed as well because women were becoming economically more and more independent; as a result, they could have a say in choosing to marry or not to marry at all (West, 1955: 56). Being able to decide on whether being a housewife and mother or a working woman, transformed the way many women think about extra-marital sex in general. Many women realised how moral norms regarding sexual relations favoured men and condemned women who only did what other men had already been doing, that is having extra-marital relations (West, 1955: 59-60). So, it can be deduced that women started to change their beliefs about gender roles that chain them to domestic life and always side with men. During the same period, America was going under similar changes in public and private opinions regarding women's rights as a result of the developments that took place in the land.

The 19th century American society faced a lot of turbulence and witnessed a great deal of economic, political, and social changes. American South, or the Confederacy, most of whose livelihood depended on agriculture and therefore slave labour, was the defendant of slavery against the American North, on the other hand, the Union, having a much more improved industry, sought the abolishment of slavery (Faust, 2009: 28-35). The American Civil War (1861-1865) ended in the North's favour and slavery was finally abolished. A lot of men died in war; women who lost their husbands and fathers, had to fend for themselves by taking up jobs or businesses. All these developments caused a major socio-economic transformation in southern states because women entered the workforce which had previously been occupied by men (Cruea, 2005: 191).

During the early 19th century, the dominant idea that shaped the lives of the middle- and upper-class women, was the "Cult of True Womanhood" (Smith-Rosenberg, 1985: 13). According to this value system, a woman was valued according to four essential criteria: "piety, purity, submissiveness and domesticity" (Welter, 1966: 152). Her life should be set around the principles that helped her to serve perfectly to her husband, family, and the larger community. However, her most important duty was to be pious and raise children in a true Christian tradition. According to Susan M. Cruea, this idea of "True Womanhood", helped women to extend their roles out of home, in spreading the morality which they had already been bestowed upon (Cruea, 2005: 189). Thus, many women got out of their homes to fulfil their moral duties for the larger community (190). In addition, the economic changes brought about by the Civil War were the other factors that made women get out of their homes because many women had to earn a living without depending on a man. This shift of status for women made them abandon the idea of "True Womanhood" and adopt a different understanding of the roles of women, which is termed as "the Ideal of Real Womanhood" by Frances B. Cogan (2010). With this ideal, women were more liberated than in "True Womanhood" because now they could get education to better themselves and did not have to depend on men for their sustenance but still, their greatest duty was to their families (Cogan, 2010: 8). Nevertheless, a woman was free to live in a place if she did not feel that she was being appreciated for her faithful endeavours (20). This change is quite remarkable in that it gave relative autonomy to a woman to change the course of her life from a house-bound existence to a more liberated one.

The progress of the ideas surrounding how a woman should behave kept on advancing as the socio-economic factors changed. According to Cruea, the next step for the 19th century woman before she fully emancipated herself as the "new woman", is the "public woman" (2005: 193). Glenna Matthews asserts that women who entered the workforce during the 19th century also vitalized a new understanding about the place of women in society (1992: 28). First, women risked

being called out for abandoning their traditional roles as wives and mothers so they chose occupations that can be accepted as women's natural duties, such as looking after children (being teachers) and the sick (being nurses). Cruea asserts that all these changes prepared women for their new roles as working women in society as they would continue to take on other professions (2005: 192-196). "During the 1880s and 1890s, the New Woman emerged" out of the three steps that led to her formation and her priority was her liberation from the old conventions that had kept her locked within the confines of social expectations for her character (198). New woman desired to live her life freely without having to explain her choices about her own life: getting married and having children, holding a job, having extra marital sex, and so on. Especially, she asked for her sexual freedom and demanded to be judged by the society on equal terms with men (201). As an American woman writer of the late 19th century, Chopin depicts this "New Woman" by personifying her as Edna Pontellier in *The Awakening*, where Edna is trapped in her domestic life and strives to find her freedom.

1890s Louisiana Creole and The Awakening

The setting of Kate Chopin's *The Awakening* is New Orleans, Louisiana in the 1890s. Louisiana is distinguished from other states of America, with its distinctive history and mixed cultural heritage, which is generally referred to as Creole. The term 'Creole' now refers to mixed race people and the culture of those people, who come from and/or still currently reside in Louisiana, however, in 18th-19th centuries it encompassed all the native residents, born and raised in Louisiana and it did not necessarily mean having a 'coloured' ethnic background (Eble, 2008: 44-46). The foundation of communities in this state dates back to the 17th century when the French established plantations in the area. Spanish settlers, who came there in the 18th century held the state for a while, then it went back to French rule one last time (2008: 48-51). Later in 1803, Louisiana was bought from the French by the USA with the 'Louisiana Purchase', one of the biggest purchases in the history of the USA (Howe, 1904: 77-81). The local native Indian communities, indentured labourers, French colonists, and Spanish colonists, all contributed to the formation of this unique 'Creole' culture and the Creole culture is identified with its conservative structure, which gives women extraordinarily little freedom to run their own lives (Eble, 2008: 52). When women got married, they became "the legal property of their husbands" (Culley, 2008: 67). "A Louisiana woman could not own any property or 'sign any legal contract [...] without the consent of her husband' and was deemed as 'absolutely incapable of bearing witness to testaments'" (67). Most women, in this way, were not given any chance to make important decisions about their lives and they were only left with the obligation to fulfil the role of a perfect wife and mother. Chopin starts the novel with the perfect metaphor of a parrot kept in a cage, singing in many

languages. “A green and yellow parrot, which hung in a cage outside the door, kept repeating over and over: “Allez vous-en! Allez vous-en! Sapristi! That’s all right!” (Chopin, 2011: 17) The parrot symbolises Edna and other Creole women in the 1890s, who may speak in many languages, yet their voices are not heard by the men in their society.

The 1890s, in which *The Awakening* is set, is marked with a difference because of the socio-economic changes of the period when “class divisions, and urbanization and industrialization continued to challenge traditional ways of life” and with these changes, “the new woman” or “the liberated woman” emerged as a result (Culley, 2008: 66). What ‘the New woman’ wanted was freedom to make her own choices, to be treated equally with men and to make her voice heard. The New Woman wanted to live her life freely without having to explain her choices about her own life: getting married and having children, holding a job, having extra marital sex, and so on. Especially, she asked for her sexual freedom and demanded to be judged by the society on equal terms with men (Cruea, 2005: 201). In *the Awakening*, Edna Pontellier can be considered to be that type of woman: she questions her life, her marriage with Léonce Pontellier and her own passions in life. Edna is a Protestant woman from Kentucky, a northern state in the USA, and her husband, Léonce, is a Catholic Creole in Louisiana. After marrying her husband in defiance of her parents, she finds herself in this southern state. She does not fully understand the norms and values of this culture and that is why she falters in conforming to it. Léonce cannot understand Edna’s confusion and thinks that she is disregarding her wifely duties: “He reproached his wife with her inattention, her habitual neglect of the children. If it was not a mother’s duty to look after her children, whose on earth was it?” (Chopin, 2011: 22)

Edna’s best friend, who is a foil to her adventurous character, Adèle Ratignolle, is the perfect prototype of a faithful and obedient Creole woman. Adèle is caring for her children, dutiful to her husband and devoted to her homelife: “They were women who idolized their children, worshiped their husbands, and esteemed it a holy privilege to efface themselves as individuals and grow wings as ministering angels.” (Chopin, 2011: 24) Edna is the perfect opposite of Adèle because she does not feel that much attached to her domestic life, on the contrary, Edna searches for her own wants and desires. In search of her true passions in life, she falls in love with a young Creole man named Robert Lebrun and becomes fully aware that there are other things in life out of which she can take joy, other than bearing children and taking care of a house.

Edna experiences her sexuality freely when she is away from her husband, with a young womanizer named Alcée Arobin and feels things that she has never felt before: “When he leaned forward and kissed her, she clasped his head, holding his lips to hers. It was the first kiss of her

life to which her nature had really responded. It was a flaming torch that kindled desire.” (2011: 141) Her best friend Adèle, recognizing that her friend’s behaviour is against the Creole society rules, warns Edna. However, Edna, with her newfound freedom, follows her own instincts. Edna comes from another state to New Orleans, and she is actually an outsider to the new culture, nevertheless, she is a woman living in the 19th century USA. As a result, her abandonment of married life and experiences outside her home, cannot be considered a model for any woman of her stature because social norms regarding women still have not changed in this period (Solomon, 2008: 62). However, her search for individual freedom, marks her difference from other more obedient women like her friend Adèle Ratignolle and puts Edna in the category of the new, liberated woman, who is not afraid of asking for her personal space to make her own decisions. Her search for freedom from the patriarchal society of the time and her mixed feelings of doing something seemingly wrong yet making her feel good, show that the change in women’s ideas regarding their own place in society has been well under way: “‘One of these days,’ she said, ‘I’m going to pull myself together for a while and think—try to determine what character of a woman I am; for, candidly, I don’t know. By all the codes which I am acquainted with, I am a devilishly wicked specimen of the sex. But some way I can’t convince myself that I am. I must think about it.’” (Chopin, 2011: 140)

Edna ventures against the society which rejects women to have their own free life as individuals. She moves away from the roles that have been sewn by the society for her. She is blamed for not internalizing the marriage as her friend, Adèle Ratignolle does, by her husband and friends. Therefore, she abandons her duties such as caring for kids and housework. As a married woman when Edna hangs out with a young, handsome, and single man, she behaves contrary to the values of the society. In this context, “Edna instinctively rebels against the larger social dictates of Creole society” (Thornton, 2008: 54). This is not acceptable in such a society where men make the rules and hold the ultimate power. When her husband leaves for town, Edna feels the freedom in her whole body and when he returns to confine her, she is compelled to go back to the social roles, which are predetermined for her: to be a mother, to act like a married woman and to be “the angel in the house”. According to Chopin’s biographer Emily Toth, Chopin believed that freedom was not only to have one’s own choices in life, it also should help the individual to experience his/her desires. (1975: 663) However, in Creole Louisiana, only men had this right: “In Creole society, men have the economic power and have the ropes of women to control them. Women cannot choose anything without the permission of their men but are easily chosen. The patriarchal community identifies the roles for women, which they must obey” (De Palencia, 1947: 177).

As mentioned before, Creole society has rigid rules regarding women and Edna breaks some of these rules by abandoning her family and committing adultery. Heilman points out that if women awake and follow their passions or do not conform to the norms, then they must face struggles (2008: 91). Thus, awakening of a woman is dangerous for society, therefore, like the parrot in the beginning of the novel, who is trapped in a cage and forced to sing forever, a woman is not clear as mud and had better be trapped in the home and settle for her fate. In the 19th century women's major duties in life are marriage and motherhood. The main reason for the importance of these two concepts is that childbearing represents a woman's responsibility for the society she is in. From the beginning to the end of the novel, we are aware of Adèle Ratignolle's pregnancy and at the end of the book, she delivers the baby. This shows how motherhood is important in such societies. However, for Edna, pregnancy is a kind of captivity. Her voyage for seeking freedom never happens yet she may know that ending her life can obtain freedom, so she could end her life with death to gain her freedom. Just like the parrot who is trapped inside the cage, Edna is confined to her house through marriage and motherhood. By breaking those bonds, Edna tries to be free. However, the fact that Edna's struggles in finding herself and her freedom came to a bitter end shows that the time (the end of the 19th century) is not ripe enough for women to fully achieve that goal.

1890s Ottoman Istanbul and *Aşk-ı Memnu*

Another woman from the same exact period and from a completely different part of the world, is Bihter in *Aşk-ı Memnu* (Uşaklıgil, 2020). In *Aşk-ı Memnu*, the setting is 1890s in Ottoman Istanbul. Bihter is the heroine of the novel, around whose choice to marry an older and rich man, changes the lives of many other characters in the novel. The period in which the novel was written is characterized by reformations and ensuing sanctions by the authorities. In the 19th century Ottoman Istanbul, there appeared a movement called "Young Turks", who sought to modernise all elements of social and especially political life in Ottoman Empire (Mardin, 2000: 18-21). Although people from different backgrounds were associated with this movement and that it was not exactly a uniform movement, almost all the adherents argued for reformation and modernisation in state institutions (25). Along with the political turbulence in many parts of the empire, many Young Turks and their associates were being apprehended for their unruly actions (30-35). The idea of reformation was not confined to the political and economic sphere as there were many changes in the attitudes of men and women in dealing with the problems of daily life. They were adjusting their lives to the ideas that came from Western European culture, such as adopting freer manners, dressing in the fashion of Europeans, and so on. Some families integrated these new norms of behaviour into their lives. The heroine of the novel, Bihter, comes from such a family, who is

regarded as 'Melih Bey Takımı', meaning Melih Bey's Clan (Uşaklıgil, 2020: 30-45). This 'new type of woman' is quite different to the general understanding of how a Muslim woman should behave at that time. They dress more provocatively, they are more liberal in their encounters with men and Bihter's mother, Firdevs Hanım, has affairs with men even when she was married. Bihter, at first denies being like her mother, however, she realises she is just like her: "She would not do it, she would not be like Firdevs Hanım. [...] While she promised not to be like her mother, something else was troubling her mind. People used to say that she resembled her mother, whereas Peyker took after her father. She was afraid of this resemblance" (Uşaklıgil, 2020:210). However, Bihter is different from her mother in some respects. For example, she is quite outspoken and even insults her mother when she (her mother) does not let her marry an older but rich gentleman, Adnan Bey. Firdevs Hanım confronts Bihter about her choice and asks her this question: "Since when have girls started talking avowedly to their mothers about marriage?" (Uşaklıgil, 2020: 30)¹ This shows Bihter's unyielding and unapologetic nature. She even confesses to her mother about her love affair with the wannabe 'Young Turk' Behlül, who is actually just a libertine without any significant political ideas and declares that he cannot marry her stepdaughter, Nihal.

Bihter, with her promiscuity and her outspoken personality, is just like that 'new, liberated woman' in Kate Chopin's *The Awakening*. Both Bihter and Edna are married women although they experience sexual freedom. Their affairs lead to very bitter ends naturally, because their behaviours are not acceptable in their societies, respectively Ottoman Istanbul and Creole Louisiana. Nevertheless, these characters are the consequences of the socio-politically turbulent ages in their larger communities.

Ottoman Modernisation and the Rights of Women

Uşaklıgil gave life to Bihter in the last decade of the 19th century. This period in Ottoman history is significant because it was marked by many major reforms affecting the whole way of affairs in society and therefore the lives of every Ottoman citizen. During the modernisation and reformation period which is called "Tanzimat", the Ottoman Empire had to give some rights to women as a result of the outbreak of feminist movements all over the world (Keskin, 2003: 50-59). After accepting constitutionalism, Ottomans gave certain privileges to women such as re-establishing the education system and enabling more girls to go to school, regulating the law of heritage in favour of women and some other adjustments that improved the lives of women (16-21). These reforms not only helped women to get out of the house but also opened new ways to raise their voice in the written world. For example, the opening of new schools only for girls was

¹ All the quotations taken from *Aşk-ı Memnu* are translated from Turkish to English by the authors of this article.

the triumph of women in accessing education and these schools enabled girls to receive proper education (81-83).

Outspoken and brave women who had been educated in the European style demanded more rights for Ottoman women. These were women such as Fatma Aliye, Emine Semiye Önyasa, Makbule Leman, Fatma Şadiye Hanım who were the pioneers of Ottoman feminist movement and they followed the footsteps of other feminists in other parts of the world (Çiçek et al., 2015: 279). There were also Ottoman-Armenian feminists such as Elbis Gesaratsyan, Sırpuhi Düsap, Zabel Asadur, Zabel Yesayan, Hayganuş Mark, all of whom contributed to the feminist movement in the Ottoman Empire (Bilal and Ekmekçioğlu, 2017).

Such exceptional Ottoman women accelerated the process of feminist movement and its flourishing extremely fast during the decline of the Ottoman Empire. Apart from these women, many other ladies in this period expressed themselves via the press. They came together and started to write with their own names in different journals, magazines, and newspapers. Eventually, a new women's magazine, funded by the Ottoman Empire, was published under the name of "*Kadınlara Mahsus Gazete*" - Newspaper for Ladies - between 1895 and 1908. The aim of the journal was to "educate future generations" (Keskin, 2003: 45). Among the issues handled in the journal were how to become a good parent, a dutiful wife for her husband and a pious Muslim woman (47).

Gaining these kinds of rights helped women to search for their individual identities and many women started to question their place in society yet still there were a lot of restrictions and prohibitions that prevented free speech. To achieve their economic welfare, women needed to find rich husbands of higher status. These types of relations usually resulted with deception and betrayal. Hence, Bihter, the heroine of *Aşk-ı Memnu*, is forced to marry Adnan Bey by the norms of the society she is in. Upon learning of a marriage proposal by Adnan Bey, Bihter immediately thinks about the level of wealth she is going to acquire: "After hearing the news that the big mansion will be hers, a sweet and pinkish blush appeared on Bihter's face" (Uşaklıgil, 2020: 19). She imagines all the riches she is going to get and rejoices in the idea of marrying Adnan Bey.

Bihter, as an unmarried woman, does not believe that she has any other choice but to accept Adnan Bey's proposal because she has no other prospects in life: "If a twenty-two-year-old girl, for the first time in her life, gets a very acceptable marriage proposal and speaks her mind, I suppose she wouldn't be too hasty about this" (Uşaklıgil, 2020: 17). Bihter knows that her existence depends on her future-husband's wealth, so she has to choose Adnan Bey who is older than her and who apparently does not have any sex appeal for her. Being a young and ambitious woman,

Bihter tries to have it all with a star-crossed marriage. She has sexual attraction to her older husband, refusing his advances:

Adnan Bey was touching her, holding her shoulders to control whether she was cold or not. After then, abruptly feeling his wife's body under his hands, he bent down, longing to kiss her. She was trembling, afraid of this husband who had come so unexpectedly into her room in the dark. He now seemed a stranger, a man she had never seen, a beast that took advantage of dark nights to shred and slay its victim. She was almost screaming. She was flailing under his touch, turning her face away to avoid being kissed, wishing to slide out of his arms. (140)

Bihter's cheating on her husband is the result of the unhappy marriage she has made and even when her betrayal is to be unearthed, she does not refrain from her aims. In comparison to Bihter, Edna is more self-righteous because Edna seeks for her freedom outside the house. *Aşk-ı Memnu* deals with the affairs inside an enclosed space as a result of the sanctions applied on the written word during the period Uşaklıgil lived in (Kaya, 2019: 60). Many writers had to avoid dealing with political matters in their works and Uşaklıgil was one of them. Nevertheless, Bihter is still an outspoken character and there are reflections of the socio-political developments on her traits as Uşaklıgil portrayed her. Even though Uşaklıgil was a man, he was successful in portraying a young woman's dilemma in the 19th century. His depiction of Bihter's struggles with society and within her own conscience was not judgmental of a woman who commits adultery, yet descriptive of the facts that surrounds Bihter's suicide.

Conclusion

In the 19th century, social norms forbid women to follow their own passions and put a lot of burden on them, however, with the changing socio-economic conditions and more women getting education and entering the workforce, new ideas appear in shaping the lives of individuals in a society. Yet still, the time is far away from being ripe enough for women to live as freely as men do. The authors in both novels, *The Awakening* and *Aşk-ı Memnu*, portray women who struggle against the norms of society. The heroines get married to fulfil their roles as women (to be a man's wife, to bear children for him) and eventually get frustrated. When these two characters experience their sexuality in a way which their respective societies condemn, they are punished for it; for example, Edna hangs out with a foreigner and sleeps with a well-known womanizer, and Bihter sleeps with her husband's nephew. As they venture into the terrain that is deemed forbidden to them, they make mistakes in expressing themselves: Edna is trapped in home and family life and cannot live freely, and Bihter finds herself in an unhappy and unfit marriage. These women feel captured within the confines of domestic life and marriage and cannot free themselves as a result of the socio-economic conditions of women in their respective societies.

In both American and Ottoman societies, socio-economic and political conditions are changing, and more women are starting to receive education. More and more women get out of their domestic sphere and participate in life outside their homes: they become teachers, nurses, factory workers and so on. Women asking for their basic civil rights open the way for many other women to question their places in society. In cultures under the influence of the West (Europe and America) such as Ottoman Empire, educated Ottoman women seek out their rights as well. Perceptions about women and womanhood go under serious changes and when women no longer believe that their sole duty in life is being wives and mothers, they start to pursue their freedom. Assertive women like the “New Women” ask to be treated equally with men. They contend that moral norms should apply to both genders fairly and challenge such concepts as love and marriage. However, both Creole and Ottoman societies are not ready for this type of liberties for women. Consequently, Edna and Bihter falter in their endeavours seeking for freedom. As they both experience the ‘awakening’, they get too close to the sun just as the mythical Icarus does when he gets his wings. They do not act wisely with their feelings and go against social norms in their new-found freedom. And just like Icarus, when they go too far from the society and its norms and disobey them, they are punished for their actions. Even though he has wings, Icarus is not a real bird, and he cannot fly so close to the sun. Similarly, Edna and Bihter are not liberated and when they act freely, they cannot support themselves. How these women even try to assert their individuality and sexual freedom, reflects the changing conditions of the late 19th century Creole Louisiana and Ottoman Istanbul cultures with their rapidly transforming socio-economic and political circumstances. These women represent the “New Woman” who is the creation of its age.

References

- Buzwell, G. (2014, May 15). *Daughters of decadence: the New Woman in the Victorian fin de siècle*. British Library. <https://www.bl.uk/romantics-and-victorians/articles/daughters-of-decadence-the-new-woman-in-the-victorian-fin-de-siecle#>. Retrieved 10 May, 2021.
- Bilal, M and Ekmekçioğlu, L. (2017). *Bir Adalet Feryadı: Osmanlı'dan Türkiye'ye Beş Ermeni Feminist Yazar*. İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Chopin, K. (2011). *The Awakening*. London, UK: Harper Collins.
- Cogan, F, B. (2010). *All-American Girl*. USA: University of Georgia Press.
- Cruea, S. M. (2005) “Changing Ideals of Womanhood During the Nineteenth-Century Woman Movement”. *General Studies Writing*, 9, 187-204.
- Culley, M. (2008). ‘Margo Culley On the Social/Historical Background of the Awakening’ Bloom H. (ed.) *Bloom's Guides: The Awakening*, Infobase Publishing, New York. 66-69.

- De Palencia, I. (1947). *Alexandra Kollontay: Ambassadors from Russia*. New York: Longmans, Green and Co.
- Çiçek, A. C., S. Aydın et al. (2015). "A Research on Determination of Women in the Modernization Process: A Review over Ottoman Period". *Kafkas University Economics and Administrative Sciences Faculty*, 6 (9), 271-284.
- Eble, C. (2008). 'Creole in Louisiana', *South Atlantic Review*, 73(2), 39-53.
- Faust, D. G. (2009). *This Republic of Suffering: Death and the American Civil War*. New York: Vintage Books.
- Heilmann, A. (2008). 'The Awakening and New Woman Fiction'. In Beer, J. (Ed.), *The Cambridge Companion to Kate Chopin*. Cambridge: Oxford University Press, 87-104.
- Howe, W. W. (1904). 'Law in the Louisiana Purchase', *The Yale Law Journal*, 14(2), 77-81.
- Kaya, N. P. (2019). *Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Burjuva* (Unpublished master's thesis). Mimar Sinan Fine Arts University, İstanbul.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=YjapsAe9lRRjrhNoXg2LxA&no=c8SKAFWHrTPi5dm7GqFQnA>. Retrieved 5 February, 2021.
- Keskin, T. (2003). *Feminist/Nationalist Discourse in the First Year of the Ottoman Revolutionary Press (1908-1909): Readings from the Magazines of Demet, Mehasin and Kadin (Salonica)* (Master's thesis). <http://repository.bilkent.edu.tr/>. Retrieved 15 February, 2021.
- Leuchtenburg, W. (1958). *The Perils of Prosperity, 1914-1932*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mardin, S. (2000). *The Genesis of Young Ottoman Thought: A study in the Modernization of Turkish Political Ideas*. Syracuse, N.Y: Syracuse University Press.
- Matthews, G. (1992). *The Rise of Public Woman: Woman's Power and Woman's Place in the United States, 1630-1970*. New York: Oxford UP.
- Smith-Rosenberg, C. (1985). *Disorderly Conduct: Visions of Gender in Victorian America*. New York, USA: Oxford University Press.
- Solomon, B. H. (2008). 'Characters as Foils to Edna', Bloom H. (ed.) *Bloom's Guides: The Awakening*, Infobase Publishing, New York. 59-65.
- Toth, E. (1975). "The Independent Woman and 'Free Love'", *The Massachusetts Review*, 16(4), 647-664.
- Uşaklıgil, H. Z. (2020). *Aşk-ı Memnu*. İstanbul, Turkey: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Welter, B. (1966). The Cult of True Womanhood: 1820-1860, *American Quarterly*, 18(2), 151-174.
- West, J. (1955). The "New Woman", *Twentieth Century Literature*, 1(2), 55-68.
- Woloch, N. (1994). *Women and the American Experience*. New York, USA: McGraw.

Ataerkil Güç İlişkileri Bağlamında Baba-Oğul Etkileşimi

Father-Son Interaction in The Context of Patriarchal Power Relations

İlayda Yüzer* Gönül Demez**

Öz: Bu çalışma ataerkil sistem içerisinde hegemonik erkekliğin inşa süreçlerini babalık rolleri üzerinden baba-oğul etkileşimine odaklanarak çözümlemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda ataerkilliğin babalığı nasıl anlamlandırdığını ve kurguladığını, toplumsal değişimlere paralel biçimde değişen babalık ve annelik rollerini irdelemeyi de kapsayacak biçimde tartışmaktadır. Ataerkilliğin hâkim olduğu toplumlarda babalığın uygulanışı otorite ekseninde gerçekleşmekte ve baba-oğul ilişkilerinin de mesafeli şekilde ilerlediği görülmektedir. Bu tartışmalardan yola çıkılarak yirmi yedi erkek ile derinlemesine mülakat tekniği ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma modeli ile hazırlanan bu çalışma yarı yapılandırılmış görüşme formu yardımıyla yüz yüze görüşmeler biçiminde gerçekleştirilmiş ve görüşmeler 2020 yılı içerisinde İstanbul ve Antalya illerinde yapılmıştır. Görüşmelerden de anlaşılacağı gibi ataerkil sistemin gündelik hayatın her alanını düzenlediğini ve babalığın anlamını ve gündelik pratiklerini de belirlediğini söylemek mümkündür. Erkekliğin duygulardan uzak bir biçimde inşa edilen bir toplumsal rol olması dikkate alındığında, bu durumun; babalık rolünün ailede otorite ve iktidarın merkezi olarak inşa edilmesine neden olduğu söylenebilir. Böylece bulgulardan hareketle babalık statüsü ve rol kalıplarının erkeklerin çocuklarıyla mesafeli ilişki kurmalarına neden olduğu ve söz konusu etkileşimi bu çerçevede biçimlendirdiği söylenebilir. Bu anlamda ilgili literatürde erkekliğe ve babalığa ilişkin araştırmalar yaygın olmasına karşın ataerkil sistem ve baba-oğul etkileşimini, erkeklerin anlatılarından hareketle tartışmaya yönelik alan araştırmalarının sayıca az olması nedeniyle çalışmanın bu alandaki boşluğu doldurmada bir nebze katkı sağlayacağı ve yeni soruları gündeme taşıyabileceği düşünülebilir.

Anahtar Kavramlar: Ataerkillik, Babalık, Erkeklik, Hegemonik Erkeklik.

Abstract: This study aims to analyse constructing processes of hegemonic masculinity within patriarchy by centralizing father-son interaction as regards to fatherhood roles. It discusses how patriarchy defines and constructs fatherhood including changing roles of motherhood and fatherhood in parallel with social changes. In patriarchal societies, paternal practices take place in the axis of authority and father-son relations have a distant manner, accordingly. Based on these discussions, in-depth interviews were

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi Sosyoloji Bölümü. ilaydayuzer96@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0508-3664.

** Prof. Dr. Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. gonuldemez@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7418-7598.

conducted with twenty-seven men. This study, which was prepared with a qualitative research model, was carried out in the form of face-to-face interviews with the semi-structured interview form and the interviews were conducted in Istanbul and Antalya provinces in 2020. Based on the interviews, it has become possible to say that the patriarchal system regulates each aspect of everyday life and determines the meaning and practices of fatherhood. Upon considering that masculinity is a socially constructed role free from emotions, it can be stated that that situation causes the construction of fatherhood as the centre of authority and power. In consideration of the findings, it can be asserted that fatherhood status and stereotypes lead men to have distant relationships with their sons and the interaction between them occurs, accordingly. It can be contemplated that this study has the potential to pose new questions and fill the gap in fieldworks where studies discussing the interaction between patriarchy and father-son relations through male narrations are few. Studies as regards to masculinities and fatherhood are prevalent, though.

Keywords: Patriarchy, Fatherhood, Masculinity, Hegemonic Masculinity.

Summary

Patriarchy, as a concept describing the sovereignty of the father, refers to a social order that emerged with the transition to the agricultural society. In this process, men gained superiority and women's roles were devaluated (Berktaş, 2012). Patriarchal system with its long historical background encompasses every area of daily life. The patriarchal system, which permeates all areas of social life, has come to determine all kinds of preferences of individuals, from male-female relationships to gender roles (Cengiz et al., 2004; 57). From the construction of masculinity and femininity to the fiction of fatherhood and motherhood, it has made life a gendered area in each sense. This order, which divide individuals by gender, also causes inequality.

In this understanding, males are seen as strong, authoritarian and powerful individuals, and they are expected to avoid such qualities as emotion, affection and compassion. The social construction of masculinity in this sense has also impacts on the meanings attributed to fatherhood and the paternal practices. The fact that males are seen as authoritarian, rational, strong, logically acting, independent and emotionless individuals while emotional characteristics such as love and affection are attributed to women cause men to stay away from these characteristics and prove that they are not women (Cengiz et al., 2004: 57). In this sense, masculinity occurs as a reality that constantly needs self-assertion at any moment, as something easy to lose and difficult to gain (Sancar, 2009: 19).

All these factors determine the paternal roles of men and the ways how they care for their children. They also prevent men from establishing emotional ties. Maternal practices and paternal practices take place differently. Among the roles attributed to the women, motherhood has always existed, and motherhood has been seen as the most important role of women (Timurturkan 2019).

Attributing such an importance to the maternal role has led to execution of motherhood in a more different way than fatherhood. The role of a mother has been determined in relation to the feminine features and it has been designed in a way that it is always affectionate, compassionate, sincere and understanding towards her children, and meets all the needs of her children on her own. However, economic transformations brought social changes with themselves. Since women entered the business life, male-female / mother-father roles have also changed. (Gökaliler & Özer, 2019) Men has begun to share the household responsibilities with their wives, and paternal practices have transformed. Although there are various paternity models in the society (AÇEV, 2017), the dominant fatherhood model is “traditional fatherhood”.

This study aims to question how patriarchal social order affects the construction of fatherhood and the relations of fathers with their sons within the framework of “traditional fatherhood”. With this aim, firstly, the patriarchal system which constructed masculinity was examined. The historical emergence of the patriarchal order, gender-based division of labour, and hegemonic masculinity compose the first part of the article.

The second part of the article focuses on the meaning and construction of fatherhood. The meanings attributed to fatherhood by the patriarchal system, maternal roles, changes in paternal and maternal practices along with social changes and different forms of fatherhood are included.

Based on in-dept interviews conducted face to face, the third part of this article discusses hegemonic masculinity patterns and paternal practices of men in Turkey in a detailed way.

Giriş

Toplumsal perspektiften bakıldığında çocuk bakımı ve ev işleri kadınlık rolü olarak görülmüş ve çocuğun yetiştirilmesinde annelik rolüne önem atfedilmiştir. Babalığın anlamı anneye oranla daha az önemsenmiştir. Bu nedenle ataerkil toplumsal yapının sınırlarını çizdiği babalık rolleri mesafeli bir biçimde gelişmiştir. Bu çalışmada babalığın anlamına ve uygulanış biçimine odaklanarak ataerkil sistemde hiyerarşik erkeklik kalıpları bağlamında baba-oğul gerilimini ve etkileşimini ele almak amaçlanmaktadır.

Ataerkil sistem toplumsal yaşamın her alanını kuşatmaktadır. Kadın-erkek ilişkilerinden cinsiyet rollerine, bireylerin yapıp etmelerinden tercihlerine, erkekliğin ve kadınlığın inşasından babalığın ve anneliğin kurgulanışına kadar yaşamı her anlamda cinsiyetlendirmiştir. Bireyleri cinsiyet temelinde ayırıp eşitsizlik yaratan bu düzen, köklü bir geçmişe sahiptir. Kökleri tarım toplumuna kadar uzanan bu sistem babanın egemenliğini ve ailede otorite olmasını ifade etmektedir (Berktaş, 2012: 46). Erkek, bu düzen içinde güç ve iktidar ile donatılmış, duygu ve şefkatten uzak durması gereken cins olarak kodlanmıştır. Erkekliğin bu toplumsal inşası babalığa

yüklenen anlamları ve babalığın uygulanış biçimlerini de etkilemektedir. Erkek otoriter, rasyonel, güçlü, bağımsız; kadınsa sevgi ve ilgi gösteren cins olarak tanımlanmaktadır. Bundan dolayı erkekler duygularla ilgili olan bu tanımlardan kaçınmakta kadınsı olana mesafe koymak adına bunları uzak durulması gereken özellikler olarak kodlamaktadır (Cengiz vd., 2004: 57). Tüm bu etkenler babaların çocuklarıyla ilgilenme biçimlerini belirlemekte ve duygusal bağlar kurmasının önüne set çekmektedir. Türkiye'de babalık konumu ilişkisel olmaktan çok bir erkeklik aşaması olarak algılanmaktadır (Sirman, 2001'den akt. Boratav vd., 2017: 29). Bu çalışma da erkekliğin inşa sürecinde etkili olan ataerkil toplumsal düzenin babalığın kurgulanışını ve babaların oğullarıyla olan mesafeli ilişkilerini sorgulamayı amaçlamıştır. Bu amaçla öncelikle erkekliği inşa eden ataerkil sistem irdelenmiştir. Ataerkil düzenin ortaya çıkışıyla birlikte toplumsal yapının hangi biçimde değiştiği ilk başlığı oluşturmaktadır. Makalenin ikinci bölümü babalığın anlamı ve kurgulanışına odaklanmıştır. Ataerkil sistemin babalığa yüklediği anlamlar ve farklı babalık biçimlerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise amaca uygun seçilen erkekler ile yapılan görüşmeler sonucu elde edilen bulgular sunulmuş ve anlatıların tematik içerik analizi yapılmıştır.

Ataerkil Sistemde Erkekliğin İnşası

Ataerkil sistem toplumun her alanını olduğu gibi babalığın anlamını, uygulanışını ve biçimlendirilmesini belirlediği için makalede öncelikli olarak ataerkil yapıya değinilmiştir. Ataerkillik disiplinlerarası tartışmaları içeren geniş bir yelpazede sosyo-kültürel, ekonomik ve politik bir çerçevede ele alınmayı gerektiren bir alandır. Ancak bu çalışmada ataerkil yapının ortaya çıkışı ve toplumsal cinsiyet rollerini kurgulayışı, erkek kimliğinin ve dolayısıyla babalığın inşasında etkili oluşuna odaklanarak tartışma bu çerçevede sınırlandırılmıştır.

Ataerkillik, geniş anlamıyla kapitalizm öncesi dönemi de kapsayarak hükümdarın mutlak iktidarının meşrulaştırılmasını da içeren biçimde “babanın egemenliğini” ifade eder (Mooney, 2000'den akt. Öztürk, 2014: 53). Ataerkillikte evin, toprağın ve ülkenin yönetimi erkeğin egemenliğindedir. Kadınlar ise bu egemenlik içinde yönetilen konumda yer almaktadır. Bu toplumsal düzen geleneksel biçimde tarım toplumlarında görülmektedir. Tarım toplumlarında üretim birimi ailedir. Bu durum cinsiyete dayalı iş bölümünü ortaya çıkarmakta ve aileyi iktidar alanı haline getirmektedir. Yönetim ve güç, üretim biriminin “patron”u olan erkeğin elinde toplanmaktadır (Öztürk, 2014: 54). Baba otoritesini ifade eden ataerkillik tarıma geçişle birlikte ortaya çıkmıştır. Ailenin ve toprağın mülkiyeti erkektedir. Demez'e (2005: 61) göre ataerkillik, soyun aktarılması, mirasın devredilmesi, ekonomik güce sahip olmak, çocuklar ve eş üzerinde tam yetkiye sahip olma hak ve sorumluluklarının erkeklere verilmesi anlamına gelmektedir.

Tarihsel gelişimine baktığımızda ise Eski Mezopotamya’da ortaya çıkan ataerkil sistem, egemen sistem olarak yerini sağlamlaştırarak erkeklerin kadınları denetleme, onların üreme ve cinselliklerinden yararlanma haklarını kurumlaştırmıştır (Berktay, 2012: 26). Uzun bir tarihsel geçmişe sahip olan ataerkil sistem toplumsal yapı içinde kendini meşrulaştırarak toplumsal bir düzen haline gelmiştir. Toplumsal, cinsel, ekonomik yapıya nüfuz ederek cinsiyet kimlikleri ve rollerinin oluşumunda temel kabuller halini almıştır. Bu ön kabuller ise erkeğin egemenliğini güçlendirmiştir. Erkek hegemonyasının hâkim olduğu toplumlarda tüm ilişkiler ataerkil sisteme göre düzenlenmektedir. Kandiyoti (2013: 121), başlangıçta ataerkilliğin bir kategori olarak ortaya çıkmasına rağmen toplumun her yerine yayılmış, zaman dışı bir olgu olduğunu ve bu nedenle de tezahürlerinin her yerde görülebileceğine işaret etmektedir. Toplumun her alanına yayılmış ataerkil düzen cinsiyet rollerini belirler ve bir iş bölümü yaratır. Cinsiyete özgü iş bölümüne göre kadın ve erkek bu iş bölümünü yerine getirmek zorundadır. Ayrıca iş bölümünün doğası gereği de kadın ve erkek birbirine muhtaçtır. Birinin görevini aksatması evlilik kurumuna zarar verecektir. Bu nedenle her iki cins de kendilerine yüklenmiş olan görevleri yerine getirme baskısı altındadır (Demez, 2005: 66). Ataerkil sistemin yarattığı cinsiyetçi iş bölümü kadın ve erkeğe farklı sorumluluklar yüklemekte ve her iki cinse de bu görevlerin yerine getirilmesi noktasında baskı uygulamaktadır.

Ataerkil sistem içinde cinsiyetler arası roller son derece keskin sınırlarla ayrılmıştır. Erkek evin reisi, baba, koca olarak maddi dünya ile ilişkili; kadın ise eş ve anne olarak ev içi işlerden sorumludur. Erkeği ve kadını roller bakımından ayıran sistem cinsiyetleri karakter özellikleri açısından da iki zıt kutba yerleştirmektedir. Güçlü ve başarılı olmak, sorunların çözümünde şiddete başvurmak, duygularıyla değil aklıyla hareket etmek, hiyerarşiye dayalı ilişkileri ön plana çıkarmak, bağımsız olmak vs. gibi davranış özellikleri "erkeksi" olarak görülmektedir. Duygusallık, pasiflik, anlayışlı ve şefkatli olmak gibi nitelikler ise "kadınsı" olarak görülmektedir (Sancar, 2009: 28). Ataerkil sistem içinde erkeklik daima güç ile ilişkilendirilmiş, şiddet ise bu gücün yansıması olarak kodlanmıştır. Kadın ise pasif, erkeğe bağımlı, daima sevgi ve şefkat dolu olması gereken cins şeklinde kodlanmıştır.

Hegemonik erkekliğin (Connell, 2019) varlığı ataerkil yapının gelişimine ve devamlılığına katkıda bulunurken ataerkillik ise hegemonik erkeklerin iktidardan daha çok pay almalarını sağlamaktadır. Hegemonik erkeklik ve ataerkilliğin birbirini besleyen iki kavram olduğu görülmektedir (Bozok, 2009, 428). Ataerkil sistem dünyayı cinsiyetlendirilmiş bir düzen şeklinde inşa eder. Cinsiyetlendirilmiş toplumsal yapıda erkekler egemen konumu alırken; kadınlar ikincil bir statüye sahip olurlar. Ataerkil sistem aracılığıyla hegemonik erkekliği kazanan erkek aynı zamanda bu iktidar konumu sayesinde ataerkilliği yeniden üretir. Hegemonik erkeklik, Connell

tarafından geliştirilen çoklu erkeklik hallerinden en üstün konumda yer alan ve kadınların yanı sıra, ikincil konuma itilmiş çeşitli erkeklik biçimleriyle ilgili olarak da inşa edilen erkeklik biçimidir (Connell, 1998: 245). Ataerkil yapının ürettiği bir konum olan hegemonik erkeklik yalnızca kadınlar üzerinden değil bu grubun dışında kalan erkeklerin ezilmişliğinden de yararlanmaktadır.

Sancar (2009: 27-29) hegemonik erkekliği beyaz, orta sınıf, heteroseksüel, orta yaşta, tam gün iş sahibi özelliklerine denk düşen erkek şeklinde tanımlarken erkekliği ise güç, akıl, aktiflik, şiddet uygulayabilmek, rekabet ve başarı tutkusu, kahramanlık istencine sahip olmak olarak betimlemektedir. Ancak bu erkeklik statüsünü elde edebilmek kolay olmamaktadır. Erkeklerin hegemonik erkeklik statüsüne erişerek bu statünün ayrıcalıklarından yararlanmaları için çeşitli aşamalardan geçmeleri gerekmektedir. Bu durum toplumsal alanda yerleşmiş “*Eril Tahakküm*” dinamikleriyle gündelik hayatta pekiştirilir ve cinsiyetlerin doğal ayrımına dâhilmiş gibi zihinlere kazınarak habitus halini alır (Bourdieu, 2014: 21).

Türkiye’de hegemonik erkekliğin elde edilebilmesi için geçirilmesi gereken aşamalar: sünnet olmak, heteroseksüel olmak, askerliğini tamamlamak, bir işe sahip olmak, evlenip baba olmaktır. Bu özelliklere sahip erkekler, Türkiye’de hegemonik erkekliği elde etmiş erkekler olarak görülmektedirler (Barutçu, 2013: 15). Hegemonik erkekliğin inşasında ilk aşama sünnettir. Dinî bir ritüel olarak sayılan sünnetle birlikte erkek çocukları “erkekliğe ilk adımı” atmış sayılmaktadır. Selek’in (2014) “erkeklik istasyonu” olarak gördüğü askerlik tüm zorlu koşulları içinde barındırarak erkekleri güçlü, bağımsız, duygulardan uzak bireylere dönüştürmektedir. Askerden dönen erkek için sıradaki aşama tam zamanlı, ücretli bir işe sahip olmaktır. Erkekliğin inşa süreçleri içinde ücretli bir işe sahip olması gerekliliği erkeğin maddi dünya ile ilişkilendirilmesinin en güçlü göstergelerindendir. Gelir getiren bir işe sahip olan erkek için bir sonraki aşama ise evlenip çocuk sahibi olmaktır. Tüm aşamaları tamamlayıp baba olan erkekler hegemonik erkeklik inşa sürecini tamamlamış sayılmaktadırlar. Tüm süreçleri gerçekleştirip baba olan erkek, toplumun gözünde “tamamlanmış proje”dir (Yavuz, 2014: 124).

Erkeklik İnşasının İleri Aşaması: Babalık ve Babalığın Değişen Anlamları

Türk Dil Kurumu’nda baba “çocuğu olan erkek”, “çocuğun dünyaya gelmesinde etken olan erkek”, “bir ülkeye veya bir topluluğa yararlı olmuş kimse” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2021). Türk toplumu güçlü bir biçimde ayrılmış cinsiyet rolü farklılıkları ile son derece ataerkil olarak kabul edilir. Aile yapısı ve evlilik gibi kurumlar ataerkilliğin kontrolü altındadır. Baba/erkek baskın cinsiyet olarak kabul edilir ve ailenin hükümdarı olarak otoritesi eşi ve çocukları tarafından kabul edilmektedir. Baba, aile içinde karar verme mekanizmasıdır ve temel geliri elde etmede sorumlu kişidir. Baba aynı zamanda kural koruyucudur, sağlayıcıdır, ailenin

temsilcisidir; anne ise çocukların yetiştirilmesi ve ev içi görevleri üstlenmektedir (Uğurlu, 2002'ten akt. Özkan, 2016: 139). Ataerkil toplumlar içinde baba aile içinde otoriteye sahip kişi olarak kabul edilir. Ailenin tüm kontrolü babaya aittir ve son kararları baba vermektedir. Bundan dolayı hayatın her alanının ve ailenin ağırlık merkezi olmaya alışmış erkekler (Özbay ve Baliç, 2004: 89) için statülerini kaybetme düşüncesi korkutucudur.

Babalığın anlamı, uygulanışı ve aile içindeki erkeklik rolü kültür yoluyla öğrenilir, sosyal yapının değerlerine göre oluşturulur. Babalık, erkeğe bir statü kazandırır; aile üyeleri ona mutlak saygı gösterir (Özkan, 2016: 143). Kültürün inşa ettiği babalık rolü, aileyi kontrol etmenin ve temel karar mekanizması olmanın yanı sıra erkeğe bir statü kazandırmaktadır. Erkeklik inşasının tamamlandığı iddia edilen nihai aşama babalıktır. Biyolojik olmanın ötesinde babalık kültürel anlamlara da sahiptir. Sancar'ın (2009) dediği gibi baba olmak annelik gibi doğumla birlikte somut biçimde kavranan bir durum değildir. Babalık, doğrudan çocuğun varlığı ile kurulan bir süreç olamamaktadır. Bir etkileşim sonucu gerçekleşebilecek inşa süreci ile baba olmak ilişkisel yolla anlam kazanabilmektedir.

Orta Çağ Dönemi'nde erkeklik güç ve iktidar etrafında; anneliğin toplumsal ve kültürel kodları ise din ve batıl inançlar ekseninde şekillenmiştir. Kadınların eş ve annelik rolü, gündelik faaliyetleri yerine getirmek ve çocuk yetiştirme görevlerini sürdürmektir. Evli kadınlardan beklenen, çocuk doğurmak ve annelik görevini en iyi şekilde yerine getirmektir. Kadının toplumsal statüsü annelik üzerinden işlemekte, kadınlık kimliği de bu rol üzerinden kurulmaktadır. Erkeklerden farklı olarak kadınlık daima annelikle iç içe olmuştur. Kadınlığın bir parçası olarak görülen annelik rolü kadın için en üstün statü olarak kurulmuştur. Babalıktan farklı olarak annelik, kadının temel rolü olarak görülmektedir. Timurturk (2019: 66-67) kadınlık ve annelik kimliğinin bir bütün olarak sunulmasının, anneliğin kadınlığa, kadınlığın da anneliğe indirgenmesine sebep olduğunu düşünmektedir. Kadınlık kimliğinin doğurganlık temelinde anlam bulması ve bu durum üzerinden işlev kazanması ise kaçınılmaz olmaktadır. Anne olmak ya da annelik kimliği kadın cinsiyetinin ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir. Bu nedenle de kız çocukları doğdukları andan itibaren annelik rolü etrafında toplumsallaşmaktadır. Bir bakıma çocuk sahibi olmadan anneliği öğrenmektedir. Erkekler ise çocuğun dünyaya gelmesiyle birlikte babalık rollerini ve çocuk bakımını anlamlandırmaya başlamaktadır. Ancak Zeybek'in (2013: 124) de ifade ettiği gibi çocuk bakımına yatkınlık cinsiyet farklarından değil, çocuk ile ilgilenilmesinden ve tekrar tekrar yapılmasından kaynaklanmaktadır. Kadınların ve erkeklerin aile içindeki tüm yapıp etmeleri gündelik söylemde dile getirildiği gibi “doğuştan”, “yaratılıştan” değil, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin şekillendirmesinden kaynaklanmaktadır (Bozok, 2018b: 109). Yani annelik rolü doğuştan gelmediği gibi babalık rollerinin de ikincil bir rol olarak görülmesi, erkeklerin çocuk

bakımından uzak kalmaları cinsiyet ayrımına dayalı şeyler olmamaktadır. Tersine toplumsal cinsiyet rol kalıplarının birer ürünüdürler.

Babalığın anlamı ataerkil ilişkiler etrafında ortaya çıkan erkeklik kodlarından etkilenmekte erkeklerin babalık yapma biçimlerini kuran en önemli unsurlardan birisi olmaktadır. Ataerkil erkeklik kodları, var oluşundan beri erkekleri aile reisi olarak kurgulamıştır. Ev işleri ve çocuk bakımı anneler ile ilişkilendirilmiş, babalara ise çocuk bakımı ve onlara ilgi göstermede ikincil bir rol atfedilmiştir. Bu aile kurgusu eşitlikçi olmayan ilişkiler inşa ederken, diğer taraftan da erkekler, babalar olarak çocuklarıyla yakınlıktan ve şefkatten uzak durmaktadır (Bozok, 2018a: 10). Ataerkil toplumsal yapı hayatın her alanını inşa ettiği gibi erkeğin baba olarak çocuklarına yakınlığını ve şefkatini de sınırlandırmaktadır. Aile reisi olarak kabul edilmesi ve bu sistemin erkeklerden beklentilerinden dolayı duygularını göstermeme, otoritesini kaybetmeme, zayıf görünmeme gibi kalıplar erkeklerin babalık rolünü uygulamalarını sınırlamakta ve zorlamaktadır.

Sanayileşme ve kentleşmeyle birlikte yaşam şartlarının değişmesi cinsiyet rollerini de etkilemiştir. Kadın ailenin gelirine katkı sağlamaya başlamış, kamusal alanda görünürlüğü artmış ve toplumsal cinsiyet kalıplarının ve rollerinin değişmesine katkı sağlamıştır (Gökaliiler ve Özer, 2019: 390). Ekonomik koşulların değişmesiyle birlikte geleneksel geniş ailenin yerini çekirdek aile almıştır. Bununla birlikte yaşam standartları yükselmiştir. Kadının toplum içindeki etkisinin artması erkeğin ve dolayısıyla babanın görev ve sorumluluklarının da değişmesini gündeme getirmiştir. Babalar artık ailenin geçimini sağlamanın yanı sıra çocukların bakımı ve eğitimlerinde de önemli sorumluluklara sahip olmaktadır. Yaşanan bu değişimlere bağlı olarak babalık olgusuna yeni anlamlar da atfedilmektedir (Zeybekoğlu, 2013: 119). Toplumda yaşanan ekonomik ve sosyal değişimlere paralel biçimde toplumsal normlar ve cinsiyet rollerinde de anlamlar değişmektedir. Bununla birlikte aile biçiminde değişim yaşanması, kadınların iş hayatına katılması vb. değişimler de anneliğin ve babalığın gündelik pratiklerini değiştirmektedir. Kadınların kamusal alanda görünürlüğünün artmasıyla birlikte erkekler ev içi rollere ve çocuk bakımına daha çok katılmaya başlamıştır.

Toplumun değişen yapısıyla birlikte ortaya çıkan modern çekirdek aile, maddi ve manevi açıdan çocukla ilgilenen “süper baba” kavramını da ortaya çıkarmıştır. Bu yeni babalık biçiminde baba, hem iş hayatında hem de ev yaşamında etkin bir rol üstlenmekte ve pek çok görevi bir arada yerine getirmeye çalışmaktadır. Bu durum annenin ev ve iş hayatı içinde aktif bir sorumluluk alması, her görevi iyi bir biçimde yapma çabasıyla örtüşmekte, erkek ile kadının toplumsal rolleri yakınlaşmaya başlamaktadır (Gökaliiler ve Özer, 2019: 390). Kadınların iş hayatına katılması ekonomik koşulları etkilediği gibi toplumsal cinsiyet rollerini ve anne-babalığın algılanış

biçimlerini de etkilemiştir. Geleneksel yapıda evin işleri ve çocuk bakımı görevi sadece anneden beklenirken modernleşme ile birlikte bu görevler anne ve baba arasında paylaşılabilecek hale gelmiştir. Değişen bu yeni babalık modeli Gökali ve Özer'in de belirttiği gibi "süper baba" olarak kavramsallaştırılmıştır.

Akkoç'a göre (2020: 77) Cumhuriyetle birlikte yaşanan modernleşme de Türkiye'de babalığın anlamını değiştirmiştir. Geçmişte çocuğu ve eşiyile arasına mesafe koyan "sert babalık", günümüzde yerini yavaş da olsa "sevgi gösteren" babaya bırakmıştır. Babalığın anlamı ve uygulanışı yüzyıllar boyunca sert, mesafeli, duygulardan uzak bir biçimde inşa edilmiştir. Ancak yaşanan birçok toplumsal gelişme bu anlamın da değişmesine yol açmıştır. Bu değişim çok yavaş bir seyir izlese de "sert babalığın" yanında "sevgi gösteren" babalık da kendini göstermektedir. Bu yeni babalık modelinin yanı sıra kültüre bağlı olarak pek çok babalık modeli yer almaktadır. AÇEV'in *Türkiye'de Babalığı Anlamak* adlı araştırmasında beş boyutlu bir babalık piramidi inşa edilmiştir: Piramidin en alt basamağında yer alan babalık türü, geleneksel babalığı ifade eden, ataerkil değerlerin hâkim olduğu, babanın çocuklarıyla mesafeli ve buyrukçu bir ilişkiye sahip olduğu ve hegemonik erkeklik üzerinden kurulduğu türdür (AÇEV, 2017: 87). Ataerkil yapı ve hegemonik erkekliğin şekillendirdiği geleneksel babalıkta babanın çocuklarıyla ilişkisi son derece mesafelidir.

İkinci basamaktaki 'yeni geleneksel babalık' modeli, geleneksel babalık kodlarını sürdüren ancak kız çocuklarıyla olan ilişkilerinde zamanla bu değerleri aşmaya başlamış erkekleri ifade etmektedir. Sonraki iki basamakta ise geleneksel erkeklik değerlerini korumanın yanında çocuğu ve eşiyile ilgili olan, ev işlerini paylaşan, eşitlikçi erkeklik davranışlarını temsil eden 'arada kalmış erkeklik' yer almaktadır. Bu sınıflandırmadaki ilk model, 'hevesli babalıktır' ve kişilerin geleneksel babalık kodlarına sahip olmalarına karşın 'ilgili babalık' tutum ve tavırları sergilemesi haline karşılık gelmektedir. 'Gayretli babalık' modeli ise toplumsal cinsiyet rollerine aykırı davranmakla birlikte bunu, kendi istekleriyle değil zorlama ile yapan erkeklerin babalık halini ifade etmektedir. 'Eşitlikçi erkekler' babalık konumuna değer atfeden, kendini bu bağlamda geliştirmek isteyen babalık halidir (AÇEV, 2017: 87).

Ataerkil değerleri içselleştirmiş erkeklerin yanı sıra bu kodlardan sıyrılmak isteyen, cinsiyetçi değerleri reddeden yeni tip baba türleri de ortaya çıkmaktadır. Ancak ataerkil düzenin hâkim olduğu toplumlarda çoğunluklu hâkim baba tipi "geleneksel babalık"tır. Geleneksel babalık Boratav vd.'ye göre (2017: 12) babaların otoriter bir öğretmen rolü üstlendikleri, evdeki disiplin ve kontrolü sağladıkları, çocuklarla ilgili tüm kararlarda söz hakkına sahip oldukları bir yapıdır. Bu durum, erkekliğe yüklenen değerlerle ilişkilidir. Erkekliğin güçlü ve başarılı olmak, mantığıyla

hareket etmek, tüm ilişkilerde otorite konumunda yer almak, duygusallıktan ve şefkatten uzak olarak kodlanması babalığın inşasında da etkili olmaktadır. Erkekler tüm bu özellikleri yine babalarını taklit ederek öğrenmekte ve içselleştirmektedir. Bu biçimiyle güçlü ve sert erkeklik, otoriter ve şefkatten uzak babalık yeniden üretilmektedir.

Baba-Oğul Etkileşimini Erkeklerin Anlatılarından Hareketle Tartışmak

Konu sahadan notlarla ve erkeklerin kendi anlatılarından hareketle tartışılmaktadır. Böylece erkeklerin kendi yaşam deneyimlerine odaklanarak hem kendi babalarıyla ilişkilerini irdelemek hem de babalık rollerine ilişkin tanımlamaları tartışmaya açmak amaçlanmıştır. Bu çerçevede tartışma amaca uygun örneklem kullanılarak anlatılar üzerinden ilerlemektedir. Oluşturulan temalar nitel içerik analizine uygun tartışılmaktadır. Tekrar etmek gerekirse çalışmada nitel araştırma tasarımı kullanılmıştır. Kümbetoğlu'na göre nitel veriler bireylerin günlük yaşam deneyimlerini, kanaatlerini, duygu ve hissedişlerini içermektedir (Kümbetoğlu, 2019: 43-44). Antalya ve İstanbul'da yaşayan erkeklerle yarı yapılandırılmış görüşme formu ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Nitel araştırmalarda kullanılan derinlemesine görüşme tekniği, sosyal yaşamdaki görünür birçok olgu ve ilişkininin görünümünden daha çok özüne inmeyi, ayrıntılarını anlamayı mümkün kılan bir araçtır (Kümbetoğlu, 2019: 72).

Bu çalışmada amaçsal örneklem yöntemi ile belirlenen 27 erkek ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Amaçsal örneklemde evreni temsil ettiği düşünülen alt grup örneklem olarak seçilir (Gönç Şavran, 2009: 145). Görüşmeler ses kaydına alınmış olup katılımcılar bu konuda bilgilendirilmiştir. Katılımcıların ifadeleri doğrudan alıntı şeklinde, imla kuralları gözetmeksizin verilmiştir. Görüşmelerin deşifresiyle elde edilen metin kodlanmıştır.

Bulguların çözümlenmesinde tematik içerik analiz yönteminden yararlanılmıştır. İçerik analizi, toplanmış olan verileri açıklayacak kavram ve ilişkilere ulaşmayı amaçlamaktadır. Bu amaçtan hareketle veriler derin bir işleme tabi tutulur; öncelikle kavramsallaştırılır, ardından ortaya çıkan bu kavramlar mantıklı çerçevesinde düzenlenir ve veriyi açıklayan temalar elde edilir (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 227). İçerik analizi kapsamında erkeklerin babalarıyla olan ilişkilerini anlamak, babalığa ve babalığın uygulanaşına yükledikleri anlamları ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Görüşmeler temalar halinde başlıklara ayrılarak analiz edilmiştir. Nitel araştırmalar da analiz çalışmanın önemli aşamalarındandır. Araştırmacının konuyu ele alış biçimi ve odaklandığı temel sorun belirleyicidir. Bir metni (görüşme metni, yazılı, görsel malzeme gibi) araştırma sorusuna uygun olarak seçmekle başlayan süreçte, ardından kodlama çerçevesi belirlemek, bu çerçeveden hareketle metni bölümlere ayırmak, kodlamayı metne uyarlamak, son aşamada ise analiz etmek ve yorumlamakla (Kümbetoğlu, 2020: 119) devam eder. Yine Kümbetoğlu'na (2020) göre bu sürecin

sağlıklı ilerleyebilmesi için, araştırmacının tüm anlatıları tekrarlarla okuması, yeniden kodlaması, notlar alması ve her okumada notları ve kodları gözden geçirmesi, temaları güncellemesi yoluyla metne hâkim olması gereklidir.

Bulguların Tartışılması

Böylece tartışma iki temel bölümde ilerlemiştir. İlk tema altında ataerkillik ekseninde inşa edilmiş babalığın erkekler açısından anlamı ve annelikle karşılıklı ilişkisi irdelenmiştir. Erkekliğin güç ve otorite etrafında inşa edilmesi babalığın uygulanışına da yansımış ve baba-oğul ilişkisini anlamlandırmak amacıyla katılımcıların ifadelerine yer verilmiştir. İkinci temada ise babalarıyla yakın ilişkiler kuramamış olan katılımcıların baba figürüne yükledikleri anlamlar ve ideal babalığa ilişkin görüşleri değerlendirilmiştir. Bu genel temalar ise, otorite eksenli babalık, oğulların gözünden babalık; ideal baba tanımları gibi alt temalara ayrılarak tartışılmıştır.

Katılımcı Profili ve Sosyo-Demografik Özellikler

Konunun tartışılması amacıyla amaca yönelik olarak belirlenmiş 27 erkek katılımcıyla yüz yüze derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Katılımcılar 28-60 yaş aralığında, evli erkeklerden oluşmaktadır. On bir erkeğin iki çocuğu, beşinin üç çocuğu, dokuz tanesinin bir çocuğu bulunmaktadır. İki katılımcının ise çocuğu yoktur. Dolayısıyla kendi babalarıyla ilişkili deneyimleri ön plana çıkmıştır. On altı erkek üniversite ve üstü, yedisi lise mezunu, dördü de ilk ve orta öğretim eğitimine sahiptir. Mobilyacı, tamirci, bilgisayar teknikeri, öğretmen, polis, akademisyen, emekli gibi mesleki geniş yelpazede ve sosyal sınıftan katılımcı ile görüşülmüştür. Katılımcıların erkeklik tanımlamalarında kısmen de olsa hegemonik erkekliği temsil edecek biçimde, düzenli bir işi ve geliri olan, evli erkekler olmasına özen gösterilmiştir. Bu seçimin amacı, katılımcıların hegemonik erkekliğe ilişkin bu özellikleri (görece olarak toplumsal anlamda avantajlı) taşımalarının ataerkil sistem ve yerleşik erkeklik rol kalıplarına ilişkin tanımlamalarını etkileyip etkilemediğini sorgulamaktır.

Otorite Eksenli Babalık

Bu tema altında erkeklere, anneleri ve babaları ile olan ilişkileri ve ebeveyn algıları, içinde yetiştikleri aile ilişkileri bağlamında sorulmuştur. Ataerkil yapının hâkim olduğu toplumlarda her alanda olduğu gibi babalığın gündelik pratiklerinde de duygulara yer verilmemektedir. Anneliğe oranla babalığın imgesi mesafeli bir biçimde anlamlandırılmaktadır. Babalığın üç temel görevi olan evin geçimini sağlamak, evi korumak/ kollamak ve ev içindeki disiplinin sürmesini sağlamak, erkekliklerinin temsiliyeti açısından önem taşımaktadır (Boratav vd., 2017: 14). Bu durum katılımcıların ifadeleriyle de somutlaşmıştır.

Babamı 4 yaşında tanıdım diye hatırlıyorum. Doğduğumda İstanbul'daymış babam. Bir dönem gelgit yapıyor sürekli. Birinde, bir geldiğinde şu baban dediler öyle bir şey var, öyle bir hikâye var. İçli dışlı değiliz, mesafeliyiz, Ataerkil bir yapı olduğu için (K1, 50 yaşında, öğretmen).

Katılımcının babasıyla ayrı şehirlerde bulunması, babasını 4 yaşından sonra tanıması babasıyla ilişkisinin kısıtlı olmasına neden olmuştur. Katılımcı için baba-oğul ilişkisinin kurulamamasında bir diğer etken de ataerkilliktir. Katılımcının ifadesiyle ataerkil sistem erkekleri, duygularını gizlemeye ittiği için çocuklarıyla sağlam ilişki kurmalarına engel olmaktadır.

Annemle ilişkim çok iyiydi. Anne- oğul ilişkileri iyiydi. Babamla ilişkilerim iyi değildi. Şimdi hem kendim baba olduğum için bakıyorum bide kendi babamdan ne bekledim? Örneğin 17 yaşında profesyonel futbol teklifi almıştım. Mesela orada beni desteklemesini isterdim, desteklemedi (K2, 60 yaşında, emekli komiser).

Özmen'e göre (2004: 30) aile, içinde yer aldığı ilk sosyal ortam olarak bireyin duygularının oluştuğu, yaşamının devam edebilmesi için ihtiyaç duyduğu bakım ve desteğin karşılandığı yerdir. Bireyin ebeveynlerinden aldığı destek ve sevgi kişiliğinin gelişmesinde etkili olmaktadır. Katılımcı da bu durumla ilişkili bir biçimde kişisel ve mesleki gelişiminde babasından destek göremediğini ifade etmiştir. Boratav vd. (2017: 100) de çocukların babaları tarafından engellenmelerini, kısıtlanmalarını ketleme olarak deneyimlediklerini belirtmiştir. Bu anlamda katılımcının babasından beklediği desteği görememiş olması babasıyla olan ilişkisinin iyi gelişmemesine neden olmuştur.

Babamla ilişkim çok samimi değildi ya babamla ilişki böyle arkadaş ortamı gibi değil böyle... Soğuk diyelim soğuk (K3, 53 yaşında, polis).

Babaların çocuklarıyla aralarındaki mesafeli ilişki genellikle saygı ve itaat ile açıklanmaktadır. İtaat, babanın egemenliği açısından gerekli görülmekte babanın sahip olduğu ve korumak zorunda hissettiği toplumsal anlamda avantajlı iktidar konumu çocuğuna yakınlaşmasına ket vuran bir etken olarak tanımlanmaktadır (Zeybekoğlu, 2013: 106). Ataerkil düzen, hayatının her alanını olduğu gibi erkeklerin babalık yapma biçimlerini de etkilemektedir. Erkeğin soğuk ve mesafeli olması gerektiği inancı baba-oğul ilişkisine de yansımıştır. Duygulardan uzak olmanın erkeksilik olarak kodlandığı düzen içinde katılımcı da babası ile arasının soğuk olduğunu dile getirmiştir.

Babamla çok iyi ilişkilerimiz olmadı. Babam biraz serttir. Bide alkol alıyordu önceden. Evet, çok iyi ilişkimiz olmadı (K7, 44 yaşında, tamirci).

Erkeklik algısı içinde erkeğin/babanın daima sert ve mesafeli olduğu görüşü hâkimdir. Katılımcı da babasıyla ilişkilerinde benzer durumları yaşamıştır.

Anneye göre biraz daha mesafeli, biraz daha otoriter. Onun da nedeni babanın ful çalışıyor olması (K10, 45 yaşında, mühendis).

Erkekliğin temel inşa özellikleri arasında ücretli ve sürekli bir işe sahip olmak ve onu korumak yer almaktadır. Sancar'ın (2009: 51) dediği gibi "aile reisi erkek" modelinin hâkim olduğu ataerkil toplumlarda erkeklik, ailenin geçimini sağlamak için para kazanmak, piyasada iş bulmak için rekabete hazırlıklı olmak rollerini içermektedir. Bu sayede erkek, aile içindeki otorite konumunu korumakta, toplum içinde saygın bir yer kazanmayı hedeflemektedir. Katılımcı da babasının otoriter olmasını devamlı çalışıyor olmasıyla ilişkilendirmiştir. Bu ilişkilendirme aynı zamanda katılımcı için durumu rasyonalize etmenin yolunu açmaktadır. Piyasanın gerektirdiği erkek normlarına uymanın zorunluluğu çocuğuyla olan ilişkilerine de yansımakta ve mesafeli ilişkiler gelişmektedir.

Annem ile ilişkim güzeldi, sırdaşım gibiydi. Babayla ilişki çok fazla yakın değildik ama aramızdaki saygı her zaman devam ediyor (K13, 37 yaşında, serbest meslek).

Annenin her koşulda çocuğuyla ilgilenmesi, sevgi ve şefkat göstermesi, tüm zamanını çocuğuna adanması gerektiği düşüncesi annelik rolü içinde öncelikli bir yere sahiptir (Timurturkan, 2019: 68). Annelik rolü daima çocuğuna yakın, onun tüm sorunlarıyla ilgilenen, sevgi dolu annelik olmuş, babalık rolü ise anneye göre daha mesafeli gelişmiştir. Katılımcı da annesiyle sırdaş olduklarını ifade ederken babasıyla aynı yakınlık duygusunu paylaşamadığını dile getirmiştir.

Annemle ilişkim iyiydi. Babayla olan ilişki orta... Ne iyi ne kötü ya ikisinin ortası... Kötü sayılır ya kötü... (K27, 55 yaşında, mobilyacı).

Erkekler arasındaki çelişki ve güç ilişkileri, nesiller arasındaki gerginlik (Özkan, 2016) baba-oğul ilişkisinin sorunlu bir düzlemde ilerlemesine neden olmaktadır. Bu durumda çoğunlukla anne baba-oğul arasında ortamı yumuşatan, gerilimi azaltan bir rol üstlenmektedir.

Annem ile ilişkim çok iyiydi, annemi çok seviyorum. Şu anda yok mesela yokluğunu arıyorum. Babamla ilişkim iyi değildi hiç bi zaman da iyi olmadı. Bir sorun olduğu zaman anneme söyledim. Annem de babama söylerdi. Babamın kabul etmediği zamanlarda dahi annem üstelerdi, o iş kabul olurdu (K18, 54 yaşında, mobilyacı).

Üniversite mezunu katılımcı, anlatısında annesiyle ilişkisinin çok iyi olduğunu ifade ederken babasıyla olan ilişkisini sorunlu olarak tanımlamaktadır. Bu sorunlu ilişkiler içerisinde babaya ulaşmanın zorluğu karşısında anne, baba ve çocuk arasında aracı rolü üstlenmektedir (Boratav vd., 2017: 99). Anne, baba ve oğul arasında tampon görevi görmektedir.

Annem ile ilişkim yani gayet yakın, her şeyi anlatabilirdim ona. Babayla olan ilişki biraz daha mesafeliydi. Mesafeli derken şöyle bir baba tabusu vardır ya belki o tabuyu kendi de kıramadığı için... Herkes gibi aslında ama anne kadar yakın değildi tabi. Ama sevgi konusunda herhangi bir sıkıntı yoktu benim için (K23, 38 yaşında, bilgi işlem uzmanı).

Ataerkil kültürde erkekler otoritelerini korumak adına çoğunlukla “maço babalık” tipini benimsemektedirler. Bu nedenle daima baba-oğul arasında “görünmeyen bir duvar” vardır. Çünkü “Erkek karşılıksız saygı ve koşulsuz itaat talep eder” (Cankurtaran, 2018: 194). Kendisi de bir çocuk sahibi olan katılımcı için babasının babalık yapma biçimi “tabu” olarak görülmektedir.

Annem ile ilişkim çok iyi yani... Sırlarımı falan anlatabiliyordum rahatlıkla. Babayla ilişki kötü, her erkek-baba arasındaki olan ilişki kadar kötü (K14, 28 yaşında, asistan).

Annelik sevgisi mitinin toplumda kabul gören bir düşünce olması (Timurturkan, 2019) bu sevginin içgüdüsel olarak var olduğu düşüncesini tartışmaya açmaktadır. Annenin daima sevgi gösteren, ilgili, çocuğunu düşünen taraf olması miti adeta kodlanarak doğal bir şey gibi bireylerin zihinlerine işlemiştir. Boratav vd. (2017: 31) Türkiye' de anne ve çocukları arasındaki ilişkiyi çoğunlukla güven ve yakınlıkla tanımlamaktadır. Katılımcıların ifadeleri değerlendirilecek olursa kadınların da bu rollere uygun davranış kalıplarını benimsedikleri ve erkeklerin, babalarından çok anneleriyle yakın bir ilişki içinde oldukları vurgulanmaktadır.

Oğulların Anlatılarında Baba Figürü

Bu temada katılımcıların mesafeli baba-oğul ilişkisi yaşamasının babalığa yükledikleri anlamı nasıl etkilediğini sorgulamak, tartışmak amaçlanmıştır. Bu bağlamda erkeklere “baba figürünün önemi ve bir baba nasıl olmalıdır?” soruları sorulmuştur.

Bir baba sorumluluk almaktır aile içerisinde yani... Evlatlarına, eşine işte çocuklarına, günün şartlarına göre ekonomik olsun diğer konularda mümkün olduğu derecede yardımcı olması gerekiyor bir baba. Yani ona çocuklarına veya eşine sürekli onlara böyle bir babalığını hissettirmesi lazım, her konuda yani. Diğer psikolojik konularda olsun diğer yaşam, ekonomik durumlarda olsun (K3, 53 yaşında, polis).

Kendisi de baba olan katılımcı baba olmayı sorumluluk almak ile ilişkilendirmektedir. Bu sorumluluklar ekonomik, psikolojik, sosyal özetle yaşamın her alanıyla ilgili görünmektedir. Bu tanımlama erkek kimliğinin toplumsal anlamda kurgulanışıyla doğrudan ilişkili bir bakış açısını temsil etmektedir.

Baba figürü çok önemlidir, ailenin en önemli unsurlarından biri, yani evin direği denecek şekilde... Bütün babalar çocuklarına birer örnektir. Bunları yaptığı hareketleriyle, yapacağı hareketleriyle

hepsini çocuklar kopyalar. Bunun için babanın iyi bir birey olması lazım. Eğitim olarak, ailesine yapmış olduğu, ihtiyaçlarını karşılamak, yani iyi bir örnek olmalı baba (K6, 46 yaşında, memur).

Günümüz ataerkil ailelerin en önemli özelliklerinden biri karar alma süreçlerinde erkeğin hâkim olması ve erkeklerin ailenin reisi olarak görülmesidir (Bozok, 2018b: 107). Katılımcı babanın evin direği olduğunu belirtmektedir. Ataerkil toplum yapısının ortaya çıkmasıyla birlikte baba çoğunlukla “evin direği”, “aile reisi” gibi sıfatlara sahip olmuştur.

Tabi ki hani şu an düşüncelerim değişti ama bir baba çocuklarıyla arkadaş gibi olmalı. Tabi ki otorite de olacak ama arkadaş ilişkisi olması lazım bence saygı-sevgi çerçevesinde (K7, 44 yaşında, tamirci).

Üç çocuk sahibi katılımcı babasıyla olan deneyimlerini anlatırken iyi ilişkileri olmadığını ve babasının sert biri olduğunu dile getirirken ideal baba figürü için tam tersini düşünmektedir. Baba ve çocuğun arkadaşlık içeren bir ilişkiye sahip olması gerektiğini ifade etmektedir. Yeni babalık modelini benimseyen katılımcı; Akkoç’un (2020: 71) dediği gibi babanın yalnızca ekonomik ihtiyaçları karşılayan bir figür olmaktan ziyade çocuğuyla her anlamda ilgilenmesinin önemini dile getirmektedir.

Baba koruyucu olmalı. Aynı zamanda sevecen de olmalı. Çocuklarla iletişim kurabilmeli. Hep oluyor mu bilmiyorum ama onların ruhuna inebilmeli diye düşünüyorum çocukların. Tabi hepsi yapıyor bunu demiyorum. Bu şekilde olmalı bence (K8, 48 yaşında, memur).

Başka bir katılımcı ise daha duygusal içerikli, yakın ilişkiyi içeren değerlere vurguda bulunmuştur. Katılımcı ideal babalığı sevgi gösteren baba olarak tanımlamaktadır. Katılımcının anlatısından yola çıkarak geleneksel babalık anlayışının değişmeye başladığını, mesafeli babalığın iletişim kurabilen, çocuklarına sevgi gösteren ilgili babalık modeline evirildiğini söylemek mümkündür.

Yani öncelikle örnek olmalı çocukları için, ailesi için. Tabi ki babaların yükü anneye göre biraz daha farklı çalışıp para kazanmak durumunda. Ondandır hani belki istenilen şeyi veremeyebilir çocuklarına. Ama yine de dediğim gibi örnek olmalı (K10, 45 yaşında, mühendis).

Erkeklerin “babalık” kavramına yükledikleri anlamlar ve atfettikleri davranış pratikleri, aslında kendi babalarıyla olan ilişkileri üzerinden kurgulanmaktadır (Zeybekoğlu, 2013: 106). Babanın rol modeli olması gerektiğini vurgulayan başka bir anlatıda ise katılımcı geleneksel anlamda, babası üzerinden kodladığı biçimiyle babalığı maddi dünya ile ilişkilendirilmiş ve babanın görevinin para kazanmak olduğunu ifade etmiştir. Demez’ in de (2005: 63) belirttiği gibi ataerkil erkeklik para kazanan, ailenin devamını sağlayan kişi olarak tanımlanmaktadır.

Küçüklüğümüzden beri hep baba şey olarak bilinir, babaerkil olarak evin reisi. Yani korku salmıştır her zaman. Çocuklar işte yanlış bir şey yapmasın, yanlış yönlendirilmesin gibi. Belki önlemler adı altında biraz baskıcı davranmışlardır. Ama bana göre öyle değil tabi ki (K11, 58 yaşında, emekli memur).

Babanın itaat ve kontrolü sağlayabilmek, hiyerarşik sınırlarını koruyabilmek adına duygusal bir mesafe kurması baba ve çocuk arasında saygı ve korku çerçevesinde bir ilişki yapısının oluşmasına neden olmaktadır (Boratav vd. 2017: 30). Geleneksel rollere vurgu yapan katılımcı ise babayı korku sembolü olarak görmekte ve otorite kurma çabası ile ilişkilendirmektedir. Bunu meşrulaştırmak için ise aile reisliği ve geleneksel yapıyı öne sürmektedir.

Genel olarak Türk toplumunda baba figürü daha ağır, daha ulaşılmaz oluyor. Bizde de öyleydi, benim babamla aram hani samimi olduğumuz zamanlar da ciddi olduğumuz zamanlar da oluyordu ağırlıklı olarak ciddi. Hani babaya karşı her zaman bir çekingenlik olmuştur. Bence nasıl olmalı? Yine çok fazla laubalileşmeden, ciddiyeti koruyarak ama daha samimi olup daha içli dışlı konuşarak, iletişimi bozmadan olabiliyor (K17, 30 yaşında, arkeolog).

Katılımcı geleneksel yapıdaki babalığı ağır ve mesafeli olarak tanımlamıştır. Kendi babasıyla olan ilişkisinin de benzer biçimde geliştiğini anlatmış ve ideal baba figürünün de yine benzer biçimde olması gerektiğini söyleyerek geleneksel rol kalıplarına atıfta bulunmuştur. Katılımcı bu ifadeleriyle mevcut ataerkil erkeklik ve babalık kalıplarını benimsediğini ima etmektedir. Bu kalıpları pekiştiren söylemleri ise satır aralarında, gerekçelendirerek meşrulaştırma yolunu seçmektedir.

Valla açıkçası çok iyi bildiğimi söyleyemem de ama şunu öğreniyorum kendi çocuğumdan dolayı. Çocuk bir şekilde seni taklit ediyor, farkında olmuyorsun. Ama bazen sana da başkaldırıp hani otorite gördüğü için seni, biraz başkaldırdığını düşünüyorum, biraz böyle dikleniyor. Özellikle erkek çocuklarda var, kız çocukları tam tersi, daha böyle babaya yakın durup otoritenin yanında olmaya çalışan bir figür gibi... (K21, 50 yaşında, tekniker).

Babalığı otorite ile ilişkilendiren diğer bir anlatıda ise katılımcı erkek ve kız çocukları arasındaki farklılığa değinmiştir. Erkek çocuklarının özellikle otoriteye karşı çıkmak adına babayla zıtlaştığını ifade etmiştir. Özkan 'ın (2016) belirttiği gibi baba ve oğul arasındaki çatışmanın kaynağı esasen erkeklik algısı ile eşleşmekte iki erkek arasındaki çelişkili durum neticesinde ortaya çıkmaktadır. Babalığın otoriteyle ilişkilendirilmesi ve erkekliğin de daima bağımsızlık üzerinden kodlanıyor olması erkek çocukların otorite figürü olan babaya başkaldırmasını anlamlı hale getirmektedir. Bu durum baba-oğul arasında mesafeli bir ilişkinin kurulmasında bir diğer önemli nokta olmaktadır. Kadınların uyumlu ve "otoritenin yanında

durduğu”, erkeklerin ise “başkaldırdığı” katılımcının anlatısından da anlaşılacağı üzere ataerkillik, söylemler aracılığıyla yeniden inşa edilmektedir. Anlatılarda baba-oğul etkileşimi ve ilişkideki olası gerginliğin ataerkil erkeklik rol kalıplarına uygun olduğunu ima eden söylemler ve bu yöndeki beklentiler durumun meşrulaştırılmasının örnekleri olarak tanımlanabilirler.

Sonuç

Erkeklerin anlatılarından yola çıkarak mesafeli baba-oğul ilişkisinin toplumsal dinamiklerini ortaya koymayı hedefleyen bu çalışma toplumsal yaşamın her alanını kurgulayan ataerkil sistemin babalığa yüklenen anlamları da belirlediğini söylemlerden ve meşrulaştırma mekanizmalarından hareketle ortaya çıkarmaktadır. Bu çerçeveden hareketle otorite ekseninde gelişen baba-oğul ilişkilerini tartışmaktadır. Erkeklik, toplumsal olarak inşa edilen ve devamlı olarak sürdürülmesi beklenen bir konuma işaret etmektedir. Ancak gerçekte parçalı, değişken ve kaybedilme korkusu içeren bir durumdur. Bu inşa sürecinin ileri aşamalarından olan babalık, bu nedenle erkekliğin temsilinde en güçlü sembol ve rollerden biridir. Bu bağlamda erkeklerin babalık pratikleri ve bu pratiklere yükledikleri anlamlar da erkeklik kurgusuna paralel biçimde gerçekleşmektedir. Bu çerçeveden hareket eden söz konusu çalışmada ataerkil sistemin toplumsal cinsiyet rol kalıplarına ilişkin söylem ve tanımlamaları, özellikle babalık ekseninde ebeveynlik üzerinden tartışılmıştır.

Bu anlamda özellikle erkeklik inşasının geç aşamalarından olan ve erkeği “tamamlanmış proje” (Yavuz, 2014) olarak konumlandıran babalığın anlamı ve babalık rolü tartışılmış, babalıktan farklı olarak inşa edilen annelik rolüne ve süreç içinde değişimine yer verilmiştir. Annelik, kadının temel statüsü olarak görülmekte ve kadının toplumsal hayattaki rolü de büyük ölçüde annelikle ilişkili olmaktadır. Ancak yaşanan ekonomik değişimler sosyal değişimleri de beraberinde getirmiş, kadınların rolü maddi dünyayı da kapsar biçimde genişlemiştir. Bu farklılaşmalar toplumsal cinsiyet rollerinin de değişmesini sağlamış, erkekler de ev içi işlerle ve çocuk bakımıyla ilgilenir hale gelmiştir. Bu değişimler çoklu ve değişken babalık modellerini ortaya çıkarmıştır. Makalenin çıkış noktasını ise “geleneksel babalık” değerlerine sahip otoriter babalık tanımlamalarının -oğullarının anlatılarıyla- bu değişim çerçevesinde yeniden sorgulanması ve tartışılması oluşturmaktadır. Bu noktada 27 erkekle yapılan görüşme verilerinden hareketle anlatılar analiz edilmiş ve mesafeli baba-oğul etkileşimi ve erkeklerin ideal baba kurgusu sorgulanmıştır. Katılımcıların anlatıları değerlendirildiğinde babalığın ataerkil sistem etrafında, söylemler ve pratikler aracılığıyla şekillendiği, baba-oğul ilişkisinin bir tabu olarak kodlandığı görülmüştür.

Erkekliğin anlamı güç ve iktidar ile şekillenmektedir. Babaların da bu iktidarı aile içinde korumak adına oğullarıyla mesafeli bir ilişki sürdürdükleri gözlenmiştir. Çoğu katılımcı babalarıyla olan ilişkilerini kötü, soğuk, otorite odaklı olarak betimlemiştir. Hayatın her alanını belirleyen ataerkil güç ilişkilerinin erkekliği ve babalığı da sınırlandırdığı, şekillendirdiği görülmüştür. Görüşmelere katılan erkeklerin babalık ideali ise otorite ve saygının temelde yer aldığı ancak arkadaşlık çerçevesinde samimiyetin ağır bastığı bir baba-oğul ilişkisi biçiminde tasvir edilmiştir. Babalık yapma biçimini kendi babalarından kodlayan erkeklerin saygı ve otoriteyi ilişkinin temeline yerleştirmesine karşın babalarıyla yaşadıkları mesafeli ilişkiyi kendi çocuklarıyla yaşamak istemedikleri, arkadaşça bir ilişki kurmak istedikleri kendi anlatılarından hareketle ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda yaşanan toplumsal değişimlerin babalığı ve uygulanış biçimini de değiştirdiği görülmektedir. Ancak başka ilginç bir bulgu ise; ideal baba tanımlamalarında daha yakın ve sevgiye dayalı ilişki talebi dile getirilse de erkeklerin mesafeli baba figürünü benimsedikleri ve meşrulaştırdıklarının çarpıcı biçimde ortaya çıkmasıdır. Baba-oğul arasındaki gerilimin erkeklik rolleri bağlamında erkek kimliğini kazanmada meşru bir durum olarak ima edilmesi ve baba ile etkileşimin mesafeli oluşuna açıktan karşı çıkılmaması bu anlamda tartışılması gereken bir durumdur. Anlatılarda baba ile olan ilişkinin “laubalileşmeden”, mesafeli olması gerektiği yönündeki vurgu dikkat çekmektedir. Bu vurgu erkeklerin bu kalıp rolleri sorgulamadıkları ya da kendi konumlarını düşünerek benimsedikleri ve pekiştirdikleri anlamlarına gelmektedir. Erkeklerin anlatılarında genel anlamda ideal baba imgesinin daha şefkatli, duygusal olması gerektiği ifade edilse de sert ve mesafeli babalığa ilişkin durumu yumuşattıkları, “çok çalışıyordu”, “para kazanması gerekiyordu”, “evin reisiydi” gibi vurgularla meşrulaştırma yollarını seçtikleri dikkat çekmektedir.

Kaynakça

- AÇEV. (2017). *“Türkiye’de Babalığı Anlamak Serisi I: Türkiye’de İlgili Babalık ve Belirleyicileri Ana Raporu”*. İstanbul.
- Akkoç, H. B. (2020). *Boşanma, Erkeklik Krizi ve Babalık*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi.
- Barutçu, A. (2013). *“Türkiye’de Erkeklik İnşasının Bedensel ve Toplumsal Aşamaları”* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi.
- Berktaş, F. (2012). *Tektanrılı Dinler Karşısında Kadın*. Metis Yayınları.
- Boratav, H. B., Fişek, G. K., Ziya, E. H. (2017). *Erkekliğin Türkiye Halleri*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- Bourdieu, P. (2014). *Eril tahakküm*. Çev: Bediz Yılmaz. Bağlam Yayıncılık.
- Bozok, M. (2009). “Erkeklik İncelemeleri Alanındaki Başlıca Kuram ve Yaklaşımların Sosyalist Feminist Bir Eleştirisine Doğru”. *6.Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı*, Ekim 2009, Toplumsal Dönüşümler ve Sosyolojik Yaklaşımlar.
- Bozok, M. (2018a). “Ebeveynlik, Erkeklik ve Çalışma Hayatı Arasında Türkiye’de Babalık”. *Anne Çocuk Eğitim Vakfı*.
- Bozok, M. (2018b). “Toplumsal Cinsiyet ve Aile”. N. Oktik, H. Ü. Reşitoğlu. (Ed.). *Aileyi Anlamak: Disiplinlerarası Yaklaşım*. Nobel Yayınevi, Ankara, 101-114.
- Cankurtaran, Ö. (2018) Şiddet Faili Erkeklerle Feminist Bir Çalışma Deneyimi Üzerine Notlar: “Kadın Dediğin Kadınlığını, Erkek Dediğin Erkekliğini Bilecek”. *Toplum ve Bilim*. 145:194-207.
- Cengiz, K., Tol, U. U. ve Küçükural, Ö. (2004). “Hegemonik Erkekliğin Peşinden”. *Toplum ve Bilim*, 101: 50-70.
- Connell, R.W. (1998). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar Toplum, Kişi ve Cinsel Politika*. Ayrıntı Yayınları.
- Connell, R.W. (2019). *Erkeklikler*. Çev: Nagihan Konukçu, Phoenix Yayınları.
- Demez, G. (2005). *Kabadayıdan Sanal Delikanlıya –Değişen Erkeklik İmgesi*. Babil Yayınları.
- Gökaliler, E., Özer, A. (2019). Baba 2.0: Dijital Dönüşüm İle Değişen Baba Rolü Üzerine Bir Araştırma. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 48: 388-403.
- Kandiyoti, D. (2013). *Cariyeler, Bacılar ve Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. Metis Yayınları.
- Kümbetoğlu, B. (2020). *Niteliksel Araştırmalarda Analiz*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Kümbetoğlu, B. (2019). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Özbay, C., Baliç, İ. (2004) “Erkekliğin Ev Halleri” *Toplum ve Bilim*, 101: 89-103.
- Özkan, H. (2016). “Does Patriarchy Only Oppress Female: The Role Of Masculinity And Fatherhood In Our Social Ream”. *Masculinities: A Journal of Identity and Culture*. 136-148.
- Özmen, K, S. (2004). “Aile İçinde Öfke ve Saldırganlığın Yansımaları”. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2): 27-39.

- Öztürk, A.B. (2014). “*Erkeklik ve Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet; Eşine Şiddet Uygulayan Erkekler*” (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi.
- Sancar, S. (2009). *Erkeklik: İmkânsız İktidar Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*. Metis Yayınları.
- Selek, P. (2014). *Sürüne Sürün Erkek Olmak*. İletişim Yayınları.
- Şavran, Gönç, T. (2009). “Araştırma Evreni, Örneklem Seçimi ve Ölçüm”. N, Suğur. (Ed.). *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri*. Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 138-157.
- Timurturkan, M. (2019). Anelik, Söylem ve İktidar: Eleştirel Bir Tartışma. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 47/2: 64-78.
- Türk Dil Kurumu (TDK), <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 23.02.2021.
- Yavuz, Ş. (2014). “İktidar Olma Sürecinde Erkeklerin Erkeklikle İmtihanı”. *Milli Folklor*, 104: 110-127.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayınları.
- Zeybek, O. S. (2013). “Bu Bebeğin Annesi Nerede?": Cinsiyet, Babalık ve Armağan İlişkileri. *Toplum ve Bilim*. 126: 12-143.
- Zeybekoğlu, Ö. (2013). *Günümüzde Erkeklerin Gözünden Babalık ve Aile*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Akdeniz Üniversitesi.

Feminist Edebiyat Eleştirisi Bağlamında Yeniden Yazım: Lavinia Örneği

Rewriting in the Context of Feminist Literary Criticism: The Case of Lavinia

Aslıhan Ulu*

Öz: Hikâye anlatmak, insanlık için bilgi ve deneyimlerini aktarmanın yanı sıra hayal kurma ve düşünme biçimini geliştirmesi bakımından da önemli bir yere sahiptir. Eski çağlara dayanan anlatı teknikleri ve kurguları günümüz edebiyatını ve dolayısıyla toplumlarını da etkisi altında tutmaya devam etmektedir. Bu araştırma, ataerkil ideolojinin tarih boyunca–özellikle Batı düşünce tarihi- destan ve mitlerde tekrar eden cinsel kimlikleri barındırdığını ve bu kimliklerin de günümüz toplumlarına sirayet ettiğini ileri sürer. Dolayısıyla bu çalışma, en eski anlatı biçimi olan, toplumlara ortak bir aidiyet ve kimlik veren destan ve mitlerin feminist edebiyat eleştirisi bağlamında yeniden yazımına odaklanır. Bu makalede, tarihsel olarak feminist edebiyat eleştirisinin gelişimi, mit eleştirisi ve sonucunda ortaya çıkan feminist mit yaratımı/yeniden yazımı düşünceleri irdelenmiştir. Tüm bu teorik yaklaşımlar çerçevesinde Ursula Le Guin'in Lavinia karakteri orijinal metin olan Vergilius'un *Aeneis* destanındaki aynı adlı karakteri ile karşılaştırmalı olarak incelenerek karakter analizi yapılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Kadın Edebiyatı, Mit Eleştirisi, Yeniden Yazım, Vergilius - Lavinia, Ursula Le Guin – Lavinia.

Abstract: Storytelling plays an important role for humanity not only in transferring knowledge and experience but also developing the ways of imagination and thinking. Ancient narratives and fictions dating back to old ages continue to take hold of today's literature, and therefore, society. This research states that patriarchal ideology has harbored sexual identities in legends and myths throughout history, especially the Western history of thought, and these identities still extend to today's societies. Consequently, this research focuses on the rewriting of these ancient narratives, legends, and myths, that give societies a sense of common belonging and identity in the context of feminist literary criticism. Within this context, the development of feminist literary criticism through history, myth criticism, and the resulting feminist mythmaking/rewriting thoughts have been studied. In the frame of all these theoretical approaches, Ursula Le Guin's Lavinia character has been comparatively examined with the character in Vergilius' *Aeneis* legend, which is the original text, and the character analysis has been made accordingly.

Keywords: Women Literature, Myths, Rewriting, Vergilius - Lavinia, Ursula Le Guin - Lavinia

* Doktora Öğrencisi. Akdeniz Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü. aslihanuluuu@gmail.com.
ORCID: 0000-0001-6400-1350.

Summary

From the past until now, humanity is in the search of its first story. When we find the story, we will also find the meaning of the universe. For this reason, storytelling has an important role in humanity. Myths and epics reflect the most basic desires and wishes of humanity since they are the first narratives. Myths and epics also shape and affect Western civilizations like the Greeks and Romans. For the Western civilizations, ancient narratives are seen as the source of today's Europe and European culture. When we look at these ancient narratives, we can see numerous didactic stories that give society certain messages. Generally, these messages are given from the characters. Greek and Roman myths, epics, and tragedies are full of character-based stories such as Medea, Odysseus, Oedipus, Antigone, Aeneas, etc. Therefore, characters are playing important roles in these narratives because these characters are also the role models for each individual in that society. Based on this idea, feminist literary criticism states that the female characters in these first stories should be examined. These first stories tell us about women's position and they also provide us with the cultural codes about women from past to present societies. Feminist literary critics assert that mythic and epic narratives are shaped by the patriarchal ideology. So, these narratives include women characters who are created by the patriarchal perception. Accordingly, patriarchy as a common ideology has constructed the same gender stereotypes starting from Ancient Greece and Rome. Subsequently, Western literature has covered the same female images throughout its history. Furthermore, it is suggested that the Western canon failed to produce alternative female representations for the binary opposition of obedient wives, daughters, sisters, or mothers versus the female evil character, and the main stereotypical personalities had not been challenged until the emergence of feminist criticism. In this context, contemporary women writers rewrite the myths and epics thereby they create an alternative story and a female character opposite to the old patriarchal scripts. Feminist literary criticism and myth criticism continue hand-in-hand with rewriting. Male dominant literature created its myths and characters, but women thinkers, critics, and writers challenge this domination using rewriting as a tool for creating useful memory for all women. As a result of male dominant literature, some types of women were ignored or stereotyped into certain masculine views. So, rewriting these ancient sacred scripts from a feminist perspective includes different meanings for women but at first, it causes them to exist and gives them a voice. In this way, women writers create their own myths and epics. This study thus aims to argue that myths and epics are one of the primary sources of the construction of ideological subjects and it examines the rewritings of Virgil's Aeneis by Ursula Le Guin's Lavinia. The Lavinia character, whom Le Guin has rebuilt to destroy the masculine ideology in Virgil's epic,

was examined comparatively with the characters in the original text. This character analysis is conducted based on feminist literary criticism, gender stereotypes, rewriting, and myth criticism.

Giriş

Yeniden yazım, feminist edebiyat eleştirisi ile kadın edebiyatında farklı bir önem taşımaktadır. Yüzyıllardır edebiyatta da hâkimiyetini koruyan eril bakışı eleştiren ve sonrasında o tarihte kendilerine yer açmayı hedefleyen kadınlar için yeniden yazım bir edebî araçtan öte anlamlar taşır. Feminist yeniden yazım; dilin, sözün, yazının ve kültürün üzerindeki bu amansız erkek egemenliğini ters yüz etmek için kullanışlı bir araçtır. Böylece, yıllardır eril edebiyat tarihinde sessiz, sözsüz bırakılmış gölge kadınların hikayesini çağdaş yazarlar aracılığıyla duyma fırsatı yakalarız. Yeniden yazım, anlatılagelmiş öyküleri sarsılmaz, egemen, eril görüş açısından dinlemek zorunda olmadığımızı ve daha kapsayıcı, çoklu seslere yer verilen kurguların da olabirliğini göstermesi bakımından da önem taşır. Yüzyıllardır dinleyerek büyüdüğümüz masallar, destanlar, mitler bir kültürün ortak hafızasını oluşturmasında en önemli araçlardan biridir. Bu anlatılar, nasıl düşünmemiz gerektiğinden nasıl yaşamamız gerektiğine kadar birçok didaktik öykü barındırır. Anlatılarda karakterler ile özdeşleşme kuran birey için ders niteliğinde mesajlar bulunur. Böylece, ataerkil bakış kendisini bu anlatılar aracılığıyla yeniden üretirek yüzyıllar ötesinden günümüze kadar uzanır. Tüm bu sürekliliğin farkına varan feminist eleştirmen, düşünür ve yazarlar, edebiyat tarihinde yaratılmış bu erkek egemen bakışta çatlaklar oluşturmak, değiştirip dönüştürmek amacıyla kültleşmiş eril edebî eserlerde yok sayılmış veya kalıplaşmış kadın temsillerini yeniden yazarlar. Bu yeniden yazım, bilgi üretiminin hâkimi konumunda olan erkek egemen ideoloji ve kadının bu ideolojiye göre tarihsel ve edebî olarak konumlandırılmasını alt üst etme ve alternatif sunma çabasını içerir. Feminist yeniden yazım, kadınların sözlerinin de olduğunu ve buna dikkat edilmesi gerektiğine işaret eder.

Antik Roma gibi varlığını geniş bir coğrafyaya taşımış ve yüzyıllar süren egemenlik alanına sahip bir uygarlığın ortaya çıkışını anlatan *Aeneis* destanı Batı tarihini şekillendirecek bir güce sahiptir. Öyle ki, bu metin salt bir edebî eser olmanın ötesinde tarihe de kaynaklık eden bir belge niteliği taşır. Eril bir edebî tür olan destanların uygarlık ve kültür üzerindeki bu denli geniş etkisi düşünülerek Vergilius'un *Aeneis* destanında kilit bir öneme sahip Lavinia karakterinin incelenmesi bu çalışmada bahsi geçen teori ve düşüncelere örnek oluşturması bakımından kıymetli bir yer tutar. Bu bağlamda, antik Roma uygarlığının ortaya çıkış öyküsü niteliği taşıyan Vergilius'un *Aeneis* destanında gölge bir karakter olarak kalmış Lavinia'nın Ursula Le Guin tarafından yeniden yazımı incelenecektir. Kaynağını antik Yunan mitolojisi ve düşüncesinden aldığı düşünülen günümüz İtalya'sının da köklerini ve hatta Akdeniz coğrafyasına yayılan bir kültürün destanı sayılan

Vergilius'un *Aeneis* destanı barındırdığı eril kodlar bakımından incelenecektir. Mit ve destanların toplumlar ve kültürler üzerindeki etkisi düşünüldüğünde bu anlatıların sahip olduğu eril düşünme biçimini feminist edebiyat eleştirisi bağlamında deşifre etmek bu çalışmanın ana amaçlarından birisidir. Bu çalışmanın bir diğer hedefi ise *Aeneis* destanındaki eril kodların deşifresiyle birlikte Le Guin'in *Lavinia* romanında *Aeneis* destanının karakterlerinden birisi olan Lavinia'nın karşılaştırmalı analizidir. Özetle, toplumu ve kültürü bir araya getiren en temel unsurlardan birisi ortak geçmişe sahip olmaktır. Sahip olunan bu ortak geçmişe ise mitler ve destanlar kaynaklık eder. Kültürü ve toplumu şekillendirmede bu denli etkili bir araç olarak kullanılan destan ve mitleri, feminist yeniden yazım çerçevesinden incelemek bu çalışmanın en temel amacıdır.

1.Feminist Edebiyat Eleştirisi

Feminist edebiyat eleştirisi, edebiyat eserlerinde kadınların erkek bakışı ile sınırlandırılmış, kurgulanmış nesnelere ele alınmasına ve belirli stereotiplere indirgenmelerine eleştirel yaklaşır. Yirminci yüzyılın başında Virginia Woolf'un edebiyattaki kadın temsiline de erkek temsili gibi cinsiyetlendirilmiş olduğuna dikkat çekmesi ile önemli bir bakış gelişir. Buradan hareketle, Woolf "feminist gözle okunan edebiyatın ikili bakış açısı gerektirdiğini göstermenin" (Humm, 2002: 18) önemine dikkat çeker ve edebiyattaki eril kadın tasvirlerini deşifre etmenin feminist edebiyat eleştirisinin en temel basamağını oluşturması gerektiğini söyler.

Dolayısıyla, Millet'in eseri *Sexual Politics'e* (*Cinsel Politika*, 1987) bakıldığında, edebiyattaki ataerkil tasvirleri deşifre ettiği ve tecavüz edilmiş kadın imgesini sorgulamaya açtığı görülür. Bu bağlamda Maggie Humm şunları eklemektedir;

Feminist hareketin kendisindeki gelişme feminist eleştiriden ayrılamaz. Kadınlar, kadınların sembolik olarak yanlış tasvir edilmelerinin gücünün bilincine vararak ve bunu eleştirerek feminist olurlar. Bir cinsiyeti dil yoluyla edinmemizin yollarını anlamak ve dilin, öznelliklerimizi, sıkıntılarımızı oluşturmada oynadığı rolün feminist edebiyat eleştirisine önemli bir görev yüklediğini algılamak için (Humm, 2002: 19).

Humm'ın da ifade ettiği gibi dil ve söylem beraberinde gelen edebiyat ve eleştirisi, kültürlerde önemli bir toplumsal kurgu aracı olarak karşımıza çıkan rolleri ortaya koyması bakımından kıymetli bir yer tutar. Terry Eagleton, eleştirinin eğitimde ve toplumsal değişim süreçlerinde nasıl bir araca dönüştüğünü, kurumsallaşmış İngiliz edebiyat eleştirisinin ne tür ideolojik baskılara maruz kaldığını, eleştirinin de iktidarın kullanımına tabi bir silah olduğunu, bu sayede neyin ve kimin dışarıda bırakılacağına yine egemen olanın karar vereceği bir ortamın hazırlandığını söyler (Eagleton, 2017: 40). Eagleton' a göre eleştirmenler topluluğu, kültürel üretimleri denetleyen bir kurum niteliği taşır. Bu sebeple, çağdaş eleştiri, erkeklere has bir

düşünme ve değerlendirme perspektifine dayanır. Kadınların eserleri “sezgisel” gibi tanımlamalarla değersizleştirilir ve burjuvaya has birtakım estetik ölçütler yine erkekler için kurgulanmış sistemlerdir (Humm, 2002).

Bu doğrultuda Maggie Humm’ın *Feminist Edebiyat Eleştirisi* eseri feminist edebiyat eleştirisinin ne olduğu, temel varsayım ve sorularını şu sorular etrafında şekillendirir: Feminist bir gündem ve estetik yaratılabilir mi? Cinsiyete dayalı sorunlu tasvirleri çözümlenmek ve parçalamak ne kadar olanaklıdır? Ataerkil edebiyat geleneği içinde belirleyici bir öneme sahip olan “yüksek” ve “düşük” gibi yazı düzeninden kurtulmak mümkün müdür? En önemlisiyse ikili sistemlerden ve etnosentrizmden kaçınabilir miyiz? (Humm, 2002). Humm bu soruları, feminist edebiyat eleştirisi için öne çıkan temel sorular olarak tanımlar.

Bu sorular çerçevesinde feminist eleştiri birtakım varsayımlara sahiptir. Bunlardan ilkinde göre “cinsiyet dil yoluyla kurgulanır ve yazı üslubunda görünür hale gelir, bu yüzden üslubun da cinsiyet ideolojilerinin ifade edilmesini temsil etmek zorunda olduğu görüşüdür”. (Humm, 2002: 21). İkincisine göre ise cinsiyete dayalı dil ve yazı biçimlerinden bahsetmek mümkündür. Bu varsayım temelde kadının ve erkeğin dili, cinsiyetleri doğrultusunda farklı şekillerde kullandıkları fikrine dayanır. Bu sebeple, edebiyat ve eleştirisi üzerinde hâkim olan erkek egemen dil kalıpları ve yaklaşım nedeniyle edebiyat ve eleştiri kurumu da kullandığı yaklaşım bakımından ataerkindir (Eagleton, 2017). Dolayısıyla kadınların ortaya koyduğu edebî eserlerin bu bakışla değerlendirilerek dışarıda tutulması söz konusudur. Tüm bunlara bağlı olarak da çağdaş edebiyat eleştiri pratiklerinin eril değerlere dayandığını söylemek mümkündür.

Yukarıda bahsi geçen varsayımlar doğrultusunda feminist edebiyat eleştirisinin amaçlarına bakıldığında dört temel öge bulunur. Bunlardan ilki, erkek egemen edebiyat tarihinde eril bakışla verilmiş metinleri incelemek ve bu eserlerde kadın temsillerini irdelemek. İkinci olarak, eril edebiyat tarihinde kadın yazarların yok sayılması konusuna dikkat çekilir. Bu amaçla, feminist eleştirmenler edebiyat tarihindeki kadın yazarların eserlerini bir araya getirerek onlara yer açmayı amaçlamışlardır. Bu sayede kadının kendi edebiyatının geçmişini ortaya koyarak eril edebiyat harici bir alan açmaya çalışılmıştır. Üçüncü amaç ise klasikleşmiş kadın temsillerinin bilincinde olarak metinlere karşı “feminist okur” çerçevesinden yaklaşırlar ve bu doğrultuda eril olan eleştirel yaklaşımdaki anne/kız karşıtlığı yerine anne/kız empatisi üretilmesine odaklanırlar. Son olarak, feminist edebiyat eleştirisi yeni bir yazma ve okuma tutumu ile okur olarak “edimde” bulunabilme amacını güder (Humm, 2002).

Feminist edebiyat eleştirisinin temel amaçlarını Maggie Humm, *Feminist Edebiyat Eleştirisi* çalışması ile yukarıdaki şekilde özetler. Humm’ın ortaya koyduğu bu amaçlar

doğrultusunda gelişen ve dönüşen feminist edebiyat ve eleştirisinin öncülerinden Amerikalı eleştirmen, “jino-eleştiri” (gynocritics) kavramını öne süren yazar Elaine Showalter (1985), kadınların kendi temsillerini kendi dilleriyle ele alarak feminist yeniden yazıma nasıl ulaştığını tarihsel olarak üç dönemde inceler.

Birinci dönem, 1840-1880 yılları arasına tekabül eder Showalter bu dönemi dişil dönem (féminine phase) olarak adlandırır. Bu ilk aşamada, kadın yazarların eril edebiyat etkisi altında kalarak eserlerini verdiklerini ve bu eserlere benzer metinler ortaya koymaya çalıştıklarını belirtir. İkinci dönem, 1880-1920 yıllarını kapsar ve feminist dönem olarak adlandırır. Bu dönemde kadın yazarlar eril eleştirmenlerin taraflı yaklaşımlarını deşifre edip ortaya koymaya çalışmışlardır. Showalter’a göre üçüncü ve son aşama ise kadın dönemidir (female phase), bu dönem, 1920’den günümüze kadar olan zaman aralığını kapsar. Bu son aşama, başlangıçtan itibaren kadın tecrübelerini yani kendilerini yazmaya yönelirler. Buradaki amaç, daha önce eril metinlerde temsil edilmiş kadın imajını ters yüz etmektir (Showalter, 1985).

Bu düşünce çerçevesinde, Kate Millett *Sexual Politics (Cinsel Politika)* eserinde D.H. Lawrence, Norman Mailer, Henry Miller gibi erkek yazarların eserlerindeki stereotipleri ve arketipleri ortaya koyar. Klasik edebiyata yeniden bakmak veya yeniden gözden geçirmek kadının kendi dilini ve sesini bulması bakımından da önem arz eder. Maggie Humm da feminist eleştirinin temel amacını şu şekilde ifade eder: “Feminist eleştiri, bilginin kadın düşmanı organizasyonunu, bu bilginin akademik hayattaki, kitle iletişim araçlarındaki ve gündelik toplum hayatındaki politik kurgusunu açığa çıkarmak yoluyla temelinden sarsmalıdır.” (Humm, 2002: 29).

1980’ler ve 90’lara gelindiğinde, feminist eleştirinin kendi içinde çeşitli yaklaşım ve düşünceleri barındırdığı görülmektedir. Bu sebeple çok sesli bir edebiyat eleştirisi pratiğine gereksinim duyulur. Dolayısıyla feminist edebiyat, eril değerlere düşmeden ve onları yeniden üretmeden ortaya konulabilecek bir feminist estetik yaratılması konusuna yönelir. Bunun için öne çıkan isimler Sandra Gilbert ve Susan Gubar’ dır. Tavan Arasındaki Deli Kadın (1979) ve üç ciltlik No Man’s Land, (1988) gibi eserlerinde erillik ve dişilik kurguları, kadınlar üzerinde yükselen ekonomik ve psikolojik tahakküm mekanizmaları, kadınların kendilerine ait kültür ve pratikleri gibi konulara yoğunlaşırlar. Showalter’ın öne sürdüğü yeniden yaratma gibi edimlere odaklanıp üretilen eril metinlere karşın kadının kendi bakışını merkeze alırlar. Eril paradigmanın karşısına tavan arasında delirmiş kadının hikâyesini anlatarak bir nevi bakılmayana bakarak geleneksel edebiyatın karşısına dikilirler. Gilbert ve Gubar, modern metinlerde sürekli olarak tekrarlanıp yeniden üretilen cinsel imgelere dikkat çeker ve burada Oedipus gibi tek taraflı bir psikolojik

çözümlemeden ziyade çoğulcu bir feminist eleştiri ve çözümleme sunar. Humm bu durumu şöyle değerlendirir:

1980’lerde Anglo-Amerikan feminist eleştirinin en önemli kazanımı cinsiyete ilişkin çok çeşitli bir edebiyat eleştirisini belirleme ve inşa etme yeteneğini göstermiş olmasıdır. Feminist eleştiri, ilkin edebiyatın yalnızca büyük metinlerin bir toplamı olmadığı, ama toplumsal/cinsel ideolojilerle derinden yapılandırıldığı ve ikinci olarak da belli bağlanmalar ve tekniklerin bu sosyal yapılarla kadın yazını yönlendirdiğini kanıtlamıştır (Humm, 2002: 36- 37).

1980’lerin ortalarına gelindiğinde feminist edebiyat eleştirisinde post yapısalcılık ve yapısöküm gibi dönemin öne çıkan yaklaşımları etkisini göstermeye başlar. Bu bağlamda, 1985 tarihli Toril Moi’ nin *Sexual/ Textual Politics* eseri feminist edebiyatın yapısöküm bağlamında ilk metni olması bakımından kıymetlidir. Bu dönemde öne çıkan ve etkisini gösteren post yapısal yaklaşım ve yapısöküm karşılığını Fransız feministlerinden Julia Kristeva, Luce Irigaray ve Hélène Cixous gibi düşünürlerin eserlerinde bulmuştur. Öyle ki, bu düşünürler cinsiyet ayrımı üzerine kurulu olmayan bir dil arayışını özcülüğe karşı önemli bir kuramsal ve pratik çerçeve olarak sunar. Fransız feminist kuram, 1980’lerin sonlarına doğru kadın, psikanaliz ve dil arasındaki ilişki gibi yaklaşımlarla feminist eleştiri ve sonrası için ufuk açıcı bir rol oynar. De Beauvoir’ın da belirttiği gibi kadın doğulmamış, olunmuştur; feminist düşünürler bunu, dilin ve beraberinde gelen toplumsal kurguların arasındaki bağı göstermek üzere çalışırlar. Böylece, dil ve cinsiyet arasında kurulan bağ dolayısıyla edebî eserlerin kültürel olanı nasıl etkilediği ve ondan nasıl etkilendiği, dilin kadın gerçekliğini temsil etmekte ne gibi problemlere sahip olduğu gibi post yapısalcı problemleri kendine katarak 1980’lerin feminist eleştirisini dönüştürür.

Bu zaman diliminin sonlarına doğru ise kaybolmuş lezbiyen feminist yazın ve estetiği de ortaya çıkarılmıştır. Bonnie Zimmerman, Audre Lorde, Teresa de Lauretis ve Adrienne Rich gibi eleştirmenler *queer theory* arayışlarında öncü olan isimlerdir. 1990’larda bir sonraki tartışmanın cinsel kimlik ve toplumsal cinsiyet çalışmaları odaklı olacağı kendisini daha da belirgin hale getirir. Öyle ki, Elaine Showalter’ın *Speaking of Gender (Toplumsal Cinsiyetten Söz Etmek, 1989)* eseri cinsiyet araştırmalarına dönülen yüzün ilk işaretçisidir diyebiliriz. Eve Kosofsky Sedgwick, *Between Men (Erkekler Arasında)* eserinde edebiyattaki homoseksüel temsilin kadın ve cinsiyet temsilinden pek de ayrı tutulamayacağını belirtir. Buna ek olarak, *Genders* ve *Differences* gibi dergilerin ortaya çıkması, toplumsal cinsiyet kuramının oluşması, gereken tartışmaları sürdürmek için bir alt yapı olmuştur (Humm, 2002: 44).

Yukarıda feminist edebiyat eleştirisinin amaçları ve yeniden yazım geleneğinin ortaya çıkışına olan etkileri, tarihsel süreçte değişim ve dönüşümü gösterilmeye çalışılmıştır. Feminist tarihin bu hızlı değişimini, belirlenmiş amaçları kendisine başarıyla uygulayabilmesine bağlamak

mümkündür. Maggie Humm'ın da belirttiği gibi "...bu tarihten öğrenilmesi gereken en belirgin şey, edebiyat eleştirisinin sürekli olarak toplumsal cinsiyet, sınıf, ırk ve cinsel tercihe seslenmesi gerektiği olgusunun tanınmasıdır" (Humm, 2002: 46).

2. Yeniden Yazım

Geçmişten bugüne toplumları ve kültürleri şekillendiren sözlü ve yazılı anlatılar, hikâyeler, mitler ve destanlar gibi pek çok çeşitliliğe ulaşan edebî söz söyleme sanatları beraberinde hâkim bir anlayışı ve kabulü taşımıştır. Yaratılmış bu anlatılar, günümüz bireyinin geçmişle bağ kurmasını ve kendi öyküsünün izini sürmesini de sağlayan bir araç olarak yorumlanabilir. Anlatılar aynı zamanda hafıza ve belleği de güncel olana taşımış olur. Bu sebeple, yeniden yazım geçmişe dair olanı olduğu gibi hatırlamanın yanında çağdaş değerler ve eleştirel gözle yeniden bakışı da temsil eder. Böylece geçmiş, bugünün anlam dünyası ile yeniden yorumlanır. Her nesil, geçmişini kendi görüntüsünde yeniden yazarken kültürel bir anma sürecini de oluşturur. Bu nedenle, yeniden yazım, gelenekler, iletiler ve aktarımların gerçekliği olarak algılanan kültürel belleğin simgesel temsili ve karakteristiği olarak görülebilir (Assmann 2008: 110). Yeniden yazma, ortak hafızanın, kültürel kimliğin biçimlendirici ve biçimlendirici olarak üretken olduğunu saklama ve alma, yazma ve silme, hatırlama ve unutmaya dinamikleri ile işaretlenmiştir (Plate, 2011). Bu tanımlar çerçevesinde, yeniden yazım kolektif hafızayı güncel ve farklı bakışlarla besler. Aynı zamanda, yeniden yazım ile belleğin yeniden inşası söz konusudur. Belleğin yeniden inşa edilmesi ise çeşitli ideolojik yaklaşımları barındırması bakımından dikkate değer bir yere sahiptir.

Kadın edebiyatında yeniden yazım, post modern sanat anlayışından farklı bir ideoloji barındırır da post modern edebi tarih bakışıyla aynı zamana denk gelir. Post modern edebiyatta da yeniden yazım geçmiş metinlerdeki üstanlatı hâkimiyetini ve sunduğu gerçeklikleri sorgular ve yapı sökümü uğratarak kıyıda köşede sessiz kalmış karakter ve anlatılara yer verir. Yeniden yazım, -ister pastiş, parodi ya da metinlerarasılık olsun- Lyotard'ın "Rewriting Modernity" makalesinde bahsettiği üzere "kalıcı yeniden yazım" post modern anlatı tekniğinin en temel epistemolojisidir (1991: 28). Yeniden yazım metinleri, orijinal metne paralel olarak aynı karakterleri, aynı temaları ve aynı konseptleri kullanır ancak bunu farklı bir perspektifle yapar.

Leideke Plate, *Transforming Memories in Contemporary Women's Rewriting* eserinde yeniden yazımın kültürel belleği nasıl etkilediği ve bu yeniden bakışın aslında toplumsal olarak insanların neyi hatırladığına dikkat çekmesi bakımından kıymetli olduğunu belirtir: "Yeniden yazım şeklinde kurgulanmış metinler, gizlenmiş hayatları kültürel belleğe taşıyarak, kültürel tahayyüle eşit imkânlar vermiş olur; özellikle, (yeniden) gözden geçirme (re-vision) olarak yeniden yazım, hikâyenin kimin versiyonunu hatırladığımızı dikkat çeker" (Plate, 2011: 7). Molly

Hite'in da belirttiği gibi "hikâyenin diğer tarafı" (Hite, 1992) vardır. Yeniden yazıma baktığımızda ise hikâyenin diğer tarafını görebilmek önemlidir. Sessiz olan karaktere söz vermek, genelde bilinen bir eserin "ötekine" ses olması üzerinden gider. Andrée Chedid'in *Job's Wife* (1993), Alison Fell'in *Bayan Gulliver Cüceler Ülkesinde* (1999), Pia Pera'nın *Lo's Diary* (1995), Sally Beauman'nın *Rebecca's Tale* (2001), Jean Rhys'in Jane Eyre'in romanını gözden geçirmesiyle yazdığı *Wide Sargasso Sea* (1966) eseri, bilinen eserlerin "ötekisi" olan karakterlerin hikâyelerini diğer bir bakışla anlatması bakımından örnek teşkil eden metinlerdir. Plate, bu klasik eserlerin alternatif bakışla yeniden yazımını kültürel belleğin üretimine müdahale olarak görür. Böylece, metinleri okuyuşumuz ve onları hatırlama şeklimiz dönüştürülür der (Plate, 2011: 7).

Van Wyck Brooks'un deyimiyle yeniden yazım, "kullanışlı bir geçmiş" (1918) yaratma amacı taşır. Bu rahatsız edici kültürün, toplu bastırmanın ve unutmmanın yıkıcı etkilerine karşı Mieke Bal ise "yararlı anılar" (1999: xii) olarak adlandırdığı kavramını önerir. Bu doğrultuda, çağdaş feminist yeniden yazım bu yıkıcı kültürün karşısına daha kullanışlı bir geçmiş ve yararlı anılarla çıkar. Çağdaş kadın edebiyatında yeniden yazımın, eski metinler ve mitlerle özel bir ilişkisi vardır. Yeniden yazım, geçmiş metinlerle, buna mit statüsüne erişmiş klasikler ve masallar da dâhil, ilgilenir ve böylece kültürel olarak yeniden düzenleme çağrısında bulunur. Christian Moraru'nun "kimlik anlatıları" olarak adlandırdığı bu eski anlatılar, bir topluluğun üyeleri için belirli ideolojiler barındırır (Moraru, 2001: xiii). Antik metinler söz konusu olunca hiç kuşkusuz öne çıkan eril ideolojidir. Böylece feminist yazarlar, eski metinlerdeki kadın imajı için olması gerekenin ne olduğunu ararken yeniden yazım sayesinde orijinal metnin kendisinde var olan karakterleri kullanarak alternatif dünya görüşlerine uygun, "sürdürülebilir" karakterler yaratarak kültürel belleğe müdahale etmiştir (Plate, 2011: 8). Bu müdahale ediş feminist edebiyat eleştirisini, edebiyat tarihi eleştirisine ve tarihin yeniden kurgulanmasına kadar götürür.

2.1. Bir Başkaldırı Aracı Olarak Feminist Yeniden Yazım

İnsan, bu evrendeki yerini konumlandırabilmek için kendi öyküsünü yaratır ve onu evrenin öyküsüyle bağdaştırmaya çalışır ki kendi yerini bulabilsin. Kadınlar da ataerkil düzen içerisinde kendi ilk öykülerinin arayışındadır. Mitler, uygarlık tarihine kaynaklık etmesi bakımından aradığımız ilk öyküye tekabül etmektedir. Günümüz kültürleri üzerinde açık etkileri olan ve yeniden üretilerek pekiştirilen bu ilk öykülerde kadınlar kendisini arar. Ancak, bu arayış üzerine görülür ki o ilk öykülerde kadınlar ya yoktur ya da çok kısıtlı ve eril kalıplara sıkıştırılmıştır. Kadın düşünür ve yazarlar, toplumda kısıtlanmış konumlarının erkek ideolojisi çerçevesinden sunulmasına itiraz etmişlerdir. Feminist edebiyat eleştirisinde belirtildiği gibi edebiyat tarihi bilinen kadın tiplerleriyle doludur ancak bu tipler, kadını erkeğin bakışından gösteren

temsiller olması bakımından eksiktir. Feminist mit eleştirisinin de çıkış noktası olan, kadının erkek bakışıyla tek tipleştirilmesi, çağdaş yazarlar için değiştirilmesi gereken bir pratiktir. Bu sebeple, çağdaş feminist kadın yazarlar mitleri gözden geçirmeye ve yeniden yazmaya başlamışlardır. Böylelikle, sahip olduğumuz kültürel kodlara bu denli sinmiş değerleri yeniden üretmek yerine, susturulmuş olan mitik kadın karakterleri yeniden yazarak ses vermiş ve erkek gözünden çizilmiş kadın karakterlere bir alternatif sunmuşlardır. Öyle ki, artık kadınlar bu anlatılarda “kahraman olan erkeğin” annesi, eşi, kız kardeşi, kızı olmaktan daha fazlası yani kendileri olma fırsatını yakalamışlardır. Böylece, artık kendi hikâyelerini dinlemek mümkün olmuştur.

Carolyne Larrington, *The Feminist Companion to Mythology* eserinin girişinde, mitlerin kültür üzerindeki etkisine dair şöyle bir tespitte bulunur: “Batılılar için mitolojik mirasımızı yorumlamamız bir nevi kendimizi algılayış biçimimizi şekillendirir.” Hâlihazırda mitler, politikacılar, psikiyatristler, sanatçılar ve diğerleri tarafından bizim kim olduğumuz ve nereden geldiğimizi açıklamak için ayrılmış bir kategoridir. “Kadınların, mitlerde nasıl belirlendiklerini ve toplumun onları nasıl gördüğünü bilmeleri gerekir” (Larrington, 1992: xii). Mitolojinin bu benzer etkisi üzerine Luce Irigaray ise şunları dile getirir: “Bizler, en azından sanat, felsefe ve mit aracılığıyla farkında olmadan birçok Yunan, Latin, Doğu, Yahudi ve Hristiyan gelenekleriyle doluyuz. Ataerkil mitolojiyle bağlarımızı koparmadıkları için Freud ve Marx’ın teorileri için yeterli diyemeyiz” (Irigaray, 1993: 23). Dolayısıyla mitlerde belirlenmiş kadınlar birçok açıdan üzerine düşünülüp biçim verilmiş karakterler olarak karşımıza çıkar. Ancak bu karşılaşma erkek bakışının ve söyleminin bir yansıması niteliğindedir. Erkekler tarafından kayda geçirilen verilere göre kadınlar tarafından yazılmış antik bir metinle karşılaşmayız ve ne yazık ki verilerin belirsiz ve yetersiz oluşu nedeniyle kadınların mitlerdeki bu temsillerine karşı çıkıp çıkmadıklarına dair çok az şey söyleyebilmekteyiz (Dörschel, 2012: 99-100). Larrington bu durumu şöyle özetler: “Kadınlar üzerine olan mitler her zaman kadın mitleri değildir” (Larrington, 1992: xii). Bu sebeple feminist mit eleştirisi, yaratılmış bu mitik kadın imajına karşı çıkar. Bu karşı çıkış, kanonik metinlerin yeniden gözden geçirilmesi ve bu kanonun dışında bırakılan metinlerin çok kültürlü ve disiplinlerarası bir bakış açısıyla kurtarılması çağrısını içerir. Dolayısıyla, feminist mit eleştirisi, kültürün eleştirel bir okumasını ve metinlerin ideolojik doğasını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Bu amaçla, Adrienne Rich, 1971 tarihli, “When We Dead Awaken” adlı makalesinde “gözden geçirme (revision)” kavramını metot olarak sunmuştur (akt. Dörschel, 2012). Gözden geçirme (revision) kavramını Rich şöyle tanımlar:

Gözden geçirme (revision) – eski metinlere yeni ve eleştirel bir şekilde, taze bir bakışla yeniden bakmak- kadınlar için kültürel tarihin bir bölümünden çok daha fazlasıdır: hayatta kalma eylemidir. İçinde bulunduğumuz varsayımları anlayana kadar kendimizi de bilemeyiz. Ve kadınların bu

kendini bilme istenci kimlik arayışından çok daha fazlasıdır: bu kendine zarar veren erkek egemen toplumu reddedmiştir. Radikal bir edebiyat eleştirisi, dürtüsel olarak feminist, ilk iş nasıl yaşadığımızı ipucu olarak yakalayıp, bu zamana kadar nasıl yaşadık, kendimizi nasıl hayal ettik, dilimiz nasıl da bir kapana dönüştü, nasıl da ad vermek erkeğe dair bir ayrıcalıktı ve nasıl görmeye başladık hayatı ve öyle adlandırdık –ve dolayısıyla yaşadık- tekrar tekrar. Eski siyasal düzeni yeniden üretecek bir devrim yaşamak istemiyorsak, cinsel kimlik kavramında değişiklik yapmak elzemdir. Geçmişe dair yazılanları bilmemiz gerek ve şu zamana kadar bildiğimizden daha farklı bilerek; bir geleneğe tutunmak için değil üzerimizden atmak için (akt. Dörschel, 2012: 35).

Rich’in tanımında görüldüğü üzere kadınlar kendilerini erkek bakışla konumlandıkları bir hayat yerine bu kurumlaşmış yapıdan sıyrılarak kendi mitlerini yaratmaya başlar. Böylece, yok sayılan kadına ortak bir geçmiş ve hafıza sunar.

Estella Lauter, *Women as Mythmakers* (1984) eserinde mit yaratımının önemine dikkat çeker. Bu eserinde yirminci yüzyıl, kadın şair ve görsel sanatçıların verdiği eserleri inceleyen Lauter, kadınların eserleri ve yeniden yarattıkları mitler, eski mitler aracılığıyla yabancılaştırıldığı ataerkil topluma bir tepki, baş kaldırı niteliği taşıdığını ileri sürer ve miti şöyle tanımlar: “Gerçek olarak kabul edilinceye kadar tekrarlanan, genellikle güçlü bir hikâye veya sembol” ve devam ediyor: “mitik düşünme insanlığın yüzyıllar önce geçmişte bıraktığı bir basamak değil, devam eden bir süreçtir” (Lauter, 1984: 1). Ona göre mit yaratımı, çağdaş kadınlar için tarihi, kolektif bir kendini tanımlama sürecidir. Kadınlar, yeni bir kültür yaratma sürecindedirler ve bu süreç akışkan, hiyerarşiden arınmış, rekabet içermeyen bir modeldir. Lauter ve Rupprecht’in birlikte kaleme aldığı “Feminist Archetypal Theory: A Proposal” makalesinde bu bakış açısını şöyle dile getirir: “Feminist araştırma için disiplinlerarasılık kaçınılmazdır çünkü kendi kayıp tarihimizi sadece kendimiz onaramayız; birçok metin yok edildi veya kadınların üretmesine hiçbir zaman izin verilmedi. Kadınların kendi tecrübelerine dayalı bakış açıları ya yok sayıldı ya çarpıtıldı ya da inkâr edildi” (Lauter ve Rupprecht, 1985: 222).

Feminist mit eleştirisi bağlamında, kadın yazar ve şairler mitleri yeniden yazarak kadınların kaybolmuş tarihi için kendi tecrübelerine dayalı yeni bir bakış ve mit kültürü geliştirmeye çalışmışlardır. Aynı bakışla, feminist eleştirmen ve şair Alicia Ostriker, “Thieves of Language: Women Poets and Revisionist Mythmaking” makalesinde yeni şiirsel bir dil yaratmak yerine eril bakışlı mitleri kadın bakış açısıyla yeniden yaratma işinin sanıldığından daha karmaşık bir eylem olduğunu belirtir ve bu durumu şöyle açıklar:

İlk başta, kadın yazarlar için mitoloji bulunulması zor bir alandı. Sonra, sürekli galip gelen tanrılar ve kahramanlar, bu tanrıların Doğa Ana’dan daha üstün olduğunu keşfettik. Daha sonra, cinsel olarak fena huylu Venüs, Circe, Pandora, Helen, Medea, Eve ve erdemli fakat edilgen Iphigenia,

Alcestis ve Sinderella'yı bulduk. Mit sayesinde bu kadınların ya “melek” ya da “canavar” olduğuna inandık (Ostriker, 1985: 316).

Ostriker, makalesine Muriel Rukeyser, Margaret Atwood, Sylvia Plath, Anne Sexton, H.D. ve Susan Griffin gibi kadın yazarların eserlerini inceler ve gözlemlerine göre: “tüm bu eserlerde yazarlar anlık bir şekilde önceki “mit” ve “hikâyeleri” yapısöküme uğrattırıyor ve kadının dışlanmadığı yeni hikâyeler inşa ediyorlar” (Ostriker, 1985: 316). Ostriker, bu eylemi “revizyonist mit yaratımı” olarak tanımlıyor ve er ya da geç bunun kültür değişimine olanak sağlayabileceğini dile getiriyor.

Aynı bakış açısıyla, şair Rachel DuPlessis de *Perceiving the other-side of everything: Tactics of Revisionary Mythopoesis*, eserinde miti tanımlamaya ve yeniden yazılmış mitlerin anlatı stratejilerini belirlemeye çalışır. Bu bağlamda, mitleri yeniden yazarken kadın yazarların karşılıklarına çıkan zorlukları şöyle belirtir: “Kadın bir yazar miti konu olarak seçtiğinde bu metnin umursamaz bir şekilde ya da daha sıklıkla toplumsal cinsiyete dayalı düşmanca tarihi düşüncelerin evrensel, insancıl ve hatta arketip statüsünde olduğuyla yüzleşir” (DuPlessis, 1985: 106). DuPlessis'e göre yaygın bir metot olarak yeniden yazma bir nevi eski olanı yerinden etmedir. Dahası, “sessiz olana söz verme” ve hikâyeyi “diğer açıdan” dinleme olanağı sağlar.

Bir diğer feminist yazar Diane Purkiss, “Women's Rewriting of Myths” makalesinde Anne Sexton, Liz Lohead, Judith Kazantzis, H.D, Elaine, Feinstein ve Jenny Joseph ve Sylvia Plath gibi şairlerin yeniden yazımlarına odaklanır ve yirminci yüzyıl çağdaş kadın yazarların susturulmuş ve sessiz bırakılmış kadın temsillerini nasıl canlandırdıklarına dair olan stratejilerini belirlemeye çalışır. Bu bağlamda Purkiss, tekrar eden ve öne çıkan üç belirli stratejinin izini sürer: İlk olarak erkek karakter yerine kadın karaktere odaklanma; ikinci olarak ataerkil düzende olumsuz olarak sunulan özellikleri olumluya çevirme ve son olarak da kenarda kalmış karaktere kendi hikâyesini anlatma imkânı verme. Dahası bu yeniden yazımlar, kadın tecrübelerine odaklanır ve Purkiss'e göre postmodern stratejilere adapte etmenin – ironi ve popüler kültürün kullanımı, ticarete kullanılan klişe sloganlar, parodi, yüksek/alçak sanat gibi- miti yirminci yüzyıl popüler kültürüyle yan yana getirerek mitin zamansızlığına dair düşünce yerle bir edilebilir der. Böylece, feminist yeniden yazımın sanıldığından daha fazla susturulmuş olana ses verdiğini belirtir (Purkiss, 1992).

Görüldüğü üzere feminist eleştirmen ve yazarlar için mit önemli bir yere sahiptir. Mitlerin feminist eleştirisi, eleştirel bir okuma ve farkındalık sunarken mitlerin yeniden yazımı hem söylemsel hem de yeni bir gelenek ve pratik oluşturmanın peşindedir. 1970'lerin sonu ve 1980'lerde çok yaygındır. Eleştirel mit çalışmaları ve yeniden yazımın bu döneme denk gelmesi

tesadüf değildir; bahsi geçen dönemler feminist hareketin en güçlü olduğu dönemlerdir diyebiliriz. 2000'lere gelindiğindeyse yeni spiritüel pagan pratiklerinin gelişmesiyle antropologlar Ana Tanrıça kültüne yoğunlukla bakmaya başlamışlardır (Dörschel, 2012). Bu bölümde tartışılan mit ve mit yaratımı henüz belirli bir sonuca ulaşabilmiş değildir. Akademisyenler, eleştirmenler ve yazarlar miti tanımlamaya çalışmış, tartışmış, çeşitli bakışlarla yaklaşmış ve yeniden yazmıştır çünkü mitler insanların bu düzen içerisinde kendilerini tanımlayabilmek, anlayabilmek için baktıkları ilk hikâyelerdir. Ancak, bu ilk hikâyelerde kadınlar kendilerini belirlenmiş rollere hapsedilmiş halde bulmuşlardır ve bir nevi baş kaldırmışlardır. Bu başkaldırı, henüz sonuçlanmamıştır ancak kalıplaşmış, kökleşmiş ve hatta kurumsallaşmış edebî, tarihî, kültürel birçok şeyin değiştirilebileceğini ve yeniden inşa edebileceğini dokunulmayana el uzatarak göstermiş olur.

Ursula K. Le Guin'in *Lavinia*'sı

Yeniden yazım örneği olarak Ursula K. Le Guin'in 2008 yılında yayınlanan eseri *Lavinia*, Batı uygarlık tarihinde “medeniyet” inşası rolündeki önemli uygarlıklarından olan Roma'nın kuruluşunda öne çıkan Vergilius'un *Aeneis* destanında yer alan Latinus'un kızı Lavinia'nın hikâyesini kendi dilinden anlatılır. Batı kanonunun öne çıkan destanlarından biri olan, Vergilius'un M.Ö. 29'da kaleme aldığı *Aeneis*, yazarın on yıl üzerinde çalıştığı daha sonra M.Ö. 19'da üç yıl daha yeniden gözden geçirmek istediği bir çalışmadır. *Aeneis*, şairi Vergilius'un Yunanistan'a doğru yola çıktığı sırada hummaya tutulması sonucu yarım kalmış bir eserdir. Ursula K. Le Guin, bu eseri tamamlamak niyetiyle kaleme almamıştır. Bunu, eseri *Lavinia*'nın son sözünde şöyle dile getirir: “Bu hikâye, asla Aeneas'ın hikâyesini değiştirme veya onu tamamlama girişimi değil. Hikâyesindeki yan karakterlerin birinden yola çıkarak yapılmış düşünsel bir yorum- bir ipucunun dallandırılıp budaklandırılması” (2014: 278). Burada Le Guin'in de belirttiği üzere temel motivasyonu, çağdaş kadın yazarların yaptığı gibi taze ve yeni bir bakışla geçmişe bakmak ve orada yok sayılmış olan Lavinia'ya da yer açmaktır. Le Guin bunu şu şekilde ifade eder:

Vergilius'un peşinden gitmekti arzum, onu vezir veya rezil etmek değil. Ama bizatihi Lavinia da zaman zaman şairin hatalı olduğunu belirtiyor, saç rengi konusunda mesela. Romancı olduğum ve uzun uzun anlatmayı sevdiğim için onun o özlü, muhteşem hikâyesini genişlettim, yorumladım ve birçok yerini doldurdum. (2014: 279).

Ağırlıklı olarak, bilimkurgu ve fantezi türünde eser veren Le Guin, *Lavinia* ve şairi Vergilius' u karşı karşıya getirerek bir nevi fantastik kurgunun imkânlarını yine orijinal metin olan *Aeneis*' in araçlarıyla *Lavinia*'ya taşımış olur. Le Guin bu yeniden yazım örneğini verirken orijinal metin yazarı olan Vergilius' un da çağının ethosundan bağımsız olmadığını gösterir. Bu sebeple, şair Vergilius döneminin düşünme kalıplarını eserine taşımış olur. Böylece birçok toplumu ve

kültürü etkisi altına almış bu eserler, buna Homeros'un destanları da örnek verilebilir, yeni eserler aracılığıyla dönemin düşünme biçimlerini, değer yargılarını ve karakter kalıplarını pekiştirmiş olurlar. Öyle ki günümüzde dahi kutsal sayılabilecek bir değer atfedilir bu metinlere ve antik zamana tekabül eden bu düşünme biçimleri günümüze taşınmış olur. Ancak, bu yaratılmış eserlerin temsil ettiği olaylar ve tarihî olarak gerçek kabul edilen birçok olgu yazarın kurgusunu da barındırır. Bunu Le Guin, *Lavinia* eserinin son sözünde şu şekilde dile getirir: “Priam'ın yeğeni Troyalı Aeneas'ın Roma'nın kuruluşuyla ilgisi tamamen efsaneden ibarettir ve bu efsanenin büyük bir kısmını Vergilius oluşturmuştur” (2014:278). Buna karşın, Vergilius Kral Latinus'un varisi ve ortaya çıkacak olan Roma uygarlığına adını vermiş olan en temel karakter Lavinia'yı eserinde bir siluet olarak gösterir. Bu nedenle, Le Guin eserinde, postmodern feminist yeniden yazımda temel bakış olan klasik metinlerde yok sayılanın hikâyesini anlatma motivasyonu ile Lavinia'ya kendi hikâyesini anlatma fırsatı sunar. Le Guin, bir röportajında Lavinia'nın nasıl bir karakteri, yaşantısı olduğunu ve meydana gelmiş olaylar üzerine neler hissettiğini merak ettiğini ve bunun üzerine Lavinia'yı kaleme aldığını belirtir.

Le Guin' in bu eseri kaleme almasındaki temel motivasyonlardan bir diğeri de Lavinia gibi kilit bir karakterin orijinal metinde sessiz olmasıdır. Zira, Vergilius' un on iki ciltten oluşan destanı *Aeneis*'te Lavinia'nın ilk tasvirini yedinci ciltte görürüz. Vergilius, Lavinia'yı şu şekilde betimler:

Oğlu yokmuş Latinus'un, tanrıların buyruğu gereği,
Sürmemiş dölü, ölünce oğlu, ilk kralıdır soyunun.
Bir kız vardı, konacak bütün kalıtına, varlığına
Egemen, gelişmiş, olgunlaşmış, kocaya varma çağında. (Vergilius, 2015, Yedinci Kitap: 50-53)

Vergilius burada Lavinia'yı kral Latinus'un tek varisi olarak tanımlar. Lavinia'nın evlenme çağına geldiği belirtilir. Buradan hareketle Latinus'tan kalacak mirasa evlilik aracılığıyla ulaşabileceği çıkarımı yapılabilir. Bilindiği üzere, o dönemde kadınların her ne kadar kan bağı dahi olsa doğrudan elde ettiği krallıkta yönetimde bulunması söz konusu değildir. Yine orijinal metinde geçen Lavinia'nın talipleri ise temelde Lavinia'nın kendisi ile ilgilenmenin ötesinde ona kalacak olan miras krallığın peşindedir. Oğlu aracılığı ile krallığının devamını sağlayamayan Latinus ancak kız için seçeceği “yiğit”, “kahraman” bir damat ile bunu sağlayabilir. Bu taliplerden ilki ise anne tarafından kuzeni olan komşu ve akraba krallığın varisi Turnus'tur. Turnus'un Lavinia'ya olan aşkının temelinde ise Latinus'tan kalacak krallığın ve gücün istenmesi, bununla birlikte Latin soyunu sürdürme arzusundan da bahsedilebilir. Ancak tanrılar kehanetler aracılığı ile Lavinia'nın Turnus ile olası evliliklerini onaylamadıklarını gösterirler. Böylece, bu alamet anlatısı sırasında Vergilius Lavina'dan ikinci kez bahseder:

Konutun ortasında, girişte, bir defne yaprakları

Kutsal sayılan, nice yıllar korkuyla korunan,
 İlkın saygın Latinus bulmuş kenti kurarken onu,
 Adamış kutsal Phobeus'a, söylentiye göre,
 Ondan geliyormuş Laurentum ilinin adı da.
 Şaşılasi söylenti bu, kalabalık arılar uçuşurken
 Yörede, vızıltılar, gürültüler yükselirken açık göğe,
 Ağacın doruğuna kondular, birden, geçirerek birbirine
 Ayaklarını, salkım gibi yapraklı dala asıldılar.
 Dedi ki, görünce bilici kadın: "Görüyoruz gelişini
 Yabancı bir yiğitin, arıların uçtuğu yönden, yanında
 Orduyla bize yöneldiğini, içkaledede yerleştiğini."
 Yakıyordu sunağın üstünde kutsal ışıldakları,
 Ayakta, babasının yanında duran kız, Lavinia.
 Görülmedik olay! Sarar uzun saçlarını yalımlar,
 Çatırdayan, bütün süs takılarını kapsayan, yakan.
 Yanar görkemli başlığı, yanar uzun saçları,
 Değerli takılarla süslü giysileri. Görünür kızaran
 Yalım çevrintileriyle yangını tüm konağa yaydığı.
 Bir korkunç olayın belirtisi sayıldı bu görüntü,
 Yorumladılar yazgıyı, parlak bir ün sağlayacak
 Kız, büyük savaşa sürüklenecek halk, diye (Vergilius, 2015, Yedinci Kitap: 59-80).

Lavinia'nın yukarıdaki alamet anlatısı dizeleriyle *Aeneis* destanında ikinci kez bahsi geçer ve orijinal metinde Lavinia'ya dair bildiklerimiz bu kadardır. Lavinia'dan bahsedilen iki ayrı bölümün ilkinde yukarıda da görüldüğü üzere Latinus'un krallığı miras olarak kalacak evlenme çağında bir kız olarak tasvir edilir. İkincisinde ise kehanet sırasında saçları yanan Lavinia'nın büyük bir üne kavuşacağını ancak bununla birlikte halkına korkunç bir olay getirecek karakter olarak görürüz. Vergilius'un eserinde Lavinia temsili bu kadardır. Ancak yine de kendisi bir savaş sebebidir. Temelde bu savaşın sebebi kendisine miras kalacak olan krallığı yönetmek isteyen taliplerin güç arzusu olsa dahi orijinal metinde bunun temel sebebi olarak kadın yani Lavinia gösterilir. Böylece, Lavinia kehanette bahsi geçen korkunç olay olarak halkına savaş getirendir. Ancak tüm bu savaş ve talipleri hakkında Lavinia'nın ne düşündüğünü bilemeyiz. Seçiminin kuzeni Turnus mu, uzaklardan geleceği tanrılar tarafından kehanetle gösterilmiş Truva gibi bir savaştan kahramanlıklarıyla gelen Aeneas mı olduğunu bilemeyiz. Öyle ki, Latinus'a gelen bir diğer kehanette ise kızını bir Latin'e vermemesi gerektiği söylenir. Burada Lavinia'nın evlilik kararının tanrılar tarafından Aeneas ile olması gerektiği yönünde verildiğini görürüz. Eserde birçok kez, kararı verenin kralın rüyaları aracılığıyla gördüğü kehanetler olduğu dile getirilir.

Ancak bunun kral aracılığıyla tanrıların buyruğu olduğu belirtilir. Yine krala da bu yetkiyi veren tanrılardır. Dolayısıyla kral, halkının gözünde bir nevi tanrıları temsil eder. Bu sebeptir ki, krallığı yöneten hiçbir zaman kadın olamaz. Özünde bu kararı veren mekanizmayla Lavinia' ya herhangi bir söz hakkı vermeyen şairinin düşünme biçimi ve bu düşüncenin kaynağı aynıdır: ata soyluluk. Yunan tragedyasında öne çıkan Aiskhylos'un eseri *Orestes Üçlemesi*' inde annesi Klytaimnestra'yı öldüren Orestes'e bedel ödeten "Erinniler (Erinyes)'in" Athena'nın kurduğu mahkemede yargılanması ve anneyi öldürmenin bedelinin yok sayılması ile başlayan ata soylu adalet temsili, yerini tamamen ana soylu adalet anlayışından eril adalete de bırakmış olur. "Kraliçe Klytemnestra'nın kadını/doğa düzenini, tanrı Apollon ve Athena'nın ise erkeksi/logos düzenini temsil ettikleri bir mitos yaratmak suretiyle, kabile toplumundan bir polis demokrasisine dönüşümün temel saiklerini ortaya koyduğu söylenir" (Yuva, 2015: 32). Roma'nın kuruluşundaki ata soylu tanrı kral temsili olan Latinus bu nedenle yerini Lavinia yerine kahraman bir damada bırakmak zorundadır. Burada da görüleceği üzere, ana soyluluk değil de ata soyluluk kesin bir belirleyiciliğe sahiptir ve kurulan Roma imparatorluğunun da bu modern polis devleti özelliklerini taşıdığı söylenebilir. Bu sebeple Lavinia'nın annesi Amata'nın Turnus'u damat olarak önermesi değil de kral Latinus'un rüyasında kendi babası aracılığıyla edindiği kehanet, bağlayıcı karardır. Dolayısıyla Vergilius'un Lavinia'sı için hayatı öncelikle şairi, sonra tanrılar ve son olarak da babası kral Latinus tarafından belirlenmiş gölge bir karakterdir diyebiliriz.

Orijinal metinde öne çıkan destanın diğer kadın karakterlerine bakılacak olursa feminist edebiyat eleştirmenlerinin değindiği belirli kadın tiplerini açıkça görmek mümkündür. Destanda öne çıkan diğer kadın karakterler şöyle sıralanabilir: Amata, Dido ve Camilla. Amata Lavinia'nın annesi Latin diyarının kraliçesidir. İki oğlunu küçük yaşlarda kaybetmiş ve krallığa başka bir erkek veliaht verememiştir. Kraliçe olarak belki de en büyük sorumluluğu hayata getirdiği oğullarını yaşatamamanın verdiği acı ile akli dengesini kaybetmiş olarak tasvir edilir. Bu bağlamda, günümüz edebiyatında da sıkça karşımıza çıkan çılgın kadın tiplerine uygun bir temsildir Amata. Dido ise ilk eşini öldüren abisi ile girdiği güç mücadelesi sonucu kendi hükümlüğünü sürebileceği Kartaca krallığının kurucu hükümdarıdır. Dido, tanrıların buyruklarını dinlemeyerek kendi arzu ve tutkularının peşinde koşan asi kadın tiplerine uygundur. Kendi kaderinde olmayan Aeneas'a gönlünü kaptıran Dido, ondan bir oğul ister ancak bütün bu istekleri reddeden Aeneas onu terk ederek kaderinde yazılı olan İtalya topraklarına doğru tekrar yola çıkar. Bu terk edilişi kabullenemeyen asi Dido kendisini yakarak öldürür. Kendi arzuları peşinde olan bu güçlü kadına tanrılar tarafından böyle bir bedel ödetilir ve en temelde verilen mesaj hiçbir kadının Dido'nun cesaret ettiği şeylere yeltenmemesi gerektiği üzerinedir. Aeneas' ı kaderinde yazılı olan yoldan çevirmeye çalışan kadın olarak çizilen Dido'yu güzelliği,

gücü ve kendi kararlarını alabilen kadın olarak “femme fatal” kadın temsiline oturtmak mümkün olabilir. Camilla ise erkelerle savaşa katılan savaştı kadın olarak temsil edilir. Onun için yüceltilmiş yiğitlik vurgusu olan övgüler mevcuttur destanda. Eril değerleri benimsemiş, erilleşmiş kadın temsiline uyduğu için Camilla eril değerleri yücelten kadın olarak işlenir. Günümüzde, “erkek Fatma” olarak tabir edilen toplumdaki yerini erkeklere benzeme üzerinden edinen kadın tasvirine uyar Camilla. Bunun sebebi de yine savaşmanın, korkusuzluğun ve silah kullanımının erkeğe uygun görülmüş toplumsal rolüyle ilintilidir. Bu özelliklere sahip kadınsa erilleşmiş “erkeksi” kadın olarak nitelenir ve çeşitli toplumlarda olumlanır. Amata ve Dido karakterlerinin trajik sonları kesin bir şekilde birbirine eş görülemeyebilir. Bununla birlikte, Dido’nun birinci ve dördüncü kitaplardaki rolü ile Amata’nın yedinci ve on ikinci kitaplardaki rolü benzerlik gösterir. Altıncı kitapta Dido’ya veda, Aeneas’ın tutkularına karşı kazandığı zafer için gereklidir ve onun Odysseus vari gezintilerinin sonunun habercisidir. Amata’nın ölümü ise Aeneas’ın Latium’daki zaferi için gereklidir ve onun İlyada savaşının sonunun habercisidir. (Zarker, 1969: 2). Bunun yanı sıra Vergilius’un destanında soylu kadınlar, alınacak kararlarda daha etkili ve söz sahibidirler. Bu bağlamda, Amata ve diğerleri tarafından yönetilen annelerin yeri, *Aeneis*’te en önemli olanıdır, ancak çoğu zaman göz ardı edilmiştir. Anneler, söylenti ve dedikodu tanrıçası olan *fama*’nın temsilcisi olarak şehir hayatında aktif rol oynarlar. Öfkeli kamuoyunun kışkırtıcıları olarak anneler aktif bir şekilde en saygın sınıf olarak işlev görürler (Zarker, 1969: 10). Buradan hareketle, Vergilius’un kadın karakterleri her ne kadar eril stereotiplerine uysa da diğer destanlardaki kadın temsillerine kıyasla daha etkin karakterler olduğu söylenebilir. Bu bağlamda S. Georgia Nugent, “Vergil’s ‘Voice of the Women’ in Aeneid V” makalesinde belirttiği üzere Vergilius’un eseri Batı klasiklerinde alışıl gelmiş tek seslilik yerine özellikle muhalif olarak konumlandırılan kadın seslerine yer verilmiş olması bakımından onu farklı bir yere koyar. Bu bakışla ele alındığında, *Aeneis* destanı bir anlamda bu tek sesliliğin reddini de bünyesinde barındırır (Nugent, 1992).

Metinde bahsi geçen bu güçlü kadınların akıbeti ise dikkat çekicidir. Amata, kızının kiminle evlenmesi gerektiğine dair ciddi karşıt görüş belirten, isteklerini çekinmeden dile getirebilen güçlü bir kadın karakterdir ancak Amata çıldırmış kadın tiplemesine uygun olarak resmedilir. Çıldırmış olduğu için de kızının geleceği için dile getirdiği görüşleri bir delinin haykırışından öteye geçemez. Amata’nın Turnus’a olan düşkünlüğü ve ona karşı beslediği tutkulu sevginin sonu Amata’nın Turnus’un ölüm haberini alınca intihar etmesi ile son bulur. Bir diğer güçlü kadın karakter olan Kartaca kraliçesi Dido’ya bakıldığında ise kendi arzularının peşinde koşabilen ve bunu istemekten çekinmeyen bu karakterin sonu da intihardır. Tanrıların Dido ve Aeneas birlikteliğini onaylamaması ve buna rağmen Dido’nun Aeneas ile birlikte olma isteği onu ölüme götürür. Bu güçlü kadınların destandaki sonlarına bakılacak olursa kendi isteklerinin peşinden gitmeleri ve bu

hususla ısrarcı olmaları canlarına mal olur. Klasik metinlerde karşılaşılan muhalif olan kadının susturulmasına uygun bir örnek olabilir. Bu hususta Nugent, klasik eserlerde varılması gereken nihai hedef için muhalif ve tehdit olan kadınların etkin bir şekilde kahramanın hayatından çıkarılması gerektiğini ve bunun da genellikle Sirenlerin efsanesinde olduğu gibi ölümle sağlandığını belirtir. Ancak, *Aeneis*'in beşinci kitabında bu durumun kadınların ölümü ile değil de terk edilmeleri ile sağlandığını belirtir (Nugent, 1992: 288). Bu açıdan yaklaşıldığında Vergilius'un eseri Batı kanonunda yer alan diğer klasik metinlere kıyasla en tartışmalı yorumlamaya sahip olanıdır denebilir.

Destanın ana karakteri, halkını savaşa sürükleyecek olan Latinus'un varisi Lavinia ise Vergilius'un eserinde konumu gereği sadece bir isim olarak bulunur. Krallığın devamı için savaşılan Lavinia bir nevi ele geçirilmesi gereken nesne halini almış olur. Kısıtlı bir şekilde destanda yer alan Lavinia babası Kral Latinus'un yanında sessiz, itaatkâr bir görüntü çizer. Lavinia'ya biçilmiş bu karakter için "evdeki melek tiplemesi"ne (Ostriker, 1985: 316) uygun erdemli, edilgen, masum, masumiyetinden ötürü korunması bir yandan da ele geçirilmesi gereken kadın olarak yorumlanabilir.

Le Guin'in *Lavinia*'sına bakıldığında eser adını ana karakter yani öykünün "kahramanı" Lavinia'dan alır. Bunun yanı sıra, Lavinia kendi bakışından ve kendi diliyle öyküsünü anlatır. Bu sayede, onun gündelik yaşantısına ve olaylara yaklaşımına şahit oluruz. Artık zaman ona da kendi öyküsünü kendi diliyle anlatma fırsatı sunmuştur ve yüzyıllar sonra sesini duyurmak, hikâyenin kendi tarafını anlatmak ister. Kendisine şu zamana kadar söz hakkı bile tanınmamış olmasını Le Guin aracılığı ile şu şekilde aktarır:

Yine de o sözcüklerdeki rolüm, şairimin şiirinde bana verdiği hayat, saçlarımın alev aldığı an hariç o kadar renksiz, o kadar beylik ki, o hayata daha fazla tahammül edemiyorum. Varlığım yüzyıllar boyu sürecekse eğer, en azından bir kerecik ortaya çıkıp konuşmam gerekir. Şairim bana hiç söz hakkı tanımadı. Sözü ondan almak zorunda kaldım. Bana uzun ama küçük bir hayat verdi. Yere ihtiyacım var, havaya ihtiyacım var (2014: 14).

Eserin giriş kısmında karşılaşılan bu satırlarda Lavinia şairi Vergilius'a ona söz vermediği için sitem eder. Ona biçilen edilgen rolün farkındadır ve bu duruma karşı çıkmak üzere bir gölge olmanın ötesine geçebilmek için yaşamsal olan hava ve toprağı ister. Bir nevi gölge olmanın ötesinde bir hayat bulmayı ana karakter olarak hiç değilse bir can bulmayı ister. Le Guin'in eseri aracılığı ile ete kemiğe bürünmüş, kendi düşünceleri, hayat rutini, duyguları olan bir karakterdir artık. Bunun yanı sıra Le Guin Lavinia'ya kendi karakterini yaratma fırsatı da sunmuş olur. Bütün bu durumu Lavinia şöyle dile getirir: "Nasıl bir tabiata sahibim, emin değilim ve kendimi yazarken bulmak beni şaşırttı doğrusu" (2014: 13). Bu girişin üzerine Lavinia günlük rutinlerinden bahseder.

Destan anlatılarının aksiyon, macera ve seyahat üzerine kurulu yapısının karşısında kendi pastoral yaşantısını dile getirir. Kutsal yemek için düzenli olarak nehir kenarına tuz almaya gittiğini, iplik eğirdiğini, ocağı temizlediğini ve dokuma yaptığını ve yardımcısı Silvia ile kırlarda ve ormanda sık sık gezdiğini anlatır. Aslında ev içi işlerin bir kısmından kraliçe, özellikle sunak ateşinden krallığın genç erkekleri sorumludur. Ancak küçük yaşta ateşli bir hastalığa yakalanmaları sonucu iki erkek kardeşini kaybettiğini anlatır ve bu sebeple annesi Amata aklını yitirmiştir ve ev içi rutin işler Lavinia'ya ve hizmetçilere kalmıştır. Le Guin, uzun uzun Lavinia'ya günlük hayatını kasıtlı olarak anlatır. Çünkü destanlar, erkeklerin yiğitlikleri ve savaşlarına odaklanırken Le Guin bunun yanında, o krallık için aslında hayati önem arz eden ev içi işlerin kimlerin sorumluluğunda olduğunu böylece göstermiş olur. Savaşlarda mücadele veren kahraman erkekler güç ve iktidar hırslarıyla yanıp tutuşurken kadınlar, kraliçe ve prensesler o sahip olunası krallığı ayakta tutar ve sürdürürler. Bu sebeple Le Guin, kadınların anlatılmaya değer görülmemen, “sıkıcı” bulunan pastoral hayatlarını da Lavinia aracılığı ile dile getirir.

Bunun yanı sıra Le Guin, eserinde karakterlerin birbirleriyle olan ilişkilerini orijinal metindeki şekliyle aktarır. Dolayısıyla Lavinia'nın annesi Amata ile olan ilişkisi karmaşık ve gerilimlidir. Annesi bir kraliçeyi tüm güzelliği ve görkemiyle temsil eder. Ancak yine de eksik bir karakterdir çünkü krallığa erkek veliaht verememiştir. Bunun yarattığı eksiklik ve ruhsal bunalımla birlikte Lavinia ile olan ilişkisi gerilimler üzerine kuruludur. Fakat babası kral Latinus'la daha yakın bir ilişki mevcuttur. Le Guin, Latinus'u barış yanlısı, kızı Lavinia'ya önem veren ve onun kararlarını düşüncesini önemseyen, bilge ve inançlı bir baba olarak çizer. Dolayısıyla Lavinia annesi ile olan gerilimli ilişkisi nedeniyle kral evinin kadınlar bölümüne girmeye çekinir ancak yine de evin bu bölümünü yuva olarak tanımlar. Nihayetinde, kral evinin kadınlar bölümü de babası Latinus'a aittir. Bunu şöyle ifade eder: “Dahası, ister kadın bölümü olsun ister erkek bölümü, ev babamın eviydi, ben de babamın kızıydım” (2014: 23). Orijinal metinde de her şeyin mutlak sahibi tanrı kral Latinus dokusunu Le Guin de özellikle kendi eserinde korur. Buna ek olarak, yine orijinal metinde Lavinia hep babasının yanında tasvir edilir. Le Guin de buradan hareketle Lavinia ve babası arasındaki ilişkiyi orijinal metne uygun olarak tasvir etmiştir. Fakat burada dikkate değer bir fark vardır: kral Latinus kızı Lavinia'nın isteklerine ve tercihlerine saygı duyan ilgili bir baba olarak resmedilir. Bu bağlamda, Lavinia kendisini babasının kızı olarak tanımlar. Lavinia'nın bu açıklaması yine Aiskhuylos'un *Orestes Üçlemesinde* karşımıza çıkan Athena'nın, annesi Metis'in babası Zeus tarafından yutulması sonucu babasının aklından doğduğunu ileri sürerek ben babamın kızıyım deyişini akla getirir. Kız çocuğunun babaya yakın olması ve anneyle rekabet içerisinde olmasını birtakım psikolojik gerekçelerle açıklayan Freud'un bakışının ışığında “Elektra Kompleksi” olarak ortaya attığı görüşün kaynağını eril bakışla

anlatılagelmiş bu destan ve mitlerin karakter inşalarının ne denli etkili olduğunu görmek mümkündür. Bunun yanı sıra mit ve destan karakterlerinin aslında sürekli olarak yeniden üretilerek günümüze taşınmış karakterler olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla, Le Guin, bu motife dokunmayarak Lavinia aracılığı ile bunların günümüz eserlerinde karşılaşılabilecek karakterler olduğunu gösterir.

Bütün bu karmaşanın içerisinde bir yandan da büyümeye çalışan Lavinia, on beşinde kendisine talip olan kuzeni Turnus'un Lavinia'yı nasıl tanıyabileceğini şöyle dile getirir: "Turnus, şairin ürkek, sessiz sedasız kız tasvirinden beni hemen tanırdı kesinlikle" (2014: 29). Şairi Vergilius tarafından ona uygun görülen sessiz sedasız bir karakter olmasını ama konuşursa neler olabileceğini de şu şekilde aktarır: "Sessiz ve uysaldım, çünkü konuşursam, irademi ortaya koyarsam annem benim erkek kardeşlerimden biri olmadığını hatırlayabilirdi ve bunun ceremesini çekerdim" (2014: 16). Yine burada annesinden ona temsil yoluyla aktarılan nasıl bir kadın olması gerektiği meselesine dikkat çeker. Babası Latinus anlayışlı ve kızına söz verebilen tek karakterken annesi Amata toplumsal olarak kurgulanmış ve inşa edilmiş prenses ve kraliçe olma rollerinin temsilidir. Dolayısıyla annesi Amata ve Lavinia arasındaki temel çatışmanın kaynağı toplumsal olarak kurgulanmış rollere uymak üzerinden de okunabilir. Bunu talibi Turnus ile ilgili düşüncelerini dile getirirken görmek mümkündür: "Onun gibi bir adamın eşi olmak için annem gibi anaç, heybetli olmam gerekirdi, onun gibi korkutucu ve korkunç güzel. Oysa kısa boylu ve sıska, yanık tenli inceliksizdim. Kızdım, kadın değildim" (2014: 33). İncelikli şekilde dile getirilmiş bu düşüncelerde açıkça kadın olmanın toplum tarafından belirlenen rolleri öğrenmek ve karşılamak üzerinden gerçekleştiği vurgusunu Lavinia'dan duyarız. Bu nedenle, anne ve kızı arasındaki gerilim temelde toplum ve onun dayattığı cinsiyet rollerinin çatışması olarak karşımıza çıkar. Buna ek olarak toplumun güzellik algısına uygun olmama düşüncesi de yine Lavinia'ya kendisini yetersiz hissettirir. Bunu şöyle dile getirir: "Spartalı Helen gibi bir savaşa neden oldum. O, onu isteyen erkeklerin kendisini almasına izin vererek savaşa neden olmuştu. Ben ise alınıp verilmeyi kabul etmediğim, kendi erkeğimi ve kaderimi kendim seçtiğim için savaşa neden oldum" (2014: 14). Yine bu açıklamada da toplumun ondan beklediği şeyleri karşılamaması sebebiyle bir savaşa sebep olması mevzu bahistir. Toplum, genç bir prenses için nasıl bir kraliçe olması gerektiğini annesi aracılığıyla göstermiştir ancak o ne beklenen güzellikte ne de kadın olarak beklenen davranış kalıplarını göstermektedir. Bütün bunların yanı sıra tüm bu toplum beklentisini karşılama dahi savaş kaçınılmazdır, bunun için Helen önemli bir örnektir. Bu örnek aracılığıyla içinde yaşadığı Latin kültürü, sahip olduğu anlatılarla ona nasıl bir kadın olması gerektiğini de aktarır.

Le Guin eserinde, Lavinia ve şairi Vergilius'u bir araya getirip yüzleştirerek belki de yaratılmış tüm kadın karakterler adına yaratıcısı ve şairine sorulması gereken soruları sorar. Bununla birlikte, hikâyenin şair tarafından olan kısmına da yer açmış olur ve böylece feminist edebiyat eleştirmenlerinin ortaya koymaya çalıştıkları herkesi kapsayabilecek edebiyat ve anlatı düşüncesini uygulamış olur. Kimsenin ötelenmediği, dışarıda bırakılmadığı çoğul bir edebiyat anlayışı ile Lavinia ve şairi Vergilius Albunea ormanında bir araya gelir. Albunea ormanı kral Latinus ve ailesi için kutsal bir yerdir. Bu ormanda, ölümlerle veya tanrılarla iletişim kurabilir. Hayatlarıyla ilgili doğru kararları alabilmek için ne yapmaları gerektiği burada iletişime geçtikleri ruh veya tanrı tarafından onlara söylenir. Lavinia talibi Turnus ile ilgili doğru kararı verebilmek için babası ile bu ormana gelir. Burada, Lavinia, ölmek üzere olan şairi Vergilius ile karşılaşır. Bu karşılaşma ile Lavinia geleceğini şairinden öğrenir. Vergilius ise Lavinia'yı daha yakından tanır. Burada Vergilius yaratıcısı olduğu Lavinia hakkında pek az fikir sahibi olduğunu ve döneminin kendisinden beklediği şekilde eserini yarattığını kabul eden bir şair olarak resmedilir.

“Hayır. Çok az şey biliyorum. Seninle ilgili bildiğimi düşündüğüm şeyler aptalca, geleneksel, akla hayale sığmaz şeylermiş. Senin sarışın olduğunu düşünmüştüm!.. Ama bir epikte iki aşk hikâyesi olmazdı. Savaşlar nereye otururdu sonra?” (2014: 66).

Yukarıdaki açıklamada görüldüğü üzere Vergilius, yaşadığı dönemin değerleri ile kaleme aldığı eserinde Lavinia karakterine bakışını geleneksel bulduğunu dile getirir. Şairin Lavinia'nın sarışın olduğunu düşünmesi yine çağdaş metinlerde sıkça karşılaşılan “aptal sarışın” tiplemesine eleştiri niteliği taşır. Öyle ki, Lavinia ne sarışındır Helen gibi ne de aptaldır. O, kendisine çizilmiş küçük alanda hem kendisi için hem de toplumun uygun gördüğü en uygun kararı verme çabasıdadır.

Bu diyalogun devamında Vergilius Lavinia'ya destanda geçen pek çok olayı ve Aeneas'ı anlatır. Orijinal metinde geçen çoğu karakter ve onların akıbeti ile ilgili soruları Lavinia okuyucu yerine sorar. Destanda geçen yeraltı dünyasındaki bebeklerin ağlaması tasvirine itiraz eden Lavinia'ya Vergilius şöyle yanıt verir:

“Yanlışsa, o bölümü şiiirden çıkarırım,” dedi. “İzin verilirse tabi”

“Size izin veren ya da engelleyen nedir?”

“Tanrılar. Kaderim. Dostlarım. Augustus” (2014:70).

Vergilius'un yanıtına bakarak o ve yarattığı eseri *Aeneas* yaşadığı dönemin ve toplumun temsilidir. Bu sebeple, yaşadığı dönemin değerleriyle vermiştir eserini. Dolayısıyla, Le Guin, tarihin, edebî eserlerin, nasıl ve ne gibi değerlerin ve inançların etkisi altında kalınarak yazıldığını da göstermiş olur. Yaratılan veya yok sayılan karakterlerin de bu etkilerin baskısıyla nasıl

şekillendirildiğini veya hiçe sayıldığını ortaya koyar (Çifter, 2017). Yine buradan hareketle, *Aeneis* destanında görülebileceği üzere en temelde diğer karakterlerin de iradeleri tanrılara tabidir. Tanrılar birçok olayın gerçekleşmesinde rol sahibidir. Dido'nun aşkını, Turnus'un savaş isteğini, Aeneas'ın Truva'dan kaçıp İtalya'ya doğru yola çıkan gemilerini Iuno'nun fırtınayla Kartaca'ya sürüklemesini buna örnek olarak gösterebiliriz. Tüm bu olaylarda söz sahibi tanrılardır ve Vergilius'un da değindiği üzere tanrıların izni olmadan insanlar herhangi bir eylemde bulunamazlar. Tanrıların onlar için biçtiği kadere razı gelmeyen kendi iradesini ortaya koyan karakterler de bunun bedelini en ağır şekilde öder. Bu bakışla, Lavinia inançlı bir karakter olmasına karşın şu soruları şairine yöneltir:

“Bir tanrı başka bir tanrıyı mı kıskanıyor?” Bunu anlayamamıştım. Bir nehir başka bir nehri, toprak gökyüzünü kıskanır mıydı?

“Şiirimde bir adam soruyor: yüreğimizdeki bu ateşi yakan tanrılar mı, yoksa her birimiz derin arzularımızı tanrı haline mi getiriyoruz?” (2014: 74).

Lavinia şairine yönelttiği bu sorular ile temelde içinde bulunduğu toplum değerlerini sorgular. Yukarıda da belirtildiği üzere içinde yaşanan toplumun buyrukları gerçekten tanrılardan mı geliyor yoksa insanların en temel arzu ve istekleriyle mi ilintili? Le Guin, Lavinia ile tüm bu sorgulamaları çağdaş edebiyata da taşır. Tanrıların buyruklarının ardına sığınan insan arzusuna da dikkat çeker bu arzu ise orijinal metinde de görüldüğü üzere erkeklerin arzuları ile doğrudan ilişkilidir.

Bir sonraki bölümde, beklenen savaş gelmiştir artık ve annesi Amata, Lavinia'nın halkını koruması için Turnus'u seçmesini ister. Ancak sözünün hükmü olmayacağını bilerek ve biraz da zaman kazanmak için sessiz kalır Lavinia. Kendi kararından önce kehanet aracılığı ile Tanrılar ve daha sonra babası Latinus tarafından kendisi ve krallık için uygun olanın Aeneas olduğu zaten bildirilmiştir. Lavinia, kapıya dayanmış olan savaşın kendisinden ziyade kendisine kalacak miras yani Latinus'un krallığı olduğunun bilincindedir. Kendisi ise bu yolda nesneleşmiş bir araçtır.

Bir anlaşmanın parçası olarak vazedilmem, bir kupa veya bir giysi parçası gibi mübadele edilmem, insanın ruhuna yapılabilecek en büyük hakaret gibi algılanabilir. Ama köleler ve evlenmemiş kızlar böyle hakaretlere maruz kalacaklarını bilirler, özgürmüş gibi hareket edecek kadar özgürlük tanınan benim gibi kızlar bile (2014: 108).

Lavinia burada hem cinsiyet hem de sınıf farkına dikkat çeker. Kendisi soylu bir aileden geliyor olsa dahi söz hakkı yoktur. Her ne kadar babası kral Latinus'a saygı beslese de kendisi için biçilmiş bu role isyan eder. Lavinia'nın isyanı Amata'nın, Dido'nun isyanından farklıdır. Ona bırakılan küçük alanda akli ile kendisine bir yol çizme çabasıdadır. Kurulu düzene doğrudan bir

başkaldırı görmeyiz Lavinia'nın isyanında. Fakat yukarıdaki ifadeden de anlaşılacağı üzere içinde bulunduğu düzenin ve çaresizliğin son derece farkındadır.

Latin topraklarına gelen Troyalı Aeneas'a karşı savaş isteyen Latin halkı savaş tanrısı Mars'ın adını haykırır. Böylece, içlerindeki savaş isteğini tanrı Mars aracılığı ile meşrulaştırırlar. Nitekim ilk başta gelen kehanet de bu yöndeydi. Bu savaş yabancıya karşı verilen bir savaştır. Latinus gücünü aldığı tanrılara karşı gelmek istemez ve kızını Aeneas'la evlendirmeye razıdır. Ancak halk Troya'dan gelmiş bu yabancı olana, öteki olana direnç gösterir. Latin halkının verdiği bu karşılık Amata'nın şu haykırışında kendisini gösterir: "Kral istilacıları ülkeye buyur ediyor, sadık tebaasını ve müttefiklerini hor görüyor, kızını, mirasını, ülkesini bir yabancıya vermeye söz verdi" (2014: 111). Amata, aklını yitirmiş deli bir kadın olarak tasvir edilse de Vergilius tarafından buradaki isyanı halkın isyanıyla aynıdır ve özünde tanrıları, kehanetleri, kralı ve otoriteyi sorgulayıp başkaldıran bir kadındır. Bu başkaldırı ve halkın tanrıların buyruklarını göz ardı etmesi üzerine Turnus'un savaş arzusuyla birleşir ve onları Troyalılarla kanlı bir savaşa götürür. Bu savaş sonucunda, tanrıların buyruğuna karşı gelmiş herkes ve Lavinia'nın diğer talipleri bu başkaldırıyla canıyla öder. Latin diyarında, Troyalılar Lavinia ve Aeneas ile beraber yeni bir kent kurarlar.

Sonuç olarak, Le Guin ile kendisine anlatı tarihinde yer açan Lavinia artık ölümsüzdür. Le Guin'in *Lavinia*'sı içine doğduğu dünyayı hem olduğu gibi kabul ederek yaşamaya çalışan hem de kendi içerisinde birçok soruyu barındıran bir karakterdir. Onun var olma biçimi kalıplaşmış roman karakterlerinden öte bir varoluştur. Öyle ki Vergilius'un eserinde babasının yanında tasvir edilmekten öteye geçmeyen Lavinia belki de bu sayede ölümsüzdür.

Ama ben ölmeyeceğim. Ölemem. Albunea'nın altındaki gölgelerin yanında, savaşçıların en uzun boylusunu, tunç zırhı içerisinde parlayan Aeneas'ı görmeye gidemem. Bir zamanlar konuşabileceğimi sandığım gibi Troyalı Creusa'yla veya göğsündeki büyük kılıç yarası hala taze mağrur ve sessiz Kartacalı Dido'yla konuşamam. Diğer kadınlar gibi yaşayıp öldü onlar, şairin şiirinde olduğu gibi. Ama şair şiirinde ölebileceğim kadar hayat vermedi bana. Ölümsüzlük verdi yalnızca (2014: 274).

Le Guin'in babasının yanında kalmış bu sessiz genç kadının öyküsünü merak etmesi üzerine kurulu olan *Lavinia* roman ve aynı zamanda karakter olarak pek çok katman barındırmaktadır. Le Guin, *Lavinia* aracılığı ile geçmişten bugüne yok sayılmış gölge kadın karakterler için toplumu, değer yargılarını, inanç sistemini, gelenekleri, savaşmayı, kahramanlığı, ölmeyi, öldürmeyi sorgular. Bunu yaparken kimlik verdiği *Lavinia*'yı klişe bir tiplere dönüştürmemeye dikkat eder. *Lavinia*'yı şairi Vergilius ile karşı karşıya getirerek edebiyatı ve beraberinde gelen yazarın düşünme dünyası ile sınırlı kurguyu da sorgulamış olur. Böylece kurgu ve gerçeklik arasındaki ince çizgiyi daha da bulanıklaştırır ve anlatı, mit ve efsanelerin her ne

kadar şairinin hayal gücü ile sınırlı olsa da döneminin değer yargılarını yansıtması bakımından kıymetli bir yere koyar. Buna karşın daha önce de değinildiği üzere Le Guin, Roma uygarlığının kuruluşunda Aeneas'ın oynadığı role dair kesin bir bilginin olmadığını söyler. Bu sadece Vergilius'un yaratısı olabilir. Fakat antik Roma edebiyatı için kült bir eser sayılan bu destanın kendisi başlı başına kültür inşasında kullanılan önemli bir araçtır. Bu nedenle Le Guin, Lavinia karakterini yeniden yazarak tarih ve edebiyatta ve dolayısıyla uygarlık ve kültür inşasında kendisine yer bulamamış kadınlara yer açıyor. Bununla birlikte tarihle beraber ortak belleği de olmayan, yok sayılmış, gölge kadınlara eril bakışla yaratılan kalıplaşmış kadın tiplemesi yerine kendi destanını yazmış bir kadın “kahraman” armağan ediyor. Son olarak, Le Guin destan ve mit anlatısını eleştirel çağdaş düşünme biçimi ile yeniden kurguladığı ölümsüz Lavinia aracılığıyla günümüz kadınlarına göz kırıyor.

Sonuç

Bu çalışmada, destan ve mitler eril ideoloji çerçevesinde şekillenmiş anlatılar olarak feminist edebiyat eleştirisi bağlamında ele alınmıştır. Ataerkil ideolojinin evrensel bir unsur olduğu ve özellikle Batı kültürüne yön verdiği düşüncesi ile Batı uygarlıklarından en belirleyicisi olan antik Roma eserlerinden Vergilius'un *Aeneis* destanındaki Lavinia karakterinin Le Guin tarafından yeniden yazımı karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Batı kanonunda öne çıkan kadın tiplmeleri Lavinia karakteri üzerinden irdelenerek geçmişten günümüze taşınmış kadın stereotipleri gözden geçirilmiştir. Bu bağlamda, günümüz edebiyatında da karşılaşılan en belirgin kadın tiplmeleri olan “evdeki melek” erdemli, itaatkâr, sessiz kadın imajı ve bunun karşısına yerleştirilen “femme fatal”, baştan çıkarıcı, cadı, isyankâr kadın imajı ikilemine sıkıştırılmış kadın temsilleri feminist edebiyat eleştirisi ve mit eleştirisi çerçevesinde incelenmiştir. Kadını ve onun yaşantısını önceleyen feminist kuram ve edebiyattaki kadın temsiline yaratılışını ve temsilini irdeleyen feminist edebiyat eleştiri kuramı buna bağlı olarak yeniden yazım pratiği bu çalışmanın teorik çerçevesini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, bu araştırmada erkek egemen sistemi deşifre etmeye odaklanması nedeniyle İkinci Dalga Feminist Hareketten de ana kuramsal alt yapı olarak yararlanılmıştır. Bu doğrultuda Maggie Humm'ın *Feminist Edebiyat Eleştirisi* eseri temel kaynak olarak kullanılmıştır. Ek olarak Vergilius'un *Aeneis* destanı ve Ursula Le Guin'in *Lavinia* eseri analiz bölümünde karakter bağlamında karşılaştırmalı olarak incelenen iki eserdir.

Özetle feminist edebiyat eleştirisine göre mitler, destanlar ve diğer edebî metinler aracılığıyla yaratılan karakterler, içinde buldukları toplumların kültürel ve sosyal yaşantılarını yansıtır. Bu nedenle edebî eserlerde resmedilen kadın karakterler o toplumun kadına bakışını ve yaklaşımını göstermesi bakımından kıymetli bir yer tutar. Günümüze kadar taşınmış olan antik

eserler ve barındırdıkları kadın temsilleri ise geçmiş toplumlara ait bu kadın imajlarını yeniden üretirler. Bu yeniden üretim dönemin inanışlarını ve kadının toplumsal yerine dair eril bakışı sürdürür ve pekiştirir. Dolayısıyla çağdaş kadın yazarlar eleştirel feminist bakışla geçmişe ait bu eserlere geri döner ve orada eril bakışla sınırlı bırakılmış kadın karakterleri yeniden kendi dilleri ve anlatılarıyla yazarak onlara hem geçmişte hem de günümüzde yer açar. Öyle ki, Adrienne Rich'in da belirttiği gibi yeniden yazım, gözden geçirme ve eski metinlere yeni bir bakışla bakmak kadınlar için salt bir eleştirel bakış sunmasının ötesinde bir var olma mücadelesi barındırır. Geçmiş ve buna bağlı olan gelenekleri sürekli olarak yeniden üretmek yerine taze bir bakışla geçmiş metinler incelenmeli ve kadın bakışıyla yeniden ele alınmalı yok sayılan kadın kimliği kendisine has bir şekilde ortaya koyulmalıdır.

Le Guin'in yeniden yazım örneği olan *Lavinia* romanı da antik Roma'nın kuruluşunu anlatan *Aeneis* destanındaki Lavinia'ya hikâyenin kendi tarafını anlatma fırsatı sunar. Vergilius'un destanında Aeneas'ın Truva Savaşı sonrası İtalya'ya nasıl geldiği, kahramanlıkları, yol boyunca yaşadığı maceraları anlatılırken Le Guin romanında aynı süreçte Lavinia'nın neler yaşadığını, nasıl bir yaşantısı olduğunu, neler düşünüp hissettiğini onun ağzından dile getirir. Böylece, karşımıza içinde bulunduğu toplumu ve değerlerini, bir kadın ve soylu bir prenses olarak halkın ondan beklentilerini sorgulayan, kendi seçimlerini kendisi için yapabilen güçlü bir karakter çıkar. Bu sayede, klasikleşmiş eserlerde, soylu bir erkeğin eşi, annesi, kız kardeşi veya kızı olarak kalıplaşmış tiplerle nesneleştirilip armağan olarak sunulan, alınıp satılan konumdaki kadın karakterlere alternatif yaratılmış olur.

Sonuç olarak erkeğin alanı olan söz söyleme ve edebî eser yaratma, ataerkil ideolojiyi sürdürmek için önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Böylelikle yaratılan edebî kadın imgeler aracılığıyla toplumlara ve kültürlere şekil verilmiş olur. Öyle ki günümüzde dahi bu basmakalıp kadın tiplerini birçok metinde görmek mümkündür. Dahası yaratılmış bu roller doğal ve olması gereken olarak kabul görmektedir. Feminist edebiyat eleştirmenleri ve düşünürler bu doğal ve olması gereken olarak kabul görmüş kadın temsillerini benimseyip yeniden üretmek yerine bahsi geçen kalıplardan taşan, kendi dili, kendi sözü ve yaşantısı olan kadın karakterler yaratarak hâkim eril edebiyat anlatısına karşı dururlar. Yüzyıllar boyunca içselleştirilen bu değerlerin karşısına farklı olasılıklar koyarak kadın belleğini, değerlerini ve geleneklerini yaratma çabasına girmişlerdir. Bu sayede, artık mitler yeniden yazım kategorisi olarak karşımıza çıkmakta ve tarih boyunca sesi aktarılmamış kadınlara ses vermektedir.

Yazarın Notu

Bu makale Ege Üniversitesi Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı bünyesinde Prof. Dr. Nevin Koyuncu danışmanlığında hazırlanan “Kadın Edebiyatında Destanlar ve Kadın Karakterler” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Kaynakça

- Assmann, A. (2008). Canon and Archive. *A. E. Nünning içinde, Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, 97-107.
- Bal, M. (1999). *Acts of Memory: Cultural Recall in the Present*. (M. Bal, Dü.) Hanover: University Press of New England.
- Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Beauvoir, S. D. (1993). *İkinci Cins*. (B. Onaran, Çev.) İstanbul: Payel Yayınları.
- Brooks, V. W. (1918). On Creating a Usable Past. *The Dial: A Semi-monthly Journal of Literary Criticism*, 64, 41-337.
- Çifter, S. (2017). *Lavinia: Şairim Bana Hiç Söz Hakkı Tanımadı*. Çatlakzemin: Erişim Linki: <https://www.catlakzemin.com/lavinia-sairim-bana-hic-soz-hakki-tanimadi/>, Erişim Tarihi: 27.05.2017
- Dörschel, F. B. (2012). *Ancient Texts, Contemporary Voices: Rewritings Of Greek And Biblical Myths By Women Writers*. Lambert Academic Publishing.
- Daly, M. (1978). *Gyn/ Ecology*. Boston: Beacon Press.
- Donovan, J. (1975). *Feminist Litarary Criticism*. Kentucky: University Press of Kentucky.
- DuPlessis, R. B. (1985). *Writing Beyond the Ending: Narrative Strategies of Twentieth Century Women Writers*. Bloomington: Indiana University Press.
- Eagleton, T. (2017). *Edebiyat Kuramı*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hite, M. (1992). *The Other Side of the Story: Structures and Strategies of Contemporary Feminist Narratives*. New York: Cornell University Press.
- Humm, M. (2002). *Feminist Edebiyat Eleştirisi*. (G. Bakay, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Irigaray, L. (1977). *Woman's Exile, Ideology and Consciousness*. Ithaca: Cornell University Press.
- Irigaray, L. (1993). *Toward a Culture of Difference*. (A. Martin, Çev.) London: Routledge.
- Larrington, C. (1992). *The Feminist Companion to Mythology*. London: Pandora.

- Lauter, E. (1984). *Women as Mythmakers: Poetry and Visual Art by Twentieth Century*. Bloomington: University of Indiana Press.
- Lauter, E. ve Rupprecht, C. S. (Ed) (1985). *Feminist archetypal theory: Interdisciplinary revisions of Jungian thought*. University of Tennessee Press.
- Le Guin, U. K. (2014). *Lavinia*. (G. Koca, Çev.) İstanbul: Metis.
- Lyotard, J. F. (1991). Rewriting Modernity içinde,, *The Inhuman: Reflections of Time*, s. 24-35.
- Millet, K. (1987). *Cİnsel Politika*. İstanbul: Payel Yayınları.
- Moraru, C. (2001). *Rewriting: Postmodern Narrative and Cultural Critique in the Age of Cloning*. Albany: SUNY Press.
- Nugent, S. G. (1992). Vergil's "Voice of the Women" in Aeneid V. *Arethusa*, 25(2), 255-292.
- Ostriker, A. (1985). The Thieves of Language: Women Poets and Revisionist Mythmaking. E. Showalter içinde, *The New Feminist Criticism* (s. 314-339). New York: Pantheon.
- Plate, L. (2011). *Transforming Memoriesin in Contemporary Women's Rewriting*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Pratt, A. (1978). Aunt Jennifer's Tigers: Notes Toward a Preliterary History of Women's Archetypes. *Feminist Studies*, 4, 163-194.
- Pratt, A. (1982). *Archetypal Patterns in Women's Fiction*. Hemmel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Pratt, A. (1994). *Dancing with the Goddess: Archetypes, Poetry, and Empowerment*. Bloomington: Indiana University Press.
- Purkiss, D. (1992). Women's Rewriting of Myth. C. Larrington içinde, *The Woman's Companion to Mythology* (s. 441-459). London: Pandora.
- Rich, A. (1984). *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution*. London: Virago.
- Russ, J. (1973). *What can a heroin do? Or why women can't write*. (S. K. Cornillon, Dü.) Ohio: Bowling Green University Popular Press.
- Sandra Gilbert, S. G. (1979). *The Mad Woman in the Attic* . New Haven, Connecticut: Yale University Press.
- Showalter, E. (1977). *A Literature of Their Own: British Women Novelists fro Bronte to Lessing*. Princeton: Princeton University Press.

Showalter, E. (1985). *The New Feminist Criticism: Essays on Women, Literature, and Theory*. New York: Pantheon.

Vergilius. (2015). *Aeneas*. (İ. Z. Eyuboęlu, Çev.) İstanbul: Payel Yayınları.

Woolf, V. (2015). *Kendine Ait Bir Oda*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.

Yuva, Ö. (2015). Mitos'tan Logos'a Yargının Cinsiyetlendirilmesi ve Yargının Eril İnşası. *Ankara Barosu Dergisi*, 29-43.

Zarker, J. W. (1969). Vergil's Other Tragic Queen. *Vergilius*, 66(15), 2-24.

Desislava Şenay Martinova'nın Alev Ateş Serisinde Madun Temsili

Desislava Şenay Martinova's Representation Of Subaltern In The Alev Ateş Series

Uğur Günay Yavuz*

Öz: Sanatın her alanında toplumsal cinsiyet, sınıf, etnik ve dinsel kimlik üzerinden farklı kimliklerin yeniden üretildiği ve temsil edildiği görülmektedir. 2000 sonrası belgesel fotoğraf alanında yer alan temsillerden biri hem dünyada hem de Türkiye’de madunun temsilidir. Bu çalışma madunların gündelik yaşamlarına bu bağlamda toplumsal sıkıntılarına ve ötekileştirilmelerine odaklanmaktadır. Çalışmaya tekil bir örneklem olarak Desislava Şenay Martinova’nın fotoğrafları seçilmiş, daha özelden Martinova’nın Alev Ateş adlı serisi makale içerisinde analiz edilmiştir. Bir öteki olarak madun kavramını Spivak’ın çalışmalarını merkeze alarak okuyacak çalışma, sırtını öteki kavramına yaslamakta iken aynı zamanda belgesel fotoğrafta fotoğrafçının, fotoğrafını çekeceği kişi/lere yaklaşımını ve toplumsal belgeci fotoğraf anlayışı ile günümüzde fotoğrafçının ele aldığı sorunlara dair bir değişim veya sorunların giderilmesi yolunda etkisini de tartışmaya açmaktadır. Sonuç olarak bu çalışmada madunun ötekiliğinin toplumsal cinsiyet üzerinden iki kat olarak arttırıldığı, kadın olmanın bedelinin egemenlerin kurduğu iktidar ilişkisi noktasında daha ağır olduğu saptanmıştır. Ayrıca fotoğrafçının temsil sırasındaki konumunun da önemi ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Desislava Şenay Martinova, Toplumsal Belgesel Fotoğraf, Öteki

Abstract: It is seen that different identities are reproduced and represented through gender, class, ethic and religious identity in every field of art. One of the presentations in the field of documentary photography after 2000, is the presentation of the subaltern both in the world and in Turkey. This study focuses on the social distress and marginalization of the subalterns in their daily lives. Desislava Şenay Martinova's photographs were selected as a singular sample for the study, and more specifically, Martinova's series called Alev Ateş was analyzed in the article. The study, which will read the concept of subaltern as the other by focusing on Spivak's work, while leaning back against the concept of the other. At the same time, how the approach of the photographer in documentary photography to the person/ people she will photograph with the understanding of social documentary photography, makes a change regarding the problems that the photographer deals with or its effect on solving the problems is opened to discussion. As a result, in this study, it was found that being the other of the subaltern was doubled overgender, and the cost of being a

* Doçent, Dr. Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Fotoğraf Bölümü. ugurgunay@gmail.com.
ORCID: 0000-0002-3111-8277.

woman was higher at the point of the power relationship established by the power. Besides, the importance of the photographer's position during the representation was also revealed.

Keywords: Desislava Şenay Martinova, Social Documentary Photography, Others

Summary

Those who are defined as “different” by the society and who are otherized due to reasons such as gender, class, ethnic origin, and religious identity have been represented in every field of art both in the past and today and it has been a concept that is being studied. The concept of subaltern as the other has been evaluated over Gayatri Chakravorty Spivak. In this study, the concept of the other refers to the people who are excluded from the society and excluded by the majority because of their life style, belief , gender preference, ethnic origin and similar reasons that are imposed by the authority on the society. At the point of representation of the other, the stances and approaches of the artist who takes the other as the subject of their work become as important as the other itself

Within the scope the study, amongst the photographers living in Turkey, Desislava Şenay Martinova, whose photography is the subject of those who have been marginalized by the society through out their lives, was determined as a singular sample. After discussing Martinova's photographic approach in the first place, the artist's productions in general were examined and then, among her other projects, Martinova's series called *Alev Ateş* was discussed more specifically. The photographs in the *Alev Ateş* series have been analyzed sociologically. As a photographic attitude, Martinova includes the subjects of all her projects in her life; spending time together, establishing an atmosphere of trust, and approaching them without alienation and so her work reveals its difference from other photographers' who produce on similar subjects. For her, they are not just projects, but people in her life. She is an important name for the social documentary approach among today's photographers because she approaches her subjects with this point of view and uses these photographs as a tool to show other people the problems she has seen in her life and to solve the problems she has identified. *Alev Ateş*, which is thought to have a different place among the other projects of the photographer, was discussed within the scope of the study.

Alev Ateş started her life as the other in subaltern class being left an orphan at the age of 3, and she soon became a singer in the bars, and when she got older -she reached a certain age- she could not find a place in this sector or sell her body, she started to stay on the streets. Finally, she is trying to live in a building of which door was emptied due to the latest urban transformation and fixed with weld. As an asthmapatient, she tries to survive by collecting her medication disposed

by others as garbage and collecting real garbage and selling them to recyclers, and by sex work when she cannot find it. In the photographs taken by Martinova within the scope of this project, only one of the other Alev's was discussed who was trying to hold on to life in Tarlabası. As soon as she was seen by most people in society, the gaze is lost, and the heads were turned away, the car window was closed. Martinova was with her in the places where she tried to live, on the streets, at the hospital, at the police station, and worried about her safety, she saw her in her dreams and therefore she made attempts. After the publication of her photographs and story in Radikal newspaper, Alev was accepted by Darülaceze where she was not accepted before and she continues her life there today. It can be seen that for Martinova, what is marginalized by the public is not the other, and what is ignored is not invisible or simply not a subject to be photographed.

Against authority or power, the only remedy for the subaltern to leave her environment, is the people she is visible and the efforts of these people to be visible. Against the authority, the only remedy for the subaltern is to be visible and thus the efforts to make them visible make a great change both for the individual and for the society itself. In this sense, it is possible to give examples from the first social documentary photographers to today's photographers. It is known that immigrants reunited to the settlement areas with the help of the photographs of Jacob Riis, the law to protect child labor was enabled by the photographs of Lewis Hine, and Lisa Kristine's photographs made efforts to demolish the slavery system that is still alive today. So it can be said that changes have occurred as a result of these efforts. It is known that all over the world the social documentary approach will be of great importance today and tomorrow as it was yesterday.

Giriş

Öteki; dünden bugüne felsefe, psikoloji ve sosyoloji başta olmak üzere sosyal bilimlerde üzerinde düşünülmüş hemen her bağlamda pek çok tartışmaya konu olmuş bir kavramdır. TDK (b.t.) kavramın kelime anlamını; “1. diğeri, öbürü, 2. sözü edilen veya benzer iki nesneden önem ve konum bakımından uzakta olan, 3. öbür diğeri, 4. mevcut kültürün içinde dışlanmış olan” olarak tanımlamaktadır. Kavramın psikanalizdeki yerinde Lacan referans alınabilir. Lacan, Özne'nin ötekiyle ilişkisinin bir boşluk sürecinden doğduğunu, Ben'in Öteki'ne olan bağlılığının aynı zamanda tekinsizlik yarattığını belirtir. Klein ise, ötekileştirmenin temelinde bebeğin dünyaya ilişkin negatif paranoid sanrılarının olduğunu belirtir. Bu durum bireyin kendisinden tamamen farklı bir ötekini iyi/kötü ayırımında oluşturmasına kaynaklık eder. Ben'in ötekiyle birlikte var olması ve her şeyin karşıtını yaratması düşüncesi hem öznenin kurulmasında hem de Batı düşüncesindeki düalizmin kaynağı olarak okunabilir. Yani başkalık/öteki olmadan kimlik

kurulamaz, kimliğin inşası ötekine bağlıdır. Ben ve öteki ayrımını bütün kimlik kategorilerinde okumak mümkündür.

Öteki hem bireysel hem de toplumsal düzeyde modern dünyanın düalizminde erkek/kadın, homoseksüel/heteroseksüel, Müslüman/Hıristiyan gibi ikilikler şeklinde tanımlanır. Bu sınırı yaşamın her alanında kültürel, dilsel, dinsel, siyasal, etnik ve cinsel ötekilik olarak genişletmek de mümkündür. “Bu anlamda, kadının ötekisi erkek, Doğunun ötekisi Batı, konuşmanın ötekisi yazı türünden örneklerden de görüleceği üzere, ‘öteki’ nitelemesi ya da terimi belli bir konumun, durumun, varlığın tam karşısında yer alanı, karşıt ikiliğin hep değersiz görülen kanadını anlatmaktadır” (Uzun ve Uzun, 2003: 1102). Dışlanan, benimsenmeyen, uzak tutulan, yok edilmesi gereken, aşağı görülen olarak kendini göstermekte, gündelik yaşamın her anında ve alanında da bu değersizlik hissedilmekte/hissettirilmektedir.

Bu çalışma kapsamında öteki kavramı, otorite tarafından topluma dayatılan ve toplumun çoğunluğu tarafından benimsenen yaşam tarzı, inanç biçimi, cinsiyet tercihi, etnik kökeni vb. nedeniyle dışlanan kesimi kapsamaktadır.

Diğer yandan öteki, sinemadan fotoğrafa pek çok sanat dalında temsil edilen ve üzerine sanatsal üretimler yapılan bir kavramdır. Ötekinin temsili noktasında, ötekini eserinde konu edinen sanatçıların yaklaşımları da önem kazanmaktadır. Özellikle belgesel fotoğraf alanında, fotoğrafçının hayatlarını belgelediği kişilerle kurduğu iletişim daha da önem taşımakta, fotoğrafçı ile fotoğrafı çekilen kişi arasındaki sınırın kalkması fotoğrafların gerçekliği temsilini etkilemektedir.

Fotoğraf tarihinden bu anlamda önem taşıyan iki fotoğrafçı Diane Arbus ve Nan Goldin'den bahsetmek yerinde olacaktır. İlgili fotoğrafçıların fotoğraflarında yer alan kişiler, toplumun geneli tarafından dışlanan, görmezlikten gelinen ve hatta yok sayılan kişilerdir. Ancak onların fotoğraflarını diğer fotoğrafçılardan ayıran özellik, konularına ve fotoğrafladığı kişilere olan yaklaşımlarıdır. Arbus ve Goldin'in fotoğrafladığı kişiler, fotoğrafçının kendi fotoğraflarını çekmesinden rahatsızlık duymadan, onlara güvenerek, fotoğrafçıları hayatlarına dahil etmiş ve hayatlarının her anının belgelenmesine rıza göstermişlerdir.

Varlıklı bir aileye mensup olan ve moda fotoğrafçısı kocasına sanat yönetmeni olarak yardımcı olan Diane Arbus'un fotoğraf hayatı, kendisinin de fotoğraf çekmek istemesi hem de kendisinden beklenenin ötesinde bir tarzla sokak fotoğrafı çekmesiyle dönüm noktası yaşamıştır. Arbus özellikle uzun yıllar Central Park'ta çektiği portrelerin yanı sıra toplumun geneli tarafından “ucube” olarak nitelendirilen cüceler, devler, çıplaklar kampında yaşayanlar, akıl hastanesinde kalanlar, seks işçileri, LGBT bireylerin fotoğraflarını çekmiştir. 1971 yılında intihar eden Arbus

bu tarihe kadar toplum tarafından ötekileştirilenleri çalıştıkları yerlerde veya evlerinde, onları sadece gördüğü anda fotoğraflamamış, onların hayatına girerek, birlikte zaman geçirerek, onlarla yaşayarak, kendini kabul ettirerek fotoğraflamıştır. O fotoğraflarında yer alan kişilere toplum tarafından bakıldıkları gibi değil, aralarından biri olarak onları görmüş ve fotoğraflarına da bu bakış açısını yansıtmıştır.

Görsel 1-2. *Bigudili Genç Adam* (1966) - *Meksikalı Cüce* (1955), Daidane Arbus.

Ablasının intiharı sonrasında ailesini reddederek 13-14 yaşlarında ailesinin evinden ayrılan ve kendisine yeni bir aile kuran Nan Goldin, 2 yıl sonra da fotoğraf çekmeye başlamıştır. Fotoğraflarında sadece toplumun geneli tarafından marjinal olarak kabul edilen yaşam tarzını benimseyen heteroseksüel, homoseksüel, travesti ya da transseksüel arkadaşlarından oluşan yeni ailesi yer almaktadır. Hayatlarının her anında geneli iç mekânda çekilen fotoğraflarda herkes fotoğrafı çekildiğinin farkındadır, onlar için Goldin aileden biridir ve bu nedenle de bu kadar rahat fotoğraflarını çekmiştir. Goldin'in fotoğrafları aracılığı ile bir aile albümü, bir görsel günlük tuttuğunu söylemek mümkündür. Bazı fotoğraflarda AIDS'ten ölmek üzere olan arkadaşları, bazılarında ise birlikte yaşadıkları komünde gündelik hayatları vardır. Dikkat çeken unsur fotoğraflarında yer alan kendi seçimiyle oluşturduğu ailenin fertlerinin yıllar içindeki değişiminin de gözlemlenebilmesidir. Geçmişten bugüne otoportrelerini de çeken Goldin'in en bilinen otoportresi sevgilisinin kıskançlıkları sonrasında dayak yemesi üzerine morarmış gözü ve kırık burnuyla çekmiş olduğu "Dövdükten bir ay sonra Nan" adlı fotoğrafıdır. Fotoğraflarda aile üyesi çocuklar büyümekte, insanlar ölmekte, eğlenceleri, yaşadıkları trajedilerle birlikte çarpıcı bir şekilde görülmektedir. Arkadaşı olan Gilles ve Gotscho'nun AIDS olması sonrası hastalık ve ölümü de fotoğrafları arasındadır.

Görsel 3-4. *Gilles ve Gotscho Kucaklaşıyor*, Paris (1992) - *Gotscho Gilles'i öpüyor*, Paris (1993), Nan Goldin.

Türkiye özelinde de benzer yaklaşıma sahip olan fotoğrafçılardan biri Desislava Şenay Martinova'dır. Martinova'nın *Alev Ateş*, *Nightlings* ve *Candy Club* serileri toplumda öteki olarak kabul edilen bireyleri ve onların ancak geceleri yaşayabildikleri hayatlarını tartışmaya açmaktadır. Fotoğrafçı *Alev Ateş*'teki madun olarak kadın, *Nightlings*'teki gece ancak özgürce yaşayan kentin görünmeyenleri, *Candy Club*'ta ise arzu edilen çoklu, akışkan ve özgürce tercih edilip yaşanabilen kimlik tercihlerini ve yaşam-eğlence biçimlerini sunmaktadır.

Çalışma, öteki temsillerinden biri olarak madun kavramına *Alev Ateş* seri örneklemini üzerinden odaklanacaktır. Madun kavramının tartışılmasında temel isimlerden biri olan Gayatri Chakravorty Spivak ve temsil ettiği Maduniyet Çalışmaları (Subaltern Studies) çalışmanın kuramsal temelini oluşturmaktadır. Yazarın 1985'te yazdığı *Madun Konuşabilir mi?* adlı metni postkolonyal çalışmaların kurucu metni durumundadır. Spivak, ilgili metninde madunun kuramsal altyapısını Gramsci'nin klasik tanımından alarak geliştirir. Spivak'a göre "Gramsci'nin klasik tanımında madun toplumsal bir gruptur, tekil değildir. İkinci olarak, madun, toplumsal hareketlilik yapılarına erişimi engellenmiş olan kişidir" (Spivak, 2020, 13). Steve Paulson (2017, 21), Gayatri Chakravorty Spivak Yapısöküm, Postkolonyalizm ve Madunluk adlı kitapta Spivak'a madun kelimesinin anlamını sorar. "Madun, emir vermeyenlere, emir alanlara atıfta bulunur" diyen Spivak ilgili kitapta ekler; "Gelgelelim 'madun' aynı zamanda yurttaşlık yapılarına erişimi olmayan kişiler anlamına gelir." Böylece madunun alanını genişleten tekil görünümlere de dikkat çeken Spivak, kendi doğduğu ülkeyi Hindistan'ı referans olarak alıp dinsel, dilsel, toplumsal cinsiyet ve etnik kimlik anlamında toplumun ötekilerine dikkat çeker, ekonomik ve hatta sınıfsal tanımların ötesine tartışmaları taşır.

Çalışma, öncelikle Martinova'nın fotografik yaklaşımını ele aldıktan sonra sanatçının *Nightlings*, *Candy Club* ve *Şenay bu senin değil bizim hikayemiz* serilerindeki kullandığı görsel dili anlattıktan sonra bir öteki temsili olarak *Alev Ateş* serisine odaklanacaktır. Martinova'nın fotoğraflarında yer alan öteki temsili Spivak'ın tanımladığı haliyle madun kavramından yola

çıkılarak yapılacak ve aynı zamanda fotoğrafçının fotoğraflarını çektiği kişilere yaklaşımı, toplumsal belgeci yaklaşım ekseninde değerlendirilecektir.

Desislava Şenay Martinova ve Fotografik Yaklaşımı

1987 yılında Bulgaristan'da doğan Desislava Şenay Martinova, sonraki yıllarda zorunlu olarak Türkiye'ye göç etmiş ve burada Türkçe soyadı olması gerekliliğinden dolayı ailesinin aldığı Öztürk soyadı, adının sonuna eklenmiş, Şenay Öztürk adı ile Aydın Doğan Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'nde Gazetecilik eğitiminden sonra Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi'nde Fotoğraf eğitimini tamamlamıştır. Eğitim hayatı sürecinde de Hürriyet, Milliyet, Radikal gibi yayın organlarında muhabir ve fotoğrafçı olarak, mezuniyeti sonrasında da çeşitli eğitim kurumlarında fotoğraf alanında eğitmenlik yapmıştır. Günümüzde yurt içi ve yurt dışında sanatsal üretimlerinde, iki ismin birleşimi olarak Desislava Şenay Martinova adını kullanmaktadır.

Susan Sontag, *Fotoğraf Üzerine* adlı kitabında belgesel fotoğrafın konusunu şöyle açıklamaktadır: “Toplumsal hayatın dorukları ve dip derinlikleri (Kitabın bazı çevirilerinde doruk ve dip derinlikleri yerine çukur ve tepe metaforu kullanılmıştır.) fotoğrafa her zaman çekici gelmiştir. Belgeselciler (fotoğraf makineli simsarlardan ayrı bir kesim olarak) toplumsal hayatın dibine bakmayı tercih ederler. Fotoğrafçılar yüz yılı aşkın bir süredir, takdire değer bir vicdani tavırla ezilen kesimlerin etrafında dolanmışlar, şiddet sahnelerine tanıklık etmişlerdir. Toplumdaki sefaleti hali vakti yerinde olan kişileri gizli bir gerçekliği, daha doğrusu, kendilerinden gizlenen bir gerçekliği belgeleyip kaydetmek üzere, sefaleti doğrudan yaşayan insanlar nezdinde hoyrat denebilecek hareketlerden en yumuşağına başvurarak, fotoğraf çekmeye esinlendirmişlerdir” (Sontag, 2008: 66). Martinova fotoğraflarına konu olarak, Sontag'ın deyimiyle doruk ve dip derinlikleri arasında, dip derinliklerini seçmiştir.

Diğer yandan sanatçının fotoğrafladığı kişileri tanıyarak onların hayatlarına dahil olması, ortak paylaşımlarda bulunması, kurduğu güven ilişkisinden sonra fotoğraf makinası aracılığı ile bu kişileri çekmesi mesafenin yok olmasındaki en önemli etkidir. Bu hayatların içine girerek çektiği fotoğraflarla fotoğrafa bakanları o hayatların tanıdığı olmaya davet etmektedir. Henry Cartier Bresson bu bağlamda şunu vurgulamaktadır: “Fotoğrafçının mekanın atmosferine saygı göstermesi, canlı ortamı belirleyen yerleşime dahil olması, özellikle insani gerçekliği öldüren yapaylıktan sakınması ve elbette makineyi ve onu kullanan kişiyi unutturması gerekir” (Bresson, 2006: 21).

Martinova'nın eserlerini tanımlarken toplumsal cinsiyet kavramıyla beraber postfeminist tartışmalardan bahsetmek gerekmektedir. Toplumsal cinsiyet tartışmalarında postmodernizmin

etkisi çok önemlidir. Postmodernizm dil, bilgi, akıl, güç, kimlik ve direnme gibi birbirleriyle direk bağlantılı olmayan kavramları tartışmaya açar ve nesnel bilgiyi imkânsız bulur. Ayrıca modern dünyanın sunduğu dual (ikili) yapıyı reddeden postmodernizmin izleri, postmodern feminist tartışmaları da etkiler ve modern/geleneksel, erkek/kadın, rasyonel/duygusal, kamusal alan/özel alan, homoseksüel/heteroseksüel gibi batı düşüncesinin ikili doğasını reddeder. Cinsiyet kimliği ile ilgili tanımlanma ve sınıflamaların, değişmeyen ve kaçınılmaz olarak görülen biyolojinin bir sonucu olarak değil de toplumsal olarak üretildiğini savunur (Ecevit, 2011: 22). Bu anlamda Queer Kuramı toplumsal cinsiyet kalıplarını ikili görme yerine, onun çoklu, akışkan yapısının altını çizer ve cinsiyeti bir iktidar kaynağı olarak analiz eder (Ecevit, 2011: 24). Fotoğrafçının *Alev Ateş*, *Nightlings* ve *Candy Club*, Şenay bu senin değil bizim hikayemiz serileri toplumun öteki olarak kabul ettiği bireyleri ve onların hayatlarını tartışmaya açmaktadır. Bu noktada post-feminist çalışmaların varlığını bu bakış açısını anlamak noktasında önem taşımaktadır.

Martinova'nın *Candy Club* (2007) serisindeki fotoğrafları temsili olmayanların temsil edildiği, farklılıkların kabulü, ortak bir yaşamın varlığının mümkünatı üzerine kurduğu görülmektedir. Kişisel web sayfasında *Candy Kulübü'nün*, tüm kimliklerin kaybolduğu bir ütopya kulübü olduğunu belirten Martinova, bu kulüpte tüm cinsiyetlerin ve sosyal sınıfların huzur ve güven içinde var olduğunu belirtmektedir¹. Fotoğraflarda, içerde kurulan çok renkli ve görsel anlamda çok zengin bir mekânda, özgürce eğlence imkânı sunulduğu görülmektedir.

Görsel 5-6: *Candy Club Serisi* (2007), Şenay Martinova.

Günümüzde LGBT bireylerin gündelik yaşamın her alanında ve her yerinde görünürlük kazanmaları ve LGBT temsillerinin, homofobik tutum ve nefret söyleminden soyutlanarak kurulması, yıkıcı söylemlerin yerine farklılıkların kabul edildiği yapıcı söylemlerin inşa edilmesi önem taşımaktadır. Martinova'nın fotoğrafçı olarak çalıştığı gece kulübünde çekilen fotoğraflarda bu ütopyik dünya tüm renkleriyle görülmektedir. Kostümler ve dekorasyondaki gösterişli renk,

¹ Kişisel web sayfasına erişim için bkz: <https://senaymartinova.com/candy-club>. Erişim Tarihi: 28.04.2021.

fotoğrafçının çekimde hareket unsurunu da görsel bir öge olarak kullanması ile sanal, gerçeküstü bir dünya izleyicisine gösterilmektedir.

Martinova'nın bir diğer serisi, okuduğu Fotoğraf bölümünden mezuniyet projesi olarak çektiği *Nightlings/Gecenin Varlıkları* (2007-2011)'dir. Martinova bu serisi ile gecenin karanlığında karşılaşılan kişilerin fotoğraflarını kurgusal olarak çekmiştir. Kendisinin ifadesiyle “Günün en sürprizli vakti olan karanlıklarda karşılaştığım gecenin varlıklarını böylece seyirci karşısına çıkarmış oldum.” (Şenay Martinova Desislava, Kişisel Görüşme, 25 Nisan 2021).

Görsel 7-8: *Nightlings Serisi* (2007-2011), Şenay Martinova.

Kurgusal olarak çekilen serideki fotoğrafların tamamının dış mekânda bir modelin de yer aldığı, uzun pozlama ve hareket kullanılarak çekildiği görülmektedir. Eski oryantal dansçı Sibel Gökçe'nin sahne kostümü ile birlikte bir ikon haline gelmiş Kadıköy'deki boğa heykeli önündeki fotoğrafı ile geleneksel giysiler olarak tanımlanan şalvar ve başörtüsü ile fotoğrafçının aynı zamanda ananesi olan modelin elindeki tüfekte kendine güvenen ve meydan okur bir ifade ile fotoğrafı seride yer almaktadır. Fotoğraflarda dikkat çeken önemli bir unsur modellerle birlikte yer alan tüfek, peluş oyuncak, yerinden sökülmüş bir ağaç gibi aksesuarların kullanılmış olmasıdır.

“Şenay bu senin değil bizim hikayemiz” serisinde (2014-2015) Martinova bir tır şoförü olan Şevket ile birlikte, İstanbul'da başlayan ve Belçika'ya uzanan, ardından dönüş yolculuğunu da kapsayan ve iki ay süren bir yol hikayesi deneyimlemiş ve bu yol hikâyesinden fotoğraf serisi yapmıştır. Bu serisi, belgesel videolar ve görsel hikâyeler ile günümüzde çok popüler bir oluşum olan 140journos sitesinde, hikâyesi ile birlikte yayınlanmaktadır.

Görsel 9-10: “Şenay bu senin değil bizim hikayemiz” Serisi (2014-2015), Şenay Martinova.

Martinova fotoğraflarında Şevket üzerinden bir tır şoförünün haftalar, bazen aylar süren yolculuğu sırasında yollarda yaşadıkları anlatılmaktadır. Seri, Şevket’in yollarda, mola yerlerinde, sınır kapılarında görülen siyah beyaz fotoğraflarından oluşmaktadır. Martinova, Şevket ile yaptığı yolculuğu “...konuştuk, hep konuştuk, hep anlattık birbirimize, yolları, insanları, o zamanları, bu vakitleri, radyoda çalan sesler değişti, mevsimler değişti” sözleriyle özetlemektedir (140journos, 2015).

Martinova, Antoine d’Agata önderliğinde Fransa Arles’de gerçekleştirilen Studio Vortex’e katılmış, dünyanın çeşitli yerlerinden gelen katılımcılarla Magnum üyesi d’Agata ile birlikte çalışma fırsatı bulmuştur.

Görsel 11-12: *Studio Vortex* (2016), Şenay Martinova.

Jean-Yves serisinde İstanbul’da tanışıp Paris’e yanına gittiği Fransız sanatçı Jean-Yves ile onun hayatına dair yine diğer serilerinde olduğu gibi, çok samimi bir proje gerçekleştirmiştir. İstanbul ve Paris’te farklı zaman dilimlerinde birlikte vakit geçirerek ortaya konmuş, uzun soluklu bir çalışma olmuştur.

Görsel 13-14: *Jean-Yves Serisi* (2014), Şenay Martinova.

Bir Madun Temsili Olarak Alev Ateş

Özellikle 2000’li yıllarda yoğunlaşan kentsel dönüşümün, sermayenin mantığına uygun bir şekilde yapıldığı, kentsel dönüşümle beraber yoksulluğun yeni temsillerinin Türkiye’de sanatın her alanında üretildiği gibi fotoğrafta da kendisine yer bulduğu görülmektedir. İstanbul’un bir kaçış mekânına dönüştüğü, klostrifobik bu mekânda kendisi dışındaki, kentin içinde yaşayan tüm canlılara tahammül etmemesi ve yok etmesi sanatçıların güncel tartışmaları arasında bulunmaktadır. Kentsel dönüşümün daha da ortaya çıkardığı özellikle Tarlabası gibi mekânların sembolize ettiği yoksulluğun görünümü, bir yandan Beyoğlu, Cihangir gibi mekânlara sadece 10 dakikalık uzaklıkta oluşu diğer yandan da kentin ötekileştirilenlerini barındırması ile dikkat çekmekte, mekân tüm tekinsizliği, dışlanmış, ötekileştirilmiş bir sınıfın son durağı olarak yıkık döküklüğü ile içindeki insanların yaşamlarını simgelemektedir.

Görsel 15-16-17: *Alev Ateş Serisi* (2011-2012), Şenay Martinova.

Alev Ateş (2011-2012) serisinde yaşam alanı belediye tarafından, kentsel dönüşüm nedeniyle boşaltılan ve kapısı kaynakla sabitlenen Alev Ateş, bu değişimin bir simgesi olarak Martinova fotoğraflarında dikkat çekmektedir. Ateş, merdiven dayayarak girip çıktığı, aydınlatma ve ısınması olmayan evinde, sokaklardan topladığı kâğıt veya plastikleri satarak yine sokakta gördüğü insanlardan aldığı yardımlarla seks işçiliği yaparak hayatını sürdürmektedir. Sanatçının Alev Ateş fotoğraf serisi, Ateş’in gündelik yaşamına odaklanmaktadır. Ateş gündelik yaşamın her alanında ve anında örneğin yatarken, saçını tararken, yemek alırken, insanlardan para isterken

fotoğraflanmıştır. Ateş'in fotoğraflarında, o objektife bakarken en çok kalabalık içindeki yalnızlığı dikkat çekmektedir.

Görsel 18-19-20: *Alev Ateş Serisi* (2011-2012), Şenay Martinova.

Yokluk ve yoksunluk içindeki hayatında pek çok fotoğraf karesinde görülen mum, onun için hem ışık kaynağı, hem de ısıtıcı görevi görmektedir. Aynı zamanda şarkıcılık yaptığı dönemdeki sahne adı olan Alev Ateş takma ismi ile de manidar durumdadır. Martinova, Ateş'in elindeki, başucundaki mumla çektiği fotoğraflarda, mumun Alev'in yüzünü aydınlatmasına benzer belki de toplumun ötekileştirdiği madunların yaşamının aydınlanmasını, bu tekil ve heterojen örnekten yola çıkarak arzulamakta ve eleştirisini ulaştırmaktadır.

Elinde mumu, yüzünde gülümsemesi ile yaşamını sürdürmeye çalıştığı evinde görüldüğü fotoğraflarında arka planda yer alan Atatürk, Müslüm Gürses ve Sokakta Hayat Var etkinliğinin afişi dikkat çekmektedir.

Görsel 21-22-23: *Alev Ateş Serisi* (2011-2012), Şenay Martinova.

Martinova astım hastası olan Ateş'in sağlığı için de yaşadığı yerin uygun bir yaşam alanı olmadığını çarpıcı bir şekilde bize göstermektedir. Sokaklardan toplayarak getirdiği eşyalarla yiyeceklerle dolu olan evinde Ateş yaşam mücadelesi vermektedir. Ateş'in bazı fotoğraflarda yine yaşadığı tekinsiz olarak bilinen Tarlabası'nda darp edilmiş olduğu görülmektedir.

Toplum tarafından hayatı boyunca ötekileştirilen Ateş, kendisini ötekileştirmeyen Martinova'yı hayatına dahil etmiş ve birlikte geçirilen zaman ve yapılan paylaşımlar sonucunda samimi, mesafeli olmayan bir seri ortaya çıkmıştır. Fotoğrafçı, Alev Ateş serisini anlattığı "Bir "Alev" gibi yandım söndüm" yazısında Ateş'in kendisine söylemiş olduğu şu sözlere dikkat çekmektedir: "Sen hep gel. Evin yakın olsa ben sana gelirdim." diyor saçlarımı okşayarak, "gel saçını tarayayım dağılmış gene, seni deli kız!" diyor. Saçlarımı tarıyor, yatağının kenarına

sapladığı ve dışarı çıkarken taktığı küpelerinden takıyor bana da. “İşte şimdi kıza benzedin hadi çıkar şu gözlükleri de”(Öztürk, 2012).

Görsel 24-25-26: *Alev Ateş Serisi* (2011-2012), Şenay Martinova.

Martinova Ateş ile ilk tanışmasının ardından hayatından endişe etmesi nedeniyle daha güvenli, sağlıklı koşullarda yaşayabilmesi konusunda araştırmalara girmiş, daha önce kabul edilmediği kadın dernekleri ve Darülaceze ile iletişime geçmiş ancak olumlu bir cevap alamamıştır. Yeni bir yaşam alanına dair arayışları devam etmiş bu süreçte zaman zaman hastanede ve karakolda bulmuş Alevi. Martinova geceleri rüyasında Ateş’i gördüğünü şu sözleriyle anlatmaktadır: “... bir gün bir rüya gördüm, kaldığı yer yanmıştı ve Alev benim peşimden üstüme üstüme elmalar, narlar fırlatıyordu öfkeyle. O rüyadan sonra gittim, mekan tanınmaz haldeydi Alev’i de evsizleri topladıkları spor salonlarından birine götürmüşlerdi” (Şenay Martinova Desislava, kişisel görüşme, 25 Nisan 2021).

Görsel 27: Bir “Alev” gibi yandım söndüm (Öztürk, 2012)

Daha önce çalıştığı kurumlardan biri olan Radikal gazetesinde 1 Ocak 2012 tarihinde Ateş’in yaşam koşullarına dair Martinova’nın yazmış olduğu yazı ve fotoğraflar yayınlanmış ve kısa süre sonra da Ateş daha önce kabul edilmediği Darülaceze’ye kabul edilmiş ve yaşayamaya başlamıştır. Ateş bugün hâlâ orada yaşamaktadır ve pandemi öncesine kadar Martinova ziyaretlerine sık sık gittiğini kendisiyle bu makale yazımı sırasında yapılan söyleşide belirtmiştir.

Merter Oral’ın tanımlamasıyla belgesel fotoğrafın tanıklık kavramını aşarak sorunları saptamakla kalmayıp bunların düzeltilmesi yönünde çaba amacıyla kullanılması sosyal/toplumsal belgeci yaklaşımı oluşturur. Amacı; konu edindiği sorunları aktarma ve sorunun ortadan kalkması

yolunda bilinç oluşturmak, kamuoyu yaratmaktır (Oral, 2011: 30). Bu amaçla fotoğraf tarihinden sayılabilecek pek çok fotoğrafçı adı vardır ki ortaya koymuş oldukları fotoğrafları aracılığı ile kamuoyunda bilinç oluşmuş ve ardında da sorunlar çözülebilmiştir. Lewis Hine, Jacob Riis, Eugene Smith, Lisa Kristine ve Türkiye topraklarından Fikret Otyam'ın adı ilk etapta akla gelenlerdendir. Görülmektedir ki Şenay Martinova'nın bir toplumsal belgeci yaklaşım örneği olan *Alev Ateş* serisinde tespit ettiği *Ateş*'in hayatındaki koşulları belgelemenin ötesinde sorunu çözmeye dair çabası sonuç vermiş, çekimlerin yapıldığı dönemde 63 yaşında olan *Ateş*, karnını doyurmak için seks işçiliği yapmak zorunda kalmadığı, güvende olduğu bir hayat sürmesine bu fotoğraflar vesile olmuştur.

Sonuç olarak

Bu çalışma Şenay Martinova'nın *Alev Ateş* serisinden yola çıkılarak madunun gündelik yaşamına, bu bağlamda toplumsal sıkıntılarına, çaresizliklerine, çıkışsızlıklarına ve ötekileştirilmelerine odaklanmıştır. Çalışma sonucunda iki önemli sonuca ulaşılmıştır. Bunlardan birincisi; fotoğrafçının fotoğrafladığı kişi/lere yaklaşımının ve kurduğu iletişimin, toplumun dışlananı olan ötekinin sanatsal inşası noktasında önem taşıdığıdır. Şöyle ki otorite tarafından yok sayılan, görmezden gelinen bu kişilere karşı acımasızca ve hoyratça yaklaşmak yerine iletişim kurularak, güven duygusu kurularak onların hayatlarına dahil olunarak fotoğraflanması, doğru ve yapıcı bir inşa için kıymet arz etmektedir. Martinova'nın fotoğraflarında bu bakışı görmek mümkündür. Martinova'nın serisinde, ötekileştirilen hayatlar önyargılı bir şekilde uzaktan, habersiz ve bir röntgenci edasıyla değil o hayattın içinden birinin bakış açısıyla gösterilmektedir. *Alev Ateş*, *Candy Club*, *Nightlings*, *Şenay bu senin değil bizim hikayemiz* serileri fotoğrafçının bu bakışına örnek çalışmalarındandır.

İkinci olarak hegemonik iktidar ilişkilerinin sistem üzerinden kurulduğundan hareketle madun olarak konuşamayan, konuşsa dahi sesi duyulamayan *Ateş*'in sistem içerisinde ötekiliğinin, toplumsal cinsiyet denkleminde, *Alev*'in kadın olması dolayısı ile tekrar katmanlandığı saptanmıştır. Ayrıca bu ötekileştirmenin mekânsal bağlamda da kurulduğu görülmüştür. “Kiminden bir lira, kiminden on lira istiyorum, astım ilacı almam lazım, bulmaca çözüyorum beynimi yitirmemek için, gazete almam lazım, ekmek arası kuru yaş ne varsa onlardan almam lazım... Elektrik yok, mum lazım, ara sıra su lazım” (Öztürk, 2012) diyen *Ateş*'in yaşamı ile kentin tekinsiz, karanlık, kasvetli yanı ile insanların yaşamları arasında bağ kurulmuş, kentsel dönüşümle beraber dışlanan, kentin dışına itilen, yaşam alanı ve hakları elinden alınan bir grubun temsili fotoğraf sanatına da yansımıştır.

Son söz olarak bu ve bunun gibi çalışmaların madun ile iktidar arasındaki ilişkileri yeniden okuma, belki de bu ilişkileri sorgulama, eleştirme ve yanlışlıkları düzeltme için -Alev örneğinde olduğu gibi- insanlara bir şans vereceği düşünülmektedir. Ayrıca, toplumda özne olamayan ötekinin, bu çalışmalar özelinde varlığı bir özne olarak kurulabilecek ve ontolojik değerlendirmeyi tekrar tartışmalara açılacaktır.

Kaynakça

- Bresson, H. (2006). *Karar Anı* (Çev. İlker Maga). İstanbul: YGS Yayınları.
- Martinova, Ş. (b.t.). *Candy Club*. Erişim Linki: <https://senaymartinova.com/candy-club>. Erişim tarihi: 28.04.2021.
- Medyascope (2016). *Zamanın Tanığı, Sıradışı Yaşamlar, Desislava Şenay Martinova*. Erişim Linki: <https://www.youtube.com/watch?v=h9EuTkMkMIs&t=1670s>, Erişim Tarihi: 20 Nisan 2021.
- Oral, M. (2011). *Toplumsal Belgeci Fotoğraf ve Fikret Otyam Örneği*. İstanbul: Espas Kuram Sanat Yayınları.
- Öztürk, Ş. (2012). *Bir 'Alev' Gibi Yandım Söndüm*. Erişim Linki: <http://www.fotografya.gen.tr/TR,334/senay-ozturk.html>, Erişim tarihi: 28.04.2021.
- Sontag, S. (2008). *Fotoğraf Üzerine* (Çev. Osman Akınhay). İstanbul: Agora.
- Spivak, G. (2020). *Madun Konuşabilir mi?* (Çev. Emre Koyuncu). Ankara: Dipnot.
- TDK (b.t.). *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*. Erişim Linki: <https://www.tdk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 5.05.2021.
- Paulson, S. (2017). *Eleştirel Yakınlık: Gayatri Chakravorty Spivak ile Söyleşi*. içinde Spivak, G.C. (2017), *Yapısöküm, Postkolonyalizm ve Madunluk* (Çev. Soner Torlak). İstanbul: Zoom kitap.
- Yıldız, E. ve Karınker, N. (2011). *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*. Anadolu Üniversitesi Web Ofset.
- Uzun, E. ve Uzun, S. (2003). *Felsefe Sözlüğü* (2. Basım). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Youtube (2021). *Desislava Şenay Martinova*. Erişim Linki: <https://www.youtube.com/watch?v=0DYj-EIuEbg>, Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2021.
- 140journos (2015). *Şenay, bu senin değil, bizim hikayemiz*. Erişim Linki: <https://140journos.medium.com/%C5%9Fenay-bu-senin-hik%C3%A2yen-de%C4%9Fil-bu-bizim-hik%C3%A2yemiz-ef23f6fbfdb0#.um98w5aj1>, Erişim Tarihi: 23 Nisan 2021.

Görseller

1. Diane Arbus. *Bigudili Genç Adam*, 1966. <http://internationalphotomag.com/photobiography-diane-arbus/>. Erişim Tarihi: 5.05.2021.
2. Diane Arbus. *Meksika'lı Cüce*, 1955. <http://internationalphotomag.com/photobiography-diane-arbus/>. Erişim Tarihi: 5.05.2021.
3. Nan Goldin. *Gilles ve Gotscho kucaklaşıyor*, Paris 1992. <https://www.sleek-mag.com/article/aids-through-nan-goldins-eyes/>. Erişim Tarihi: 5.05.2021.
4. Nan Goldin. *Gotscho Gilles'i öpüyor*, Paris 1993. <https://www.sleek-mag.com/article/aids-through-nan-goldins-eyes/>. Erişim Tarihi: 5.05.2021.
5. Şenay Martinova. *Candy Club Serisi*, 2007. <https://senaymartinova.com/candy-club>. Erişim Tarihi: 28.04.2021.
6. Şenay Martinova. *Candy Club Serisi*, 2007. <https://senaymartinova.com/candy-club>. Erişim Tarihi: 28.04.2021.
7. Şenay Martinova. *Nightlings Serisi*, 2007-2011. <https://senaymartinova.com/candy-club>. Erişim Tarihi: 28.04.2021.
8. Şenay Martinova. *Nightlings Serisi*, 2007-2011. <https://senaymartinova.com/candy-club>. Erişim Tarihi: 28.04.2021.
9. Şenay Martinova. *Şenay, bu senin değil bizim hikayemiz Serisi*, 2014-2015. <https://140journos.medium.com/%C5%9Fenay-bu-senin-hik%C3%A2yen-de%C4%9Fil-bu-bizim-hik%C3%A2yemiz-ef23f6fbfdb0#.um98w5aj1>. Erişim Tarihi: 28.04.2021.
10. Şenay Martinova. *Şenay, bu senin değil bizim hikayemiz Serisi*, 2014-2015. <https://140journos.medium.com/%C5%9Fenay-bu-senin-hik%C3%A2yen-de%C4%9Fil-bu-bizim-hik%C3%A2yemiz-ef23f6fbfdb0#.um98w5aj1>. Erişim Tarihi: 28.04.2021.
11. Şenay Martinova. *Studio Vortex*, 2016. <http://ortaformat.org/d-agata-ile-ne-yaptin-21?fbclid=IwAR2sqzyKjPKqVq4wqvPWZAAtkKY7rjG9XRPjsxHkQ7AumdP7YH8pjryM7wq8>. Erişim Tarihi: 1.05.2021.
12. Şenay Martinova. *Studio Vortex*, 2016. <http://ortaformat.org/d-agata-ile-ne-yaptin-21?fbclid=IwAR2sqzyKjPKqVq4wqvPWZAAtkKY7rjG9XRPjsxHkQ7AumdP7YH8pjryM7wq8>. Erişim Tarihi: 1.05.2021.
13. Şenay Martinova. *Jean-Yves Serisi*, 2014. Şenay Martinova tarafından gönderilmiştir.
14. Şenay Martinova. *Jean-Yves Serisi*, 2014. Şenay Martinova tarafından gönderilmiştir.
15. Şenay Martinova. *Alev Ateş Serisi*, 2011-2012. <https://senaymartinova.com/alev-ates>. Erişim Tarihi: 28.04.2021.
16. Şenay Martinova. *Alev Ateş Serisi*, 2011-2012. <https://senaymartinova.com/alev-ates>. Erişim Tarihi: 28.04.2021.
17. Şenay Martinova. *Alev Ateş Serisi*, 2011-2012. <https://senaymartinova.com/alev-ates>. Erişim Tarihi: 28.04.2021.

18. Şenay Martinova. *Alev Ateş Serisi*, 2011-2012. <https://senaymartinova.com/alev-ates>. Erişim Tarihi: 28.04.2021.
19. Şenay Martinova. *Alev Ateş Serisi*, 2011-2012. <https://senaymartinova.com/alev-ates>. Erişim Tarihi: 28.04.2021.
20. Şenay Martinova. *Alev Ateş Serisi*, 2011-2012. <https://senaymartinova.com/alev-ates>. Erişim Tarihi: 28.04.2021.
21. Şenay Martinova. *Alev Ateş Serisi*, 2011-2012. <https://senaymartinova.com/alev-ates>. Erişim Tarihi: 28.04.2021.
22. Şenay Martinova. *Alev Ateş Serisi*, 2011-2012. <https://senaymartinova.com/alev-ates>. Erişim Tarihi: 28.04.2021.
23. Şenay Martinova. *Alev Ateş Serisi*, 2011-2012. <https://senaymartinova.com/alev-ates>. Erişim Tarihi: 28.04.2021.
24. Şenay Martinova. *Alev Ateş Serisi*, 2011-2012. <https://senaymartinova.com/alev-ates>. Erişim Tarihi: 28.04.2021.
25. Şenay Martinova. *Alev Ateş Serisi*, 2011-2012. <https://senaymartinova.com/alev-ates>. Erişim Tarihi: 28.04.2021.
26. Şenay Martinova. *Alev Ateş Serisi*, 2011-2012. <https://senaymartinova.com/alev-ates>. Erişim Tarihi: 28.04.2021.
27. Şenay Martinova. *Bir "Alev" gibi yandım söndüm*. <http://www.radikal.com.tr/radikal2/bir-alev-gibi-yandim-sondum-1074328/?fbclid=iwar2yzdvluoicmvu4uvseljataojpw-35k6ntrs-xcdqhrya62ey6wfdmli>. Erişim Tarihi: 28.04.2021.

COVID-19 Pandemi Sürecinin Toplumsal Cinsiyet Eşit(siz)liğine Etkileri

The Effects of COVID-19 Pandemic on Gender (In)Equality

Esin Koç* Zuhale Yeniçeri**

Öz: Kadına ve erkeğe cinsiyetleri ile ilişkili olarak yüklenen kişilik özellikleri, sosyal roller, davranış kalıpları ve görevler toplumsal cinsiyet olarak tanımlanmaktadır. Kültürün içerisinde sosyal olarak inşa edilen toplumsal cinsiyet ve toplumun bu bağlamdaki beklentileri, kadın aleyhinde eşitsiz bir durum oluşturmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin hâlen tam olarak sağlanamamış olması, insanların ev ve iş yaşantıları başta olmak üzere birçok alanı olumsuz yönde etkilemektedir. Meslek gruplarında ve meslek statülerinde cinsiyet kaynaklı oluşan farklılıklar, kadının ve erkeğin günlük yaşam kalitesini önemli bir ölçüde farklılaştırmaktadır. Kadın aleyhinde oluşan bu farklılaşmalar, günlük yaşam pratiklerini bozan sıradışı durumlar söz konusu olduğunda daha da belirginleşmektedir. Salgın hastalıklar ve özellikle pandemiler, kadın ve erkek arasındaki eşitsizliği derinleştiren durumlara iyi bir örnek oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı, öncelikle toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile ilişkili olan unsurları genel bir çerçevede derlemek ve ardından COVID-19 pandemisinin toplumsal cinsiyet eşitliği üzerindeki olumsuz etkilerini irdelemektir. Bu amaç doğrultusunda, kadınların erkeklere kıyasla günlük yaşamlarında ekonomik ve iş gücü olarak nasıl daha çok etkilendikleri, güvenilir veriler ve bilimsel araştırmalar ışığında sunulmaktadır.

Anahtar Kavramlar: Salgın Hastalık, Pandemi, COVID-19, Toplumsal Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği.

Abstract: Gender refers to the personality traits, social roles, behavioral patterns, and commonly expected tasks assigned to women and men. The socially constructed gender and society's expectations due to gender produce inequalities against women. Gender inequality affects many aspects of human life, with home and work environments being the most prominent of them all. Gender stratification in occupational groups and status cause significant differences in daily quality of life. This gap between men and women, which tends to put the latter in a disadvantaged position, becomes more apparent when extraordinary situations disrupt daily life practices. Epidemics, particularly pandemics, are an excellent example of situations that deepen the inequality between men and women. The purpose of the current study is first to review the elements

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Başkent Üniversitesi, Psikoloji Bölümü. esinnkoc@gmail.com.

ORCID: 0000-0003-3342-3360.

** Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, Psikoloji Bölümü. zuyen@baskent.edu.tr.

ORCID: 0000-0001-9228-9961.

related to gender inequality, then explore the effects of the COVID-19 pandemic on gender equality. In this regard, how women are affected in their daily lives economically and in terms of the labor force compared to men will be presented with reliable data and scientific research.

Keywords: Epidemic, Pandemic, COVID-19, Gender, Gender Equality.

Summary

Gender inequality produces many negative effects in all aspects of life, especially at home and work environments on both individual and social levels. Gender inequality affects women even more adversely under challenging conditions. The COVID-19 outbreak identified in December 2019 and declared a pandemic by the World Health Organization in March 2020 had been one of these challenging conditions. Epidemics are one of the disasters that test human survival. Throughout humanity's history, it is possible to see the traces of direct or indirect changes brought about by epidemics- that is, pandemics- that spread to various geographies or the whole world in different periods, both in scientific resources and in works of art and literature. In other words, pandemics cause severe social, political, and economic disruptions in societies as well as seriously threatening human life since they suddenly and rapidly bring large-scale illness and death (Çakar Turhan, 2020: 1). The only strength of humanity in the fight against epidemics is the scientific knowledge and technology produced from this knowledge. Therefore, when it comes to combating epidemic diseases, the importance of basic sciences is undeniable. On the other hand, the COVID-19 pandemic has shown a need for a total fight against the epidemic and that fundamental sciences are an indispensable but incomplete tool in this fight. In other words, it is an indisputable fact that while fundamental sciences constitute the most primary and necessary pillar of the fight against an epidemic that has affected the whole world, the other component is scientific disciplines that have focused on human behavior and society.

As mentioned above, the COVID-19 pandemic caused social, political, and economic disruptions in almost every segment of societies of different scales. Although these effects of the pandemic on societies continue, the psychological consequences of many related factors, such as the impairments in question and the restrictions applied to prevent the disease's spread, are also evaluated (Pedrosa et al., 2020: 1). One of these consequences is the increase in gender-based violence against women and gender inequality (UN Women, 2020: 2).

As the disease spread over time and its effects widened, scientists from various disciplines conducted many studies on gender equality. These studies showed that changes in the social order essential to the pandemic affect people's lifestyles at different levels. The economy was affected by the pandemic with the closing of workplaces and many employees' dismissal accordingly (Kara,

2020: 271). Adams-Prassl and her colleagues (2020) revealed that those who lose their jobs in England and the USA are primarily women and individuals who are not university graduates. Besides, women experienced more salary reductions than men. Foucault and Galasso (2020) indicated that in Austria, Germany, Italy, Sweden, Canada, and Poland, women lost their jobs or had to leave their jobs at a higher rate than men. The related studies have similar findings: Women are in a more risky group than men during the COVID-19 pandemic process.

The increase in the pandemic's devastating effects brought quarantine precautions along with "stay home" calls, and people became unable to maintain their daily routines. Although governments made some temporary legal arrangements to ensure people's jobs, this whole process has led to disruptions in people's home and business lives. However, researches and reports published by national and supranational institutions and organizations show that these distortions that occur with the COVID-19 pandemic affect women more negatively than men and cause a severe increase in gender inequality. It is necessary to express the difficulties in the fields of home, work, and education that women experience and increase with COVID-19 at national, international, and supranational level, to ensure the rights of women with legal regulations, and to continue and increase the studies and campaigns for all these actions. Gender inequality must also be an aspect to be considered in the overall fight for the COVID-19 pandemic.

Giriş

Salgın hastalıklar, insanın hayatta kalma becerisini sınyayan felaketlerden biridir. İnsanlık tarihi boyunca, farklı dönemlerde çeşitli coğrafyalara ya da dünyanın tamamına yayılmış salgın hastalıkların -yani pandemilerin- beraberinde getirdiği doğrudan ya da dolaylı değişimlerin izlerini hem bilimsel kaynaklarda hem de sanat ve edebiyat eserlerinde görmek mümkündür. Diğer bir ifadeyle pandemiler, aniden ve hızla, geniş ölçekli hastalık ve ölüm getirmeleri nedeniyle insan yaşamını çok ciddi boyutta tehdit etmelerinin yanı sıra, toplumlarda sosyal, politik ve ekonomik birçok soruna neden olmaktadır (Çakar Turhan, 2020: 1). Salgın hastalıklarla ve pandemilerle mücadelede, insanlığın elindeki tek silahın o güne kadar biriktirmiş olduğu bilimsel bilgi ve bu bilgiden üretilmiş teknoloji olduğu açıktır. Dolayısıyla salgın hastalıklarla mücadele söz konusu olduğunda, temel bilimlerin önemi bir kez daha yadsınamaz bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, özellikle COVID-19 pandemisi, salgınla topyekûn bir mücadele gerektiğini ve bu mücadelede temel bilimlerin olmazsa olmaz fakat eksik kalacak bir araç olduğunu göstermiştir. Diğer bir ifadeyle temel bilimlerin tüm dünyayı etkisi altına almış bir salgın hastalıkla mücadelenin en birincil ve zorunlu bir ayağını oluştururken diğer ayağının da insan davranışı ve toplumu odağına almış bilimsel disiplinler olduğu su götürmez bir gerçektir.

Çin'in Vuhan kentinde Aralık 2019'da ortaya çıkan, tüm dünyaya hızla yayılan ve Dünya Sağlık Örgütü'nün 11 Mart 2020'de pandemi ilan ettiği COVID-19 salgını, farklı ölçeklerdeki toplumların hemen her kesiminde sosyal, politik ve ekonomik bozulmalara neden olmuştur. COVID-19 pandemisinin toplumlar üzerindeki bu etkileri hâlen devam etmekle birlikte, söz konusu bozulmalar ve hastalığın yayılmasını önlemek amacıyla uygulanan kısıtlamalar gibi birçok ilişkili unsurun insanlar üzerindeki psikolojik sonuçları da değerlendirilmektedir (Pedrosa ve ark., 2020: 1). Bu sonuçlardan biri de kadına yönelik toplumsal cinsiyet temelli şiddet olaylarındaki ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğindeki artıştır (UN Women, 2020a: 2). Bu çalışmada, COVID-19 pandemisi sürecinin toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerindeki olumsuz etkilerini genel bir çerçevede derlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, öncelikle toplumsal cinsiyet eşitliği üzerinde durularak ardından söz konusu pandemi sürecinin etkileri tartışılmaktadır.

Toplumsal Cinsiyet Eşit(siz)liği

Toplumsal cinsiyet; psikolojik, sosyal ve kültürel araçlar tarafından inşa edilmektedir (West ve Zimmerman, 1987: 125). Toplumsal cinsiyetin kültürel olarak inşa edilmesi, bireylerde toplumsal cinsiyet kimliğinin sadece biyolojik cinsiyet temelli olmadığını göstermektedir (Butler, 1999: 50). Toplumsal cinsiyetin oluşmasında, bireylere toplum tarafından atfedilen sosyal roller önemli bir işleve sahiptir. Sosyal roller, insanların bir sosyal grubun üyeleri sıfatıyla oynadıkları roller olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle bireyin belirli bir durumda yerine getirmesi için toplum tarafından tanımlanan beklentilerdir (Franzoi, 2009: 121). Toplumsal cinsiyet rolleri ile ilgili olarak kadınların ve erkeklerin özellikleri hakkında oluşturulan zihindeki soyut temsiller ise toplumsal cinsiyet kalıpyargıları olarak tanımlanır (bkz. Allport, 1954). Bireyin cinsiyeti, diğer insanlarla ilişkilerinin düzenlenmesinde önemli bir unsurdur. Çünkü bireyin kendisini ve diğerlerini nasıl algıladığı, toplumsal cinsiyet kalıpyargıları ile şekillenir. Üstlenilen her sosyal rol ile birlikte, davranışlar, o role ilişkin beklentilere uyacak şekilde şekillenmektedir. Örneğin, kadınlara daha çok eve bakım veren ve çocuk yetiştiren sosyal rolü atfedilirken, erkeklere ise dışarıdan eve ekmek getirme rolü atfedilmektedir (Hoffman ve Hurst, 1990: 197). Toplum tarafından atfedilen bu roller, beklentileri sağlamak adına davranış ile pekiştirilmekte ve içselleştirilmektedir; bu durum toplumsal cinsiyet rollerinin nesilden nesile aktarılmasına neden olmaktadır.

Cinsiyet (sex) ve toplumsal cinsiyet (gender) kavramları arasındaki farkın 1970li yıllarda tanımlanmaya başlandığı görülmektedir. Cinsiyetin *biyolojik* bir kavram olduğu, öte yandan toplumsal cinsiyetin ise *kültürel* bir bağlamda ele alınarak kadınlık ve erkeklik ile açıklanabileceği tartışılmaya başlanmıştır (Oakley, 1972). Bu iki kavram arasındaki ayrımın vurgulanması,

özellikle cinsiyetin bir değişken olarak ele alındığı bilimsel disiplinlerde büyük önem kazanmaktadır. Bu vurgu ile cinsiyetin yanı sıra toplumsal cinsiyetin de dikkate değer bir değişken olduğu ve daha da önemlisi bilimsel araştırmalarda cinsiyetler arasındaki farklılıklar olarak değerlendirilen bulguların, aslında toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklanan farklılıklar olabileceği tartışmaları başlamıştır. Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları arasında ayırım yapılana ve bu ayırım vurgulanana kadar biyoloji, tıp, sosyoloji ve psikoloji gibi birçok bilim dalının, bu kavramları kendi odak noktaları ve analiz düzeyleri çerçevesinde sadece cinsiyet olarak değerlendirdiği görülmektedir. Dolayısıyla aslında toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklanmış olabilecek birçok bulgu gözden kaçmış, daha da önemlisi tam olarak doğru olmayan bir şekilde kaynağının cinsiyet olduğu çıkarımı yapılmıştır.

Psikoloji alanyazınında, davranışın veya duygu durumun cinsiyetler arasında hangi durumlarda nasıl değiştiğine dair farklı araştırmalar bulunmaktadır. Örneğin, cinsiyetler arasında depresyon yatkınlığı incelendiğinde, kadınların erkeklere oranla depresyona daha yatkın oldukları gözlemlenmektedir (Nolen-Hoeksema, 2001: 173). Bir başka çalışmada ise kadınların üzüntü, korku gibi duygularını erkeklere oranla daha fazla ifade ettikleri görülmektedir. Bu farklılıklar, kadınlara ve erkeklere atfedilen rollerin farklılaşmasından kaynaklanmaktadır (Allen ve Hamsher, 1974: 668). Toplum tarafından kadına ve erkeğe atfedilen bu rolleri üstlenmek ve/veya söz konusu rollerin sonucunda yine toplumda oluşan beklentileri karşılamak istemeyen (ya da herhangi bir nedenle karşılayamayan) bireyler, toplum tarafından tepki görme, dışlanma gibi risklerle karşı karşıya gelmektedirler.

Toplumsal cinsiyet rollerinin örneklerini gündelik yaşam pratiklerinin her köşesinde görmek mümkündür. Söz konusu roller, kız ve oğlan çocuklarının ne giymeleri, hangi oyuncaklarla oynamaları, nasıl davranmaları gerektiğinden; yetişkinlerin partnerleri ile ilişkilerinde başından sonuna nasıl davranmaları, ne şekilde iş bölümü yapmaları gerektiğine kadar tanımlanmakta ve elbette cinsiyete göre farklılaşmaktadır. Yukarıda da bahsedildiği üzere, toplum tarafından kadına ve erkeğe cinsiyetleri nedeniyle biçilmiş bu roller, gündelik yaşam davranışlarında buna göre pay edilmesini gerektirmektedir. Örneğin, bir toplumda kadının yerinin evi olduğu düşünülüyorsa; bu düşüncenin sonucu olarak ev işleriyle ilgilenmek, kadının temel görevi olarak tanımlanmaktadır (Ross, 1987: 817). Bu sonuç, toplumun atfettiği rollerin günlük hayatımıza ve ilişkilerimize yansımaları sadece tek bir örnektir.

Diğer yandan, toplumsal cinsiyet ve cinsiyet arasında bir ayırım olsa bile, bu iki kavram birbirinden tamamen kopuk olmayan, tam tersine birbirleriyle yakından ilişkili kavramlardır (Keskin ve Uluşan, 2016: 50). Sosyal rol kuramı, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramlarının

birbirleriyle olan ilişkisini incelemektedir. Kadınlar ve erkekler arasındaki davranışsal farkın, cinsiyetten mi yoksa sosyal çevreden mi kaynaklandığını araştırmak, sosyal rol kuramının temelini oluşturmaktadır ve bu kapsamda ilk çalışma Alice Eagly tarafından gerçekleştirilmiştir (Eagly, 1978: 87). Söz konusu çalışma çerçevesinde sosyal rol kuramı, toplumsal cinsiyet rollerine dair algının nasıl oluştuğunu, şekillendiğini, birey ve toplum psikolojisini nasıl etkilediğini açıklamaktadır. Bu çalışmadan sonra sosyal psikolojide cinsiyet ve toplumsal cinsiyet rolleri hakkında yapılan çalışma sayısının arttığı ve toplumsal cinsiyet rollerinin birçok farklı alan ile ilişkisine bakıldığı görülmektedir. Eagly, temel olarak bireyin davranışının toplum tarafından ona atfedilen sosyal rollere göre şekillendiğini öne sürmektedir (Eagly, 1987: 7).

Sosyal öğrenmeler ve kültürleşme (enculturation) ile nesilden nesile aktarılan toplumsal cinsiyet rolleri, kadın ve erkek arasında eşitsizlik yaratmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri ve bu rollere bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal cinsiyet eşitsizliği konuları evrimsel psikoloji perspektifinden değerlendirildiğinde ise kadının ve erkeğin üreme konusundaki biyolojik farklılıkları ön plana çıkmaktadır. İki cinsiyet arasındaki boy, kas ve yağ dokusu oranı gibi ikincil cinsel özelliklerin farklılaşması, iş bölümünün de şekillenmesine ve cinsiyet rollerinin özelleşmesine neden olmuştur (Buss, 1989; Larsen, 2003; Susman ve ark., 2010). Evrimsel süreçte kadının doğum yapma, emzirme ve çocuğa bakım verme süreçleri nedeniyle daha çok evde (özel alan) kaldığı, erkeğin ise besin sağlamak amacıyla (vücudunun *görece* daha kuvvetli olmasının da avantajıyla) avlandığı belirtilmiştir. “Erkek avcı” modeli, erkeğin sahip olduğu güç ile avlanmasının insanlık tarihindeki tüm teknolojik ve sosyal ilerlemenin önünü açtığını, kadının ise üreme kapasitesini güvenlik ve yiyecek için kullanarak erkeğe bağımlı hale geldiğini ileri sürmektedir (Washburn ve Lancaster, 1968). Modern insanın tüm kazanımlarının erkeğin avcılığına bağlayan model çok eleştirilmiş (Fedigan, 1986) ve “kadın toplayıcı” modeli (Linton, 1971; Zilhman, 1978) ileri sürülmüştür. Bu modele göre, toplayıcılığın avcılıktan daha eski bir insan davranışı olması nedeniyle avcılık ortaya çıkmadan önce aile dinamikleri oluşmuştur. Kadınların yiyecek toplamasının, taşımalarının ve bu yiyecekleri yakınlarıyla paylaşması sosyal davranışları ve alet kullanımını şekillendirmiştir. Bu kuramsal modelde kadın, toplumun kendi ayakları üzerinde durabilen ve kaynak elde edebilen bir toplum üyesidir (Linton, 1971). Toplumsal cinsiyet rollerinin evrimsel temelleri, arkeolojik bulgular ve antropolojik çalışmalar çerçevesinde hâlen tartışılmaktadır.

Antropoloji alanında yapılan etnografik çalışmalar, avcı-toplayıcı toplumlarda kadın ve erkeğin sosyal statü farkının en az olduğunu göstermektedir (Kottak, 2010: 426). Stoler (1977), toplumsal cinsiyet statüsünün ekonomik belirleyicilerinin, bireyin (1) ekonomik bağımsızlığı ve (2) başkalarının yaşamları ve emeği üzerindeki kontrolü ile belirlenen sosyal gücü olduğunu

belirtmiştir. Ekonomik üretim sistemlerine göre farklılık gösteren toplumlarda (Cohen, 1974), cinsiyetler arası iş bölümü ve dolayısıyla toplumsal cinsiyet statüsü de farklılaşmaktadır (Kottak, 2010: 420). Avcı-toplayıcı dönemden toprağın işlenmeye başlanmasına geçişle birlikte toplumda özel ve kamusal alan ayrımı netleşmeye başlamıştır. Üretim faktörlerinin (makine, toprak, emek, sermaye) yoğun olarak kullanılmadığı bahçecilik (horticulture) toplumlarında kadın ve erkeğin iş bölümü avcı-toplayıcı toplumlara kıyasla daha ayrışmaya başlamıştır ve tarımcılık ile birlikte ise kadının üretimdeki yeri giderek kaybolmuştur. 1900lerden itibaren sanayileşmenin yaygınlaşması ile “kadının yeri evidir” görüşü kalıplaşmıştır (Kottak, 2010: 432).

İnsanlık tarihindeki ekonomik süreçler toplumları dönüştürmüştür ve bu dönüşümler kadın ve erkek arasındaki iş bölümünün de yapılanmasına neden olmuştur. Toplumda oluşan bu yapının bir süre sonra kadının ve erkeğin cinsiyetine göre neler yapabileceğine göre fikirleri şekillendirdiği iddia edilmektedir. Şekillenen (inşa edilen) bu fikirler günümüzdeki toplumsal cinsiyet rollerini oluşturmuştur. Bu yapı, aynı zamanda insanların düşüncelerinde ve davranışlarında değişimlere neden olmuştur. İnsanların güç gerektiren işleri erkeklerin yapması gerektiğini düşünürken sosyal beceri gerektiren işleri kadınların sorumluluğu olarak görmeye başlamaları, bu duruma örnek olarak gösterilebilir (Eagly, 2009; Eagly ve Steffen, 1984). Bu sistemin bir sonraki süreçte hormon düzenlemesi, sosyal düzenleme ve kendini düzenleme süreçlerini etkilediği ileri sürülmektedir. Son olarak da bu döngü, cinsiyetler arası duygu, biliş ve davranış farklılıklarına yol açmaktadır ve günümüzde de insanları etkilemeye devam etmektedir (Oakley, 1972: 16). Toplumsal cinsiyet rollerine dair inançların değişmesinin, bu basamaklarda oluşturulabilecek değişikliklerle mümkün olabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization - ILO), 25 yıl süre boyunca dünya genelinde kadınların ve erkeklerin iş gücüne katılım yüzdesini raporlamıştır. Rapor incelendiğinde, kadınlar ve erkekler arasında tespit edilen farkın yıllar ilerledikçe azaldığı görülmektedir (ILO, 2019a: 9). Ancak bu farkın azalması, çalışma gücüne katılım bağlamında kadın ve erkek arasında eşitliğin sağlandığının bir göstergesi değildir; günümüzde kadınların ve erkeklerin iş gücüne katılım oranında hâlen ciddi bir fark bulunmaktadır. Kadınların %47.9’u çalışma gücüne katılırken erkeklerde bu oran %74.9’dur; 2018 yılındaki verilere göre 2 milyar erkek ve 1.3 milyar kadın iş gücüne katkı sağlamaktadır. Aradaki 700 milyon fark, ciddi ve dikkat çekicidir. Dünya genelini yansıtan bu veriler, ülkeler tek başına incelendiğinde ise çeşitlilik göstermektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü, ülkeler temelinde çalışma gücüne katılım oranlarındaki çeşitliliğin, yine ülkelerin toplumsal cinsiyet rolleri, sosyal normlar ve ekonomik durum konularında farklılaşmalarından kaynaklandığını belirtmektedir. Ekonomik durum ele alındığında, 2018 yılı verilerinde düşük gelirli ülkelerde kadınların %47.9’unun çalışma gücüne

katıldığı tespit edilmektedir; yüksek gelirli ülkeler incelendiğinde ise bu oranın düşük gelirli ülkelerden daha fazla olduğu görülmektedir. Yüksek gelirli ülkelerde kadınların iş gücüne katılma oranı %52.7 olarak rapor edilmiştir. Dolayısıyla ülke ekonomilerinin gelişmesinin toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında önemli bir unsur olduğu, diğer yandan olası bir gelişmenin ancak toplumsal cinsiyet eşitliği ile mümkün olabileceği unutulmamalıdır.

Çalışan kadınlar ve erkekler incelendiğinde, kadınların ve erkeklerin çoğunlukla hâkim oldukları meslekler konusunda da bir ayırım olduğu dikkat çekmektedir. Toplumsal cinsiyet rollerinin, bu ayırımın -başka bir deyişle meslek grupları ve iş pozisyonlarında gözlemlenen cinsiyet farklılıklarının- önemli bir nedeni olduğu düşünülmektedir. Örneğin, cinsel dimorfizm nedeniyle fiziksel güç gerektiren işleri erkeklerin yapabileceğinin düşünülmesi kadınların meslek seçimindeki alternatiflerini azaltmaktadır. Benzer durumun erkekler için de geçerli olduğunu belirtmek gerekir. Toplumun benzer nedenlerle bazı meslekleri de kadına “yakıştırmaması”, erkeklerin alternatiflerini azaltırken bir yandan da bu mesleklere yönelmelerine engel olmaktadır. Ancak, özellikle cinsiyetlerin çalışma gücüne katılım oranları dikkate alındığında, olumsuz etkinin kadın açısından vahim olduğu açıktır. Kadınlara duygusal, kolay ağlayan, ince düşünceli gibi kalıpyargılar yüklenirken erkekler daha çok saldırgan, rasyonel, hırslı gibi sıfatlarla tanımlanmaktadır ve bu tanımlar ile birlikte belirli pozisyonlar cinsiyetlere göre dağılım göstermektedir (Yeniçeri, 2015: 16). Henüz iş hayatına atılmamış okul çağındaki ergenlerle ve üniversite öğrencileriyle kariyer planlamaları üzerine yapılan araştırmalardan elde edilen bulgular, toplumsal cinsiyet kalıpyargılarının söz konusu etkilerini gözler önüne sermektedir. Kadın öğrencilerin diğerlerine yardımcı olabileceklerine ve ailelerine daha çok vakit ayırabileceklerine inandıkları kariyer planlarına yöneldikleri görülmektedir (Mahaffy ve Ward, 2002; Morgan, Isaac ve Sansone, 2001). Sonuç olarak toplumsal cinsiyet rollerinin kadınların meslek hayatlarında ilerlemelerinin önündeki önemli engellerden biri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Türkiye genelinde iş gücüne katılım verilerine bakıldığında dünya geneline yakın bir tablo görülmektedir. Türkiye İstatistik Kurumunun verilerine göre, Türkiye’de iş gücüne katılma oranı %49.9’dur. Erkeklerin iş gücüne katılım oranı %69.5 iken, kadınların iş gücüne katılım oranı yalnızca %31,9 olarak rapor edilmiştir. 2020 yılında ise 2019 yılına göre her iki cinsiyet açısından da iş gücüne katılma oranında azalma olduğu görülmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2020: 1). Kadınların iş gücüne katılımının düşük olmasında, hane geliri ve eğitim düzeyinin yanı sıra çocuk sayısı da önemli rol oynamaktadır (Ayvaz Kızılgöl, 2012: 99). 0-5 yaş arasında çocuğu olan kadınlar ile olmayanlar karşılaştırıldığında, çocuğu olanların çalışma oranlarının daha az olduğu bulunmuştur (ILO, 2019b: 14). Ayrıca kadınların iş gücüne katılımları yaşlara göre karşılaştırıldığında, kadınların doğurganlıklarının en fazla olduğu dönemde çalışmadıkları dikkat

çekmektedir. Bu durum, kadınların çocuk bakımına ayırdıkları sürenin fazla olması ile ilişkilendirilmektedir (Parlaktuna, 2010: 1226). Çocuğun sorumluluğunun her iki ebeveynde eşit oranda paylaşılmaması, çocuk bakımının tamamen annenin görevi olarak görülmesi ve ev içindeki iş bölümünün de kadın ve erkek arasında eşit dağılmaması bu sonuçların ortaya çıkmasına ve kadınların daha birçok konuda dezavantajlı bir konumda yer almalarına neden olmaktadır.

İş gücüne katılımın cinsiyetler arasında farklılaşması aynı zamanda ev içinde olan iş bölümünü de etkilemektedir. Para kazanma ve ev bakımı rolleri cinsiyete göre ayrılmaktadır; gelir kazanmak erkeğin rolü olarak görülürken ev işlerinin çoğu kadınlar tarafından yapılmaktadır (İmamoğlu, 1993: 59). Kadınlar daha çok evde kalmakta ve ev işleri ile birlikte aynı zamanda çocuk bakımını üstlenmektedirler, bu sorumluluk kadınları daha fazla eve bağımlı hale getirerek özgürlüklerini kısıtlamaktadır. Kadınların bu kadar fazla ev sorumluluğu alması, emeklerinin karşılığını maddi olarak alabilecekleri yani para kazanabilecekleri işlere yönelmeleri üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır. Bu nedenle kadın maddi olarak erkeğe bağımlı hale gelmektedir, erkeğin bu bağımlılığın farkında olması ve bu durumu lehine kullanması, kadına uygulanan şiddeti etkilemektedir. Çilli ve diğerleri tarafından yapılan araştırmada, ev kadınlarında psikolojik şiddetin daha çok görüldüğü gözlemlenmiştir ve bu şiddetin fazla olması aynı zamanda aile gelirinin az olması ile ilişkilendirilmiştir (Çilli ve ark., 2004: 3).

Kadınların iş gücüne katılım oranının değişmesi aile dinamiklerini etkilemektedir. Kadınlar, iş gücüne katıldıktan sonra ev içi işlerde erkeklere dair beklentilerini arttırmakta ve bu durum aile tipinde değişikliklere neden olmaktadır (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2013: 5). Kadının çalışmadığı ailelerde erkek ev işlerinden sorumlu olmazken kadının çalıştığı aileler incelendiğinde erkeklerin ev işlerine katılımının arttığı görülmektedir (İmamoğlu, 1993: 62). Bu artış her ne kadar olumlu bir gelişme olarak değerlendirilse de kadınların çalışma durumu, evdeki işler konusunda ne yazık ki eşitlik sağlamamaktadır (Miller ve Garrison, 1982: 240).

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ev işlerinin eşit bölünmemesinin yanı sıra, çocuk bakımında alınan sorumlulukta da değişmektedir. Anne ve baba ortak şekilde ebeveynlik sorumlulukları üzerine karar vermelidir, bu karar tek taraflı ve sorumluluğun tek kişiye yüklendiği şekilde olmamalıdır. Ortak ebeveynlik çocuk ile ilgili sorumluluk alan en az iki yetişkinin çocuk ile ilgili ilişkisini temsil etmektedir (Cowan ve McHale, 1996: 94). Burada belirtilen sorumluluk bölüşme, her durumda tamamen eşit olunması anlamına gelmemektedir; ebeveynlerin çocuğa dair sorumluluklarını içinde buldukları durumlara, kültüre ve sosyal çevreye göre ortak bir şekilde belirlemeleri gerektiğini vurgulamaktadır (Feinberg, 2003: 3). Örneğin, iki ebeveynden sadece birinin çalıştığı aile ile iki ebeveynin de çalıştığı aile arasında çocuk bakımı konusunda farklı iş

bölümleri olabilir. Kadınların yine dezavantajlı bir konuma gelmelerine neden olan asıl sorun, çocuk bakımına dair sorumlulukların genellikle kadından beklenmesidir.

Anne ve Çocuk Eğitim Vakfı (AÇEV), çabalık çalışmaları kapsamında 65 yaşın altındaki 0-10 yaş grubu arasında en az bir çocuğa sahip 3235 baba ile bir çalışma gerçekleştirmiştir (Anne Çocuk Eğitim Vakfı, 2017: 16). Bu çalışmada yapılan anket sonucuna göre, babaların %91'i çocuklarının bakımından annenin sorumlu olduğunu belirtmiştir. Katılımcılar arasında eşleri çalışanlar, çocuklarının bakımı ile daha çok ilgilenmektedir. Babalar çocukları hastalandığı durumda %84 oranında çocuklara bakarken sağlıklı olduğu dönemde bakım aktivitelerine katılmamaktadır. Örneğin, katılımcıların %50'si çocuklarını hiçbir zaman tuvalete götürmediklerini belirtmiştir. Bu durum ebeveynler arasında çocuğa dair iş bölümünün çoğunlukla annede olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda ev işlerine dair iş bölümünde de kadınların sorumluluğunun daha fazla olması evde sorumluluklarının erkeklere oranla çok daha fazla olduğunu göstermektedir. Bu iş bölümü, kadınları daha çok eve bağımlı yapmaktadır.

Kadınlar toplumsal cinsiyet eşitsizliğine birçok ortamda maruz kalmaktadır. İş gücüne erkekler kadar katılamamaları, sahip olacakları mesleklere dair sınırlamalar, pozisyonlarında ilerleyememeleri, ev işlerinden ve çocuk bakımından sorumlu tutulmaları gibi örneklerin yanında her kadının maruz kaldığı birçok farklı ayrımcılık da bulunmaktadır. Kadınların sorumluluklarının ve onlardan beklentilerin artması özgürlüklerini kısıtlamaktadır.

Pandemi gibi aniden ortaya çıkan ve çıktığı andan itibaren de toplumun her kesimini farklı açılardan olumsuz etkileyen tehditlerin, kadın ve erkek üzerinde zaten eşit ve hakkaniyetli dağılmayan sorumlulukları ve iş yüklerini daha da sorunlu hale getirmesi ne yazık ki kaçınılmazdır. Bu bağlamda, COVID-19 pandemisi de cinsiyetler arasındaki bireysel ve toplumsal uçurumu kadınların aleyhinde derinleştirmektedir. Bir sonraki başlık altında, söz konusu pandeminin toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerindeki olumsuz etkilerine değinilmektedir.

COVID-19 ve Toplumsal Cinsiyet Eşit(siz)liği

Olumsuz koşullar toplumsal cinsiyet eşitsizliğini artırmaktadır. Bu olumsuz koşullardan biri de pandemilerdir ve bir yılı aşkın süredir devam eden COVID-19 salgınının da toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerinde olumsuz etkileri bulunmaktadır. İlk koronavirüs vakasının görülmesinden itibaren virüs birçok insana hızlıca bulaşmış ve birçok insanın hastalanmasına ve önemli bir kısmınının da hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Daha önce belirtildiği üzere, salgının insanların sağlığını etkilemesinin yanı sıra toplum üzerinde görülen etkileri de bulunmaktadır. COVID-19 pandemisini ülkelerin ekonomileri, uygulanan politikalar ve bireylerin

psikolojisi üzerindeki olumsuz etkileri bilim insanları tarafından çeşitli disiplinlerin bakış açıları çerçevesinde araştırılmaktadır.

Zaman içerisinde hastalık yayıldıkça ve dolayısıyla etkileri de genişledikçe, toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında farklı araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Araştırmalar, toplum düzeninde pandemi nedeniyle zaruri olarak gerçekleşen değişimlerin, insanların yaşam tarzlarını farklı düzeylerde etkilediğini göstermektedir. İş yerlerinin kapatılmaya başlaması ve buna bağlı olarak birçok çalışanın işten çıkarılmasıyla birlikte ekonomi salgından etkilenmiştir (Kara, 2020: 271). Yapılan bir araştırma, İngiltere’de ve Amerika’da işini kaybeden insanların en çok kadınlar ve üniversite mezunu olmayan bireyler olduğunu göstermektedir. Ayrıca işini kaybetmeyen insanların maaş durumları incelendiğinde, maaşlarında azalma yaşayanların erkeklere kıyasla daha çok kadınlar oldukları tespit edilmiştir (Adams-Prassl, Boneva, Golin ve Rauh, 2020: 9). Foucault ve Galasso’nun Avusturya, Almanya, İtalya, İsveç, Kanada ve Polonya’da gerçekleştirdikleri çalışmada ise erkeklere kıyasla yine kadınların daha büyük oranda işlerini kayb ettikleri ya da bırakmak zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır (Foucault ve Galasso, 2020: 10). Burada sadece birkaç örneğinin verildiği araştırmaların tümü incelendiğinde, benzer bulgulara ulaşılmaktadır: Kadınlar COVID-19 pandemisi sürecinde erkeklere göre daha riskli grupta yer almaktadır.

Uluslararası Çalışma Örgütü’nün yayınladığı rapora göre, dünya genelinde işsiz insan sayısının en iyi senaryo ile 5,3 milyon olması beklenirken en kötü senaryoda bu sayının 24,7 milyon olması beklenmektedir (ILO, 2020a). Pandemi sürecinde tamamen kapanmayan iş yerleri ise kapanmasalar bile belirli bir süre boyunca çalışmalarına ara vermek durumunda kalmıştır. Ülkelerin virüs salgınına ilişkin politikaları birbirlerinden farklılaşmaktadır ve bu bağlamda alınan tedbirler değişmektedir. Tedbirlerin çeşitlilik göstermesi farklı meslek gruplarını farklı derecelerde etkilemektedir. Örneğin, Türkiye’de sokağa çıkma yasağının sadece hafta sonları uygulanması hafta içinde bazı meslek gruplarının çalışmalarına devam etmesini sağlamıştır. Bunun dışında bazı iş yerleri Türkiye’de geçici bir süreliğine kapatılmıştır. Bu iş yerlerine berberler, kuaförler, alışveriş merkezlerindeki mağazalar gibi çeşitli iş yerleri dahil olmuştur. Bu gibi kurallar iş verenleri ve çalışanları farklı şekillerde etkilemiştir.

Pandemi sürecinde önlem almak amacıyla belirlenen kuralların uygulanması ile bazı meslek grupları çalışmalarını aynı şekilde sürdürürken, birçok meslek grubu ise uzaktan çalışma yöntemine geçmiştir. Bu bağlamda mesleklerin etkilenme oranı 2 kritere göre değerlendirilebilir; (1) sektöre dair talebin uzaktan çalışmaya uygun olup olmadığı ve (2) sektörün yapısı gereği uzaktan çalışıp çalışamayacağı (Alon, Doepke, Olmstead-Rumsey ve Tertilt, 2020: 7). Bu durumda talebin uzaktan olmasına uygun olmayan ve uzaktan çalışmaya devam edemeyen meslek

grupları olumsuz etkilenmiştir. Örneğin, kuaför salonlarında çalışanların uzaktan çalışmalarına devam edememeleri onların gelir kaynaklarını azaltmaktadır. Uzaktan çalışıp çalışamayacak meslek grupları ve burada çalışan bireylerin cinsiyetleri incelendiğinde kadınlarda ve erkeklerde farklı oranlar göze çarpmaktadır. Çalışan erkeklerin %28'inin işinin uzaktan çalışmaya uygun olduğu bulunurken bu oran çalışan kadınlar için %22'dir. Söz konusu bulgular, uzaktan çalışma dönemine geçildiğinde kadın çalışanların daha fazla zorluk yaşadığını göstermektedir. Bu durumun sonucu olarak işten çıkarmanın yasaklanması yönünde düzenlemelerin yapılmadığı ülkelerde, kadınların işsiz kalma olasılığının daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir.

Türkiye'de 17 Nisan 2020 tarihinde iş yerlerinden çıkartmaları engellemek adına bir düzenleme yapılarak İş Kanunu'na geçici yasa maddesi eklenmiştir. Bu geçici madde ile iş verenlerin çalışanlarını iyi niyet ve ahlak kurallarına aykırı davranma ve benzeri nedenler dışında işten çıkarmaları yasal olarak engellenmiştir (Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü, 2020: 13). Uzaktan çalışılarak işin yürütülmesinin mümkün olmadığı iş yerlerinde, gelir kaybı nedeniyle işten çıkarmalar geçici bir çözüm olarak görülmektedir. Yukarıda ifade edilen verilerden anlaşılacağı üzere, işverenlerin geçici bir çözüm olarak uyguladıkları işten çıkarmalar daha çok kadınları etkileyeceği için, bu konuda yapılan yasal düzenlemeler koruyucu nitelik taşımaktadır. Ancak bu yasal düzenlemelerin koruyamayacağı meslek grupları ve insanlar bulunmaktadır. Her ne kadar bu yasal düzenlemeler çoğu insan için koruyucu olsa da, yasa dışı kayıtsız çalışan insanlar için ne yazık ki bir çözüm oluşturmamaktadır. Kayıt dışı çalışan insanlar halihazırda zaten yasal bir güvenceye sahip olmadıklarından, işten çıkarılma konusunda en kolay grup olmaktadır. Bu durum da erkekleri ve kadınları farklı düzeylerde etkilemektedir. Dünya genelinde cinsiyetler arasında farka bakıldığında, kadınlar erkeklere kıyasla daha az para kazanmakta ve aynı zamanda daha çok kayıt dışı işlerde çalışmaktadırlar (UN Women, 2020a: 4). Dolayısıyla kayıt dışı çalışma durumu kadınların işten çıkarılma durumunu kolaylaştırmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü verilerine göre dünyada 67 milyon ev işçisinin %75'i kayıt dışı çalışmaktadır (ILO, 2020b). Ev işçilerinin ise %80'inin kadınlar olduğu bilinmektedir (ILO, b.t.). Bu durumda milyonlarca kadın ev işçisi kayıt dışı çalışmaktadır ve kadınların daha çok evde bakım işlerinde çalışması onların maaşlarının kesilmelerine ve işten çıkarılmalarına neden olmaktadır (UN Women, 2020a: 2). Özellikle COVID-19 pandemisi sürecinde bu durum kadınların ekonomik güvenliğini ciddi boyutta tehdit etmektedir.

Pandemi sürecinden ekonomik olarak olumsuz etkilenenler sadece kayıt dışı çalışan insanlar olmamıştır; bu sürecin yasal bir şekilde kayıtlı olarak bir işte çalışan bireyler üzerinde de olumsuz etkileri bulunmaktadır. Birçok meslek grubu pandemi öncesine oranla çalışmalarını

azaltırken bazı sektörlerde çalışanlar işte daha uzun saatlerde yorucu şartlar altında çalışmaya başlamıştır. Bu sektörlerin en başında sağlık sektörü gelmektedir. Hasta sayısının hızla artması ile birlikte sağlık çalışanları uzun saatler boyunca stresli koşullar altında çalışmaya başlamışlardır. Dünya genelinde sağlık sektöründe çalışan insanların cinsiyetlerine bakıldığında, bu sektörün %70'inin kadınlardan oluştuğu görülmektedir (World Health Organization, 2019: 5). Sağlık sektörünün çoğunlukla kadınlardan oluşması pandemi süresince kadınların emeğinin arttığının bir göstergesidir. Ancak, sıradışı zamanlar olarak değerlendirebileceğimiz pandemi sürecinde büyük özveri ile yoğun emek veren bu kadınların emeklerinin karşılığını alıp almadıkları ise dikkatle değerlendirilmesi gereken önemli bir noktadır. Pozisyonlar ve rütbe özelinde cinsiyetler arasındaki fark incelendiğinde doktorların daha çok erkeklerden, hemşirelerin ise daha çok kadınlardan oluştuğu görülmektedir (Urhan ve Etiler, 2011: 196). Meslekler içinde bu şekilde bir cinsiyet ayrımının olması, maaşların da cinsiyetlere göre değiştiğinin bir göstergesidir. Bu durumda, özellikle salgın sürecinde uzun saatler boyunca yoğun bir şekilde çalışan sağlıkçılar incelendiğinde, kadınların emeklerine oranla meslekleri nedeniyle daha az gelire sahip oldukları söylenebilir. Toplum, kadınlara geçmişten bu yana biçtiği bakıcı rolü ile kadınların hemşirelik ve benzeri mesleklere daha çok yönelmeleri üzerinde etkili olmaktadır. Bu nedenle kadınların günümüzde daha çok hemşirelik gibi kadınlar için onaylanan mesleklere yatkın olduğuna dair algının yıkılması, kadınların belirli meslek gruplarında çalışma eğiliminin önüne geçip kadınlara istedikleri mesleği yapma özgürlüğü sunacaktır.

Kadınlar, iş hayatının yanı sıra ev hayatında da zaten varolan dengesiz iş bölümünü pandemi sürecinde daha yoğun bir şekilde hissetmektedirler. Diğer bir ifadeyle kadın ve erkek arasında ev yaşamı konusunda pandemi öncesinde de varolan eşitsizlik durumu, pandemi ile birlikte daha da artmıştır. Yapılan araştırmalara göre dünya genelinde kadınlar, erkeklere kıyasla evde bakım işlerine 2.5 kat daha fazla emek vermektedir; ancak yine erkeklere kıyasla emeklerinin karşılıklarını alamamaktadırlar (United Nations Development Programme, 2020a: 5). Türkiye’de yapılan zaman kullanım araştırmasında, çalışma durumuna göre aile bireylerinin aile bakımına ayırdıkları zaman incelenmiştir. Söz konusu araştırma, kadınların aile bakımına ayırdıkları sürenin günde ortalama 3 saat 31 dakika iken erkeklerin ise aile bakımına günde 46 dakika ayırdığını göstermektedir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2015: 1). Hane içinde ev işlerine ve varsa çocuk bakımına dair birçok sorumluluk, daha önce de vurgulandığı üzere kadının görevi olarak görülmektedir. Ev işlerinin eşit bölünmemesi kadınları olumsuz etkilemektedir ve bu eşitsizlik COVID-19 pandemisi sürecinde artarak devam etmektedir. Çalışan kadınlara verilen izinlerin erkeklerden farklı olması, evde çalışmalarına ek olarak ev bakımı sorumluluklarının da kadına

atfedilmesi ve çalışmayan kadınlardan beklentilerin artması bu eşitsizliğin göstergeleri olarak değerlendirilmektedir.

Geçmiş çalışmalar, COVID-19 pandemisi öncesinde ev içinde sorumlulukların eşit bölünmemesine rağmen kadınların başka bir aile üyesi veya ev işçisinden destek aldıklarını göstermekteydi. Ancak pandemi sürecinde, uygulanan kısıtlamalar ve virüsün yayılmasının önlenmesi amacıyla alınan diğer tedbirler ile kadınların aldıkları bu destek zora girmiş ya da tamamen ortadan kalkmıştır. Aynı zamanda evde geçirilen sürenin artması ile birlikte kadınların eve dair sorumlulukları da artmıştır. Bu süreçte dışarıdan destek alamayan hane üyeleri, sorumlulukları kendileri yerine getirmek durumunda kalmıştır. Kadınlar ise kendi sorumlulukları dışında evin sorumluluklarını da üstlenmektedirler. Örneğin, bir yandan uzaktan çalışma hayatına devam eden kadınlar, diğer yandan ev temizliği, yemek gibi birçok ev işini de yerine getirmektedirler. Ev içi sorumlulukların yanı sıra çocuk sahibi olan ailelerde kadınlar üzerindeki anneliğe dair rollerin ve beklentilerin arttığı görülmektedir (Zeybekoğlu Akbaş ve Dursun, 2020: 80). Bu durum, çocuk bakımına dair birçok sorumluluğu babadan ziyade annenin üstlendiğine işaret etmektedir. COVID-19 pandemisinin bilim insanları üzerindeki etkilerini inceleyen bir araştırma, pandemi sürecinin kadın bilim insanlarını daha olumsuz etkilediğini ve özellikle de çocuk sahibi kadın bilim insanlarının en çok etkilenen grup olduğunu göstermektedir (Myers ve ark., 2020: 7). Görüldüğü üzere, konu ile ilgili gerçekleştirilen araştırmalardan elde edilen ev içi görevlerin daha çok kadınlardan beklenildiği ve sorumlulukların aile içinde eşit bölünmediği yönündeki bulgular, pandemi sürecinin toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerindeki olumsuz etkilerine dair kanıt oluşturmaktadır. Sonuç olarak özellikle orta ve çalışan sınıfta yer alan çocuklu kadınların görünmeyen emeklerini ifade eden “ikinci vardiya” kavramı (Hochschild, 1989), COVID-19 pandemisi ile “dördüncü vardiya”ya dönüşmüştür (Power, 2020). Kadınlar; profesyonel hayatlarındaki kariyerleri, bütünüyle sırtlarına yüklenen ev işleri, aile içi ilişkilerdeki organizasyon ve duygusal destek verme emekleri ve pandemi ile gelen yeni sorumluluklar ve emeklerle birlikte (örn., çocuklarının eğitimi sürdürmelerini desteklemek) 24 saat içerisinde dört vardiyada çalışma düzenine geçmişlerdir.

Türkiye’de pandemi süresince istihdam edilmeye devam eden kadınların gün içerisinde toplam 10 saatten fazla çalıştığı raporlanmıştır (United Nations Development Programme, 2020b, s. 5). Yine Türkiye’de gerçekleştirilen bir araştırmada, pandemi öncesi evdeki işlere 4 saatin üzerinde zaman ayıran kadınların oranı %15.9 iken pandemi sonrasında bu oran %41,8’e yükselmiştir. Aynı çalışmada, kadın katılımcıların %81’inin işe gitmek için hiç dışarı çıkmadığı, erkeklerde ise bu oranın %48 olduğu bulunmuştur (Eroğlu ve Gençay, 2020: 62). Pandemi nedeniyle okulların uzaktan eğitime geçmesi, yaşlı bireylerin bakım ihtiyaçlarının artması ve

sağlık hizmetlerindeki sınırlılıklar gibi durumlar kadınların ücretsiz çalışma süresinin artmasına neden olmuştur (UN Women, 2020a: 9).

Ev içi bakım işlerinde çalışan kadınların sorumluluklarının artmasının yanı sıra pandemi öncesinde çalışmayıp ev işlerine dair sorumlulukları yerine getiren kadınların da pandemi ile birlikte yaptıkları işin yoğunluğu ve sıklığı artmıştır. Söz konusu artışın başlıca nedenlerinden biri, pandemi sürecinde hane içindeki bireylerin evde kalma süresinin artmasıdır. Evde vakit geçiren kişi sayısı artıkça evde yapılması gereken işlerin sayısı ve yoğunluğu da artmaktadır. Dolayısıyla kadınlar daha yorucu fiziksel koşullar ile mücadele etmek durumunda kalmaktadırlar. Diğer yandan, çalışmayan kadınların bu süreçte psikolojik olarak daha çok zorlandıkları düşünülmektedir ve bu zorluk maddi durum ile de ilişkilendirilmektedir. Çalışmayan kadınlar maddi gelir kaynağı olmadığı durumda başka bireylerin geliri ile geçimini sağlamaktadır. Bu kişiler aile büyükleri, kardeşler olabildiği gibi eşler de olabilmektedir. Örneğin, Türkiye’de 1.5 milyon kadın maddi olarak eşine bağımlı yaşamaktadır ve pandemi sürecinde etkilenen gruplar karşılaştırıldığında eşine bağlı durumda yaşayan yoksul kadınların toplumda en kırılgan grup olduğu bilinmektedir (Bayar, Günçavdı ve Levent, 2020: 29). Çocukken eğitimlerine yatırım yapılmaması ve onlardan beklenen evdeki bakıcı rolü gibi nedenler, kadınların maddi olarak başkasına bağımlı yaşamasına neden olmaktadır ve bu durum pandemi gibi daha kötü koşullar söz konusu olduğunda kadınları en hassas grup konumuna getirmektedir. Kadınlar maruz kaldıkları ayrımcılığın sonucunda yine bozucu ve yıkıcı süreçlerden en olumsuz etkilenen grup olmaktadır.

COVID-19 pandemisi sadece yetişkin kadınları değil, kız çocuklarını ve genç kadın öğrencileri de karşı cinslerine kıyasla daha olumsuz etkilemiştir. UNESCO (2020) tarafından sunulan verilere göre eğitime kayıtlı öğrenci sayısının %89’undan fazlasının pandemi nedeni ile okul dışı kaldığı tahmin edilmektedir. Bu oran yaklaşık 1,54 milyar çocuk ve genç anlamına gelmektedir. Özellikle ekonomik imkânsızlık ve hizmete erişim konusundaki sıkıntılar nedeniyle her öğrencinin eğitimine uzaktan devam etme şansı olmamıştır; dolayısıyla uzaktan eğitim, tüm öğrencilere uygulanabilir bir alternatif olmaktan çok uzak kalmıştır. Ebola salgını ile COVID-19 pandemisinin eğitim üzerine etkilerinin derlendiği bir çalışmada, pandemi sonrasında okul çağında olan 20 milyon kız öğrencinin okulu bırakma olasılığından bahsedilmektedir (Malala Fund, 2020). Bir diğer araştırmada (Save the Children International, 2020) ise eve kapanma sürecinde üç çocuktan ikisinin öğretmenleri ile herhangi bir iletişiminin olmadığı rapor edilmiştir. Ayrıca, kız çocuklarının üçte ikisinin ev işlerine ve yarısından fazlasının ise pandeminin başından itibaren kardeşlerinin bakımına ayırdıkları zamanda artış olduğu belirtilmiştir. Kız çocuklarının ders çalışmaları erkeklere oranla 2 kat engellenmiştir (s. 9). Pandemi, özellikle daha düşük sosyo-ekonomik statüye sahip ailelerin kız çocuklarının okulu bitirmeme riskini artırmıştır (UN Women,

2020a: 10). Kız çocuklarının okulu bırakma riskinin yanı sıra toplumsal cinsiyete dayalı şiddete maruz kalma, erken yaşta ve zorla evlilik, hamilelik, çocuk işçilik gibi diğer riskleri de pandemi sürecinde ne yazık ki artış göstermiştir (Aicha Bah Diallo ve ark., 2021).

Pandemi sürecinde toplumda ve aile içinde eşitsizliğin büyüdüğünü fark eden kurum ve kuruluşlar, bu eşitsizliği gidermeyi hedefleyen kampanyalar ve farkındalık artırma etkinlikleri gerçekleştirmektedirler. Birleşmiş Milletler Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kadının Güçlendirilmesi Birimi “Evde He for She” farkındalık çağrısı ile kadınların ve erkeklerin evde eşit oranda sorumluluk almalarını sağlamak amacıyla sosyal medya araçları üzerinden farkındalık yaratmayı amaçlamıştır. Bu kampanya kapsamında erkeklerin ev işi yapmayacağına ve yaparlarsa da bunu başkalarıyla paylaşmayacağına yönelik algı, erkeklerin sosyal medya araçları üzerinden ev işlerine dahil olduklarını gösteren fotoğrafları ile yıkılmaya çalışılmıştır (HeforShe, 2020). Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA) ise pandemi süreci boyunca yayınladığı raporlar ile toplumsal cinsiyet eşitliği ve şiddet konularında insanları bilgilendirmektedir. Bu bağlamda, pandemi sürecinde toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, erken yaşta ve zorla evlilikler ve kadın sünneti gibi konularda olumsuz sonuçlar görüleceğine dair bilgi notu paylaşarak uyarılarda bulunmuştur (United Nations Population Fund, 2020: 7). Diğer yandan, toplumsal cinsiyet eşitliği üzerine çalışan birçok kişi sosyal medya hesapları üzerinden yaptıkları canlı yayınlar ile bu dönemin yarattığı eşitsizlik üzerine konuşmalar yaparak toplumu bilgilendirmeyi ve uyarmayı amaçlamıştır.

Öngörüldüğü üzere, pandeminin başından itibaren evrensel olarak toplumsal cinsiyete dayalı şiddet oranında artış gözlemlenmiştir. Bazı ülkelerde bu oranda artış gözlenmemesinin nedeninin ise şiddete maruz kalan kişinin yardım çağrısında bulunma araçlarında ve süreçlerinde yaşadığı sorunlar olduğu saptanmıştır (UN Women, 2020b: 11). Bu sorunlardan birinin kolluk kuvvetlerine fiziksel şekilde ulaşmanın virüsün yayılmasına neden olacağı endişesi olduğu belirlenmiştir. Sivil toplum kuruluşları, fiziksel güvenliğini sağlamak amacıyla faaliyetlerine telefon üzerinden devam etmiştir ve şiddete maruz kalan insanların ulaşabileceği danışma hatları pandemi sürecinde aktif olarak çalışmıştır (Aygüneş ve Ok, 2020: 18). Telefon üzerinden verilen danışmanlık sayesinde savunuculuk faaliyetleri devam etmiştir ancak fail ile aynı evde yaşayan ve kısıtlanan kadınların telefon danışmanlığına ulaşması konusunda kısıtlılıklar devam etmiştir.

Sosyo Politik Saha Araştırmaları Merkezi tarafından yayınlanan araştırma raporunda Türkiye’de pandeminin başlaması ile birlikte kadına şiddetin %27.8 farklılık oran ile arttığı belirtilmiştir. Araştırma bulgularına göre, kadınların %43’ü şiddete maruz kaldığını belirtmiştir ve en çok deneyimlenen şiddet türü ise psikolojik şiddet olmuştur (Sosyo Politik Saha Araştırmaları

Merkezi, 2020: 4). Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu (2021) verilerine göre ise Türkiye’de 2020 yılında erkekler tarafından 300 kadın öldürülmüştür ve bu kadınlardan 171’inin ölüm nedeni belirlenememiştir. Raporda en çok kadın ölümünün gerçekleştiği yerin ev olduğu ve kadınların büyük çoğunluğunun evli veya birlikte olduğu erkek tarafından öldürüldüğü belirtilmiştir. Sabancı Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Mükemmeliyet Merkezi tarafından yayınlanan raporda ise kadınların en çok boşanmak ve ayrılmak istedikleri için öldürüldükleri görülmektedir (Aygüneş ve Ok, 2020). Mor Çatı Kadın Sığınma Vakfı (2020), önlem planı olarak sığınma evlerinin ve Alo183 hattının kapasitelerinin artırılması, pandemi koşullarında destek mekanizmalarına erişim için kolaylaştırıcı çözümlerin bulunması, şüpheli kadın ölümlerinin incelenmesi, telefonla konuşamayacak şiddet mağdurları için KADES uygulamasının kullanımının yaygınlaştırılması, çevrimiçi platformlarda sosyal, hukuki ve psikolojik destek sağlanması, yasal haklara dair bilgilendirmenin pandemi sürecinde yapılması, Çocuk İzlem Merkezleri’nin sayısının artırılması, 6284 sayılı Kanun ve İstanbul Sözleşmesi’nin eksiksiz uygulanmasını yayınlamıştır. Çeşitli kadın dernekleri ve birçok profesyonel, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve erkek şiddeti konularında çalışmalar yapmaya devam etmektedir.

Sonuç

Antropoloji, siyaset bilimi, sosyoloji ve psikoloji gibi bilimsel disiplinler, kendi bakış açıları ve analiz düzeyleri ile toplumsal cinsiyet kavramını ele almaktadırlar. Özellikle toplumsal cinsiyet kavramının biyolojik cinsiyetten tamamen bağımsız olmayan ancak kesinlikle farklı bir kavram olduğunun bilimsel çevrelerce vurgulanmaya başlanmasından sonra söz konusu kavrama ilişkin araştırmaların ve dolayısıyla kuramsal yaklaşımların gelişmeye ve zenginleşmeye başladığı görülmektedir. Psikoloji (ve özellikle de sosyal psikoloji) alanındaki toplumsal cinsiyet kavramı ile ilişkili kuramsal yaklaşımlar ve ilgili araştırmalar, toplumlarda kadın ve erkek olmakla ilgili kalıpyargıların varlığına işaret etmektedir. İnsanların içine doğup büyüdükleri kültür, kadın ve erkek olana belirli özellikler ve roller atfetmektedir. Kültür aracılığı ile nesilden nesile aktarılan bu özellikler ve roller, insanların bilişsel süreçleri, duyguları ve elbette davranışları üzerinde etkili olmaktadır. Ancak bu etki, ne yazık ki, kadınların aleyhine bir yön izlemektedir.

Günümüzde hâlen toplumun çeşitli kesimlerinde cinsiyetlerin eşit olmadığına yönelik algı devam etmektedir. Bu algı sadece bireysel değil toplumsal düzeyde de birçok olumsuz etki yaratmaktadır. Kadınlara dair beklentiler ve bunun sonucunda oluşan olumsuz durumlar belki de en çok ev yaşamı ve iş hayatında kendini göstermektedir. Halihazırda zaten toplumsal cinsiyet eşitliğinin tam olarak sağlanamamış olması, zorlu koşullar söz konusu olduğunda kadınları daha da olumsuz etkilemektedir. Aralık 2019’da ortaya çıkan ve Mart 2020’de Dünya Sağlık

Örgütü'nün pandemi ilan ettiği COVID-19 salgını bu zorlu koşullardan biri olmuştur ve tüm insanların hayatında hem fiziksel hem de psikolojik sağlığı tehdit eden bir süreç başlamıştır. Salgının yayılması ve etkisini göstermesi ile birlikte insanların yaşam stillerinde de irili ufaklı birçok değişiklik yaşanmıştır. Pandeminin etkilerinin artması “evde kal” çağrıları ile birlikte karantina süreçlerini getirmiş ve insanlar günlük rutinlerini sürdürmez hale gelmişlerdir. Her ne kadar bazı geçici yasal düzenlemeler ile insanların çalışma hayatları güvence altına alınmaya çalışılsa da tüm bu süreç, yukarıda detayları ile birlikte aktarıldığı üzere insanların ev ve iş yaşamlarında bozulmalara yol açmıştır. Ancak yapılan araştırmalar ile ulusal ve uluslararası kurum ve organizasyonların yayınladığı raporlar, COVID-19 pandemisi ile birlikte ortaya çıkan bu bozulmaların kadınları erkeklere kıyasla daha olumsuz etkilediğini ve yaşanan değişikliklerin toplumsal cinsiyet eşitsizliğini artırdığını göstermektedir (Profeta, 2020). Toplum bilimlerinde uzmanlaşan bilim insanlarının en başından farkında oldukları bu durum, yine onlar tarafından dillendirilmekte ve söz konusu olumsuz etkilerin varlığı araştırmalarla da desteklenmektedir. Kadınların deneyimledikleri ve COVID-19 ile birlikte daha da artan ev, iş, eğitim alanlarındaki zorlukların ulusal, uluslararası ve uluslararası düzeyde ifade edilmesi, yasal düzenlemeler ile kadınların haklarının güvence altına alınması ve tüm bu eylemler için de yapılan çalışmaların ve düzenlenen kampanyaların sürdürülmesi ve artması gerekmektedir. COVID-19 pandemisi için gereken topyekûn mücadele, toplumsal cinsiyet eşitsizliği için de verilmelidir.

Kaynakça

- Adams-Prassl, A., Boneva, T., Golin, M. ve Rauh, C. (2020). Inequality in the impact of the coronavirus shock: Evidence from real time surveys. *Journal of Public Economics*, 189, 1-33.
- Aicha Bah Diallo, H. E., Patrinos, H. A., Musunka, N. C. ve Rold, A. (2021). *COVID-19: Bringing girls back to school*. World Bank Blogs. <https://blogs.worldbank.org/education/covid-19-bringing-girls-back-school>. Erişim Tarihi: 8 Nisan 2021.
- Allen, J. G. ve Hamsher, J. H. (1974). The development and validation of A Test of Emotional Styles. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42(5), 663-668.
- Alon, T., Doepke, M., Olmstead-Rumsey, J. ve Tertilt, M. (2020). The impact of COVID-19 on gender equality. *NBER Working Paper*, 26947, 1-37.
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Addison-Wesley.
- Anne Çocuk Eğitim Vakfı. (2017). *Türkiye’de ilgili babalık ve belirleyicileri*. İstanbul: Taymaz Matbaacılık.

- Aygüneş, A. ve Ok, O. C. (2020). *COVID-19 pandemisi sürecinde toplumsal cinsiyet çalışmaları izleme raporu*. Sabancı Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Mükemmeliyet Merkezi.
- Ayvaz Kızılgöz, Ö. (2012). Kadınların işgücüne katılımının belirleyicileri: Ekonometrik bir analiz. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 1(13), 88-101.
- Bayar, A. A., Günçavdı, Ö. ve Levent, H. (2020). *Politika raporu: COVID-19 salgınının kadınların çalışma ve hane yaşamı üzerine etkileri*. İstanbul: İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü.
- Buss, D. M. (1989). Sex differences in human mating preferences: Evolutionary hypotheses tested in 37 cultures. *Behavioral and Brain Sciences*, 12, 1-49.
- Butler, J. (1999). *Cinsiyet belası (7. baskı)*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Cohen, Y. A. (1974). *Man in adaptation: The cultural present (2. baskı)*. Routledge.
- Cowan, P. A. ve McHale, J. P. (1996). Coparenting in a family context: Emerging achievements, current dilemmas, and future directions. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 1996(74), 93-106.
- Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü. (2020). *T.C. Resmi Gazete* (Sayı: 1101). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/04/20200416.pdf>. Erişim Tarihi: 16 Nisan 2020.
- Çakar Turhan, K. S. (2020). Dünya tarihinde pandemiler ve COVID-19. F. F. Ökten ve O. Özlü, (Der.), *COVID-19 pandemisi ve anestezi içinde* (ss. 1-5). Ankara: Türkiye Klinikleri.
- Çarkoğlu, A. ve Kalaycıoğlu, E. (2013). Türkiye’de aile, iş ve toplumsal cinsiyet. *İstanbul Politikalar Merkezi Yayınları*, 1-74.
- Çilli, A. S., Kaya, N., Bodur, S., Özkan, İ. ve Kucur, R. (2004). Ev kadınlarında ve çalışan evli kadınlarda psikolojik belirtilerin karşılaştırılması. *Genel Tıp Dergisi*, 14(1), 1-5.
- Eagly, A. H. (1978). Sex differences in influenceability. *Psychological Bulletin*, 85(1), 86-116.
- Eagly, A. H. (1987). *Sex differences in social behavior: A social-role interpretation*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Eagly, A. H. (2009). The his and hers of prosocial behavior: An examination of the social psychology of gender. *American Psychologist*, 64(8), 644-658.

- Eagly, A. H. ve Steffen, V. J. (1984). Gender stereotypes stem from the distribution of women and men into social roles. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, 735-754.
- Eroğlu, D. ve Gençay, H. (2020). Salgında kadın olmak: Covid-19 salgınının ve kamusal alan kısıtlamalarının kadınlar üzerindeki etkilerinin haklar bağlamında değerlendirilmesi. Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneđi.
- Fedigan, L. M. (1986). The changing role of women in models of human evolution. *Annual Review of Anthropology*, 15, 25-66.
- Feinberg, M. E. (2003). The internal structure and ecological context of coparenting: A framework for research and intervention. *Parenting*, 3(2), 95-131.
- Foucault, M. ve Galasso, V. (2020). Working during COVID-19: Cross-country evidence from real-time survey data. *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, 246, 1-40.
- HeforShe. (2020). *HeForShe erkekleri evdeki sorumlulukları ve görevleri eşit paylaşmaya çağırıyor! #EvdeHeForShe*. Erişim 20 Ocak 2021, <https://www.heforshe.org/tr/heforshe-erkekleri-evdeki-sorumluluklari-ve-gorevleri-esit-paylasmaya-cagiriyor-evdeheforshe>.
- Hoffman, C. ve Hurst, N. (1990). Gender stereotypes: Perception or rationalization? *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(2), 197-208.
- Hochschild, A. (1989). *The second shift: Working parents and the revolution at home*. New York: Viking.
- International Labour Organization. (2019a). *World employment social outlook: Trends 2019*. Geneva: ILO Publications.
- International Labour Organization. (2019b). *A quantum leap for gender equality: For a better future of work for all*. Geneva: ILO Publications.
- International Labour Organization (2020a). *Contagion or starvation, the dilemma facing informal workers during the COVID-19 pandemic*. https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_744005/lang--en/index.htm. Erişim Tarihi: 15 Ocak 2021.
- International Labour Organization. (2020b). *Beyond contagion or starvation: Giving domestic workers another way forward*. https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_743542/lang--en/index.htm. Erişim Tarihi: 15 Ocak 2021.
- International Labour Organization. (b.t.). *Domestic workers*. <https://www.ilo.org/global/topics/care-economy/domestic-workers/lang--en/index.htm>. Erişim Tarihi: 15 Ocak 2021.

- İmamoğlu, E. O. (1993). Değişen dünyada değişen aile-içi roller. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 0(1), 58-68.
- Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu. (2021). *Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu 2020 raporu*. <http://kadincinayetleriniidurduracagiz.net/veriler/2947/kadincinayetlerini-durduracagiz-platformu-2020-raporu>. Erişim Tarihi: 2 Ocak 2021.
- Kara, E. (2020). COVID-19 pandemisi: İşgücü üzerindeki etkileri ve istihdam tedbirleri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 262-282.
- Keskin, F. ve Uluşan, A. (2016). Kadının toplumsal inşasına yönelik kuramsal yaklaşımlara dair bir değerlendirme. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 26, 47-68.
- Kottak, C. P. (2010). *Anthropology: Appreciating human diversity* (14. baskı). McGraw-Hill.
- Lande, R. (1980). Sexual dimorphism, sexual selection, and adaptation in polygenic characters. *Evolution*, 34(2), 292-305.
- Larsen, C. S. (2003). Equality for the sexes in human evolution? Early hominid sexual dimorphism and implications for mating systems and social behavior. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 100(16), 9103-9104.
- Linton, S. (1971). Women the gatherer: Male bias in anthropology. S. E. Jacobs, (Ed.), *Women in perspective - A guide for cross-cultural studies* içinde (s. 9-21). University of Illinois Press.
- Mahaffy, K. A. ve Ward, S. K. (2002). The gendering of adolescents' childbearing and educational plans: Reciprocal effects and the influence of social context. *Sex Roles*, 46(11-12), 403-417.
- Malala Fund. (2020). *Girls' education and COVID-19: What past shocks can teach us about mitigating the impact of pandemics*. <https://malala.org/newsroom/archive/malala-fund-releases-report-girls-education-covid-19>. Erişim Tarihi: 29 Nisan 2021.
- Miller, J. ve Garrison, H. H. (1982). Sex roles: The division of labor at home and in the workplace. *Annual Review of Sociology*, 8(1), 237-262.
- Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı. (2020). *Erkek şiddeti yeni değil, tedbirsizlik normal değil!* <https://morcati.org.tr/basin-aciklamalari/erkek-siddeti-yeni-degil-tedbirsizlik-normal-degil/>. Erişim Tarihi: 4 Mayıs 2021.
- Morgan, C., Isaac, J. D. ve Sansone, C. (2001). The role of interest in understanding the career choices of female and male college students. *Sex Roles*, 44(5-6), 295-320.

- Myers, K. R., Tham, W. Y, Yin, Y., Cohodes, N., Thursby, J. G., Thursby, M. C., Schiffer, P. E., Walsh, J. T., Lakhani, K. R. ve Wang, D. (2020). Quantifying the immediate effects of the COVID-19 pandemic on scientists. *SSRN Electronic Journal*, 1-39.
- Nolen-Hoeksema, S. (2001). Gender differences in depression. *Current Directions in Psychological Science*, 10(5), 173-176.
- Oakley, A. (1972). *Sex, gender and society*. London: Temple Smith.
- Parlaktuna, İ. (2010). Türkiye’de cinsiyete dayalı mesleki ayrımcılığın analizi. *Ege Akademik Bakış*, 10(4), 1217-1230.
- Pedrosa, A. L., Bitencourt, L., Fróes, A. C., Cazumbá, M. L., Campos, R. G., De Brito, S. B. ve Simões e Silva, A. C. (2020). Emotional, behavioral, and psychological impact of the COVID-19 pandemic. *Frontiers in Psychology*, 11, 1-18.
- Power, K. (2020). The COVID-19 pandemic has increased the care burden of women and families. *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 16(1), 67-73.
- Profeta, P. (2020). Gender equality and public policy during COVID-19. *CESifo Economic Studies*, 66(4), 365-375.
- Ross, C. E. (1987). The division of labor at home. *Social Forces*, 65(3), 816-833.
- Sosyo Politik Saha Araştırmaları Merkezi. (2020). *COVID-19 karantinasından kadının etkilenimi ile kadın ve çocuğa yönelik şiddete ilişkin Türkiye araştırma raporu*. <https://sahamerkezi.org/wp-content/uploads/2020/04/kad%C4%B1n-covid-ek.pdf>.
- Stoler, A. (1977). Class structure and female autonomy in rural Java. *Signs*, 3, 74-89.
- Susman, E. J., Houts, R. M., Steinberg, L., Belsky, J., Cauffman, E., DeHart, G., Friedman, S. L., Roisman, G. I. ve Halpern-Felsher, B. (2010). Longitudinal development of secondary sexual characteristics in girls and boys between ages 9½ and 15½ years. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 164(2), 166-173.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2015). *Zaman kullanım araştırması mikro veri seti 2014-2015*. TÜİK Yayınları No: 4426.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2020). İşgücü istatistikleri Eylül 2020. *TÜİK Haber Bülteni*, 33793, 1-5.
- UN Women. (2020a). *Policy brief: The impact of COVID-19 on women*. United Nations.

- UN Women. (2020b). *From insight to action gender equality in the wake of COVID-19*. United Nations.
- UNESCO. (2020). *COVID-19 school closures around the world will hit girls hardest*. <https://en.unesco.org/news/covid-19-school-closures-around-world-will-hit-girls-hardest>. Erişim Tarihi: 4 Mayıs 2021.
- United Nations Development Programme. (2020a). *The economic impacts of COVID-19 and gender inequality recommendations for policymakers*. United Nations.
- United Nations Development Programme. (2020b). *Gender gaps in the care economy during the COVID-19 pandemic in Turkey*. United Nations Turkey.
- United Nations Population Fund. (2020). *Impact of the COVID-19 pandemic on family planning and ending gender-based violence, female genital mutilation and child marriage*. UNFPA.
- Urhan, B. ve Etiler, N. (2011). Sağlık sektöründe kadın emeğinin toplumsal cinsiyet açısından analizi. *Çalışma ve Toplum*, 2, 191-216.
- Washburn, S. L. ve Lancaster, C. S. (1968). Evolution of hunting. R. B. Lee ve I. DeVore, (Ed.), *Man the hunter* içinde (s. 293-303). Chicago: Aldine.
- West, C. ve Zimmerman, D. H. (1987). Doing gender. *Gender and Society*, 1(2), 125-151.
- World Health Organization (2019). *Gender equity in the health workforce*. Switzerland: WHO Document Production Services.
- Yeniçeri, Z. (2015). İş yaşamında cinsiyetçiliğin kökenleri: Lilith, Lucy ve Ardi. *Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 57, 13-18.
- Zeybekoğlu Akbaş, Ö. ve Dursun, C. (2020). Koronavirüs (COVID-19) pandemisi sürecinde özel alanına kamusal alanı sığdıran çalışan anneler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 78-94.
- Zihlman, A. L. (1978). Women in evolution, part ii: Subsistence and social organization among early hominids. *Journal of Women in Culture and Society*, 4(1), 4-20.

Körfez Ülkelerinde Kadınların Toplumsal Rollerindeki Değişim: Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri Örnekleri Üzerinden Bir Karşılaştırma

Changing Roles of Arab Women in the Gulf Society: Comparison of Two Cases through Qatar and the United Arab Emirates

Başak Özoral*

Öz: Orta Doğu ülkeleri arasında Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ülkelerinin farklı bir konumu vardır, zira bu ülkeler son otuz yılda ekonomik, sosyal, politik ve kültürel yapılarında oldukça dramatik değişimler yaşamışlardır. KİK ülkelerinde kadınların toplum içindeki rolleri de bu değişimden payını almıştır. Bu çalışmanın amacı, KİK ülkelerinde yaşayan kadınların son otuz yıl içinde ekonomik, politik ve kültürel alanlardaki değişen rollerini incelemektir. Çalışmada Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) örnek ülkeler olarak ele alınarak karşılaştırma yapılmıştır. Körfezin küçük ülkesi Katar hem son derece tutucu yerel geleneklere sahip, hem de toplumsal değişimlerin en hızlı hissedildiği bölgelerden biridir, dolayısıyla kadınların yaşamında gözlenen değişikliklerin analizi için mükemmel bir örnektir. BAE ise Katar'a göre Batı kültürüne daha açık ve liberal yapısıyla kadınların değişen rollerinin incelenmesi için daha farklı bir ortam sunmaktadır. KİK ülkeleri içinde ekonomik gelişimin en hızlı olduğu ülkeler Katar ve BAE olduğundan bu iki ülkedeki değişimin kadınlar üzerindeki etkisinin daha çarpıcı olacağı düşünülmüş ve makale için örnek olarak ele alınmışlardır. Çalışmanın bulguları, kadınların Katar ve BAE'de yaşanan büyük dönüşümden nasıl etkilendiklerini göstermektedir. Makalede her iki ülkede kadınların son yıllarda sosyo-ekonomik yapıda ve politik alanda değişen rollerindeki benzerlikler ve farklılıklar belirtilmiştir. Ayrıca her iki ülkede kraliyet mensubu kadınların topluma rol model olmalarının etkileri de tartışılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre bu iki Körfez ülkesinde kadınların toplumdaki etkisi ve katılımı artsa da hukuksal anlamda reformların yapılmaması kadınların yerellik ve modernleşme arasında kalmasına ve ciddi çelişkilerle yüzleşmelerine neden olmaktadır. Katar ve BAE ile ortak tarihsel, kültürel, ekonomik ve siyasi yapıyı paylaşan diğer KİK ülkelerindeki kadınların çok benzer durumlarla yüzleştiklerini söylemek mümkündür.

Anahtar Kavramlar: Orta Doğu, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Modernleşme, Kadın hakları

Abstract: The role of women in the Gulf Cooperation Countries (GCC) has been under the influence of dramatic transformation in economy and social life in the last 30 years. The aim of this paper is to examine

* Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

bozoral@ticaret.edu.tr

ORCID: 0000-0003-4620-9275.

the changing role of women in economic, political and cultural life in the Gulf societies. In this paper two Gulf countries, Qatar and the United Arab Emirates (UAE) are taken as examples. The tiny country of the Gulf, Qatar, has a conservative local tradition but at the same time witnessed a rapid change in its economic, social and political life. For this reason, Qatar can be taken as an excellent example to understand changing roles of women in the Gulf society. The UAE has become the heart of economic activities in the region and has a liberal environment and is trying to integrate herself in to the global world. So, Emirates is crucial in investigating the transformation of the women's role in the society. Findings of this paper shows similarities and differences of the changing roles of women in these two countries. Also in this paper, the influence of royal women on the modernization of women in these countries is discussed. The result of this work shows that despite new opportunities for women in economic life, women of the Gulf still have limitations on participating in economic, social and political life, because there are not serious legal reforms on women's rights. Other Gulf countries have been sharing common culture, economic and political structure with Qatar and the UAE, so the changing roles of women in these countries have many similarities with both.

Keywords: Middle East, Qatar, the United Arab Emirates, Modernization, Women's Rights

Summary

Two important Gulf countries, Qatar and the United Arab Emirates, have witnessed a very dramatic change in the last 30 years. However, there is only few studies which are based on the changing roles of women in these countries. Women in Qatar and the United Arab Emirates represent the half of the population and their participation in economic productivity is extremely important to create a strong economy which does not depend on carbon sources. However, the rate of women workforce is still very low comparing to other regions in the world. In the last 30 years' oil money has provided new opportunities for the development of women in the Gulf. New schools, factories, business and organizations were established. Especially the United Arab Emirates has become the center of the capitalist economy and high technology in the Gulf. So, recently many people have come to the region to work and study from all over the world. Oil money has changed social, economic and political situation of the Gulf countries, and this dramatic change has also impact on the roles of women in the Gulf society. Governments in Qatar and the UAE have supported women participation in education and economic life. UAE with a high foreign population has much liberal environment than the other Gulf countries and accepted some parts of western perspective in social life. Actually Qatar has followed the footsteps of the UAE to reach a significant social and economic development. Nowadays the number of female students are much higher than the number of male students in the universities in UAE and Qatar. Yet, when they graduate, only about % 20 of women participates in economic life. Most of the women in the Gulf have a good economic condition and do not need to work for live, so they prefer to work in high

level positions. Many of them have established their own business or work as managers, directors, teachers, engineers, etc. They are more active and visible in the social life than they were 20 years ago. Women in politics is still a new concept in the Gulf but the number of women in government service and justice has been increasing lately. Even the royal women have become the role model for the modernization of women in social, economic and political areas. Royal women want more to be done about gender diversity but they also have serious cultural barriers over their acts. Certainly, the Gulf region has a very strict and patriarchal tradition in social and family life, besides that sharia law is still the main legal system in these two Gulf countries. So, men are the decision makers in family and in the society. The serious problem is that there is no legal reform that arranges the new status of women in modern Gulf society. Educated women who teach at universities or rescue life in the surgeries, have to obtain permission to go out alone or drive her car from the male members of her family. This weird situation creates a contradiction for women in the Gulf between modernity and tradition.

Giriş

KİK ülkeleriyle ilgili yapılan toplumsal analizlerde kadınlar tarih boyu adeta görünmez bir pozisyondaydılar. Ancak son otuz yılda ekonomik alanda yaşanan gelişmeler beraberinde kadınların toplumsal alandaki rollerinin değişimini ve eşit vatandaşlık statülerinin oluşturulmasını da gerekli kılmıştır. Bu durum kadının toplumsal kimliğinin değişmesi anlamına da gelir. (Castells 1997: 8). Belirtilmesi gereken bir husus da şudur: KİK ülkelerinde kadınların toplumsal statüsünde gözlenen değişim hükümet kararlarıyla hükümetin belirlediği ölçüde gerçekleşmektedir ve Arap dünyasında sıkça rastlandığı şekliyle yönetimden halka doğru uygulanan bir modernleşme hareketidir. Herhangi bir feminist söylem KİK ülkelerinde karşılık bulmamıştır. Derrida'nın (1978) toplumun yeniden yapılanması projesinde belirttiği gibi, marjinal kabul edilenler, 'merkezdeki' siyasi yapıya dair önemli bilgiler verir. Bu teorik yaklaşıma göre kadınların Müslüman KİK ülkelerinde bakanlık, subaylık ve yargıçlık gibi görevlere getirilmesi geleneksel olarak 'marjinal' bir durumdur, dolayısıyla bunun toplum tarafından kabulünün büyük bir kültürel değişimi de beraberinde getirmesi beklenir. Ancak bu makalede örnek olarak incelenen Katar ve BAE'de bu kültürel dönüşümün oldukça yavaş ve yetersiz kaldığı ortaya çıkmaktadır. Çalışmada bu iki ülkede kadınların değişen toplumsal rolleri analiz edildiğinde hukuksal sınırlamalar ve otoriter yönetim biçimleri değişmedikçe kadınların eşit vatandaşlık haklarına kavuşamadıkları, modernleşme ve geleneksellik arasında sıkıştıkları dile getirilmektedir.

KİK ülkeleri tarih boyunca coğrafi özellikleri nedeniyle zor yaşam şartlarının olduğu, düşük gelirli ve gelişmemiş ülkeler olarak var olsalar da son otuz yıldır petrol ve doğal gaz

gelirlerinin etkisiyle şaşırtıcı bir ekonomik gelişmeyi deneyimlemektedirler. Bölgede gözlenen dramatik ekonomik gelişim ve toplumsal değişim üzerine pek çok akademik çalışma yapılmıştır ancak KİK ülkelerinde yaşayan kadınların ekonomik ve sosyal hayatta değişen rolleri üzerine yapılmış akademik araştırmaların sayısı çok azdır.

Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesinde kadınların toplam iş gücüne katılım oranı diğer bölgelerden düşüktür, ancak KİK ülkelerindeki kadınların ekonomiye katılımları MENA bölgesindeki diğer ülkelerin de altındadır. 2018’de dünya çapında kadınların iş gücüne katılımı % 39 civarındayken MENA’da bu oran % 23’e ve Körfez’de % 20.3’e kadar inmiştir (Abousleiman, 2019). KİK nüfuslarının yarıya yakını kadındır ve bu kadınların yüksek oranda ekonomiye katılmasının ülkelerinin ekonomik gelişimini olumlu yönde etkileyeceği açıktır. Ancak kadınların ekonomik, sosyal ve politik alanda daha aktif olmaları için KİK ülkelerinde ciddi reformlara ihtiyaç vardır. Kadın hakları dünyanın hemen her yerinde tam olarak çözümlenememiş bir sorundur. Fakat özellikle Körfez ülkelerinde yaşayan Arap kadınlarının evleri dışında varlıklarını göstermelerini engelleyen ya da kısıtlayan ciddi kültürel ve yasal bariyerlerin olması bölgeyi incelemeye değer kılmaktadır.

Bedevi geleneğinin sosyal ve siyasi yapıda etkisini sürdürdüğü KİK ülkelerinde sosyal hayatta, politik ve ekonomik sistemde kadınlara yer yoktu; yerleşik düzene geçildikten ve 1971’de bağımsızlıklarını kazandıktan sonra dahi kadınlar; hâkim, bakan, polis, asker, aşiret lideri ya da devlet başkanı olamazlardı. Ne aşiret meclisinde yer alabilir, ne hükümet ve belediye meclisine katılabilirlerdi (Eickelman, 1988: 198). Kısacası karar mekanizmalarında etkileri yoktu. Mühendis, teknik eleman, doktor ya da yönetici kadınlar görmek neredeyse imkânsızdı. Ancak son otuz yılda Körfez ülkelerinde yaşanan büyük dönüşümün sonucu olarak kadınların görünürlükleri her alanda olduğu gibi sosyal, politik ve ekonomik alanda da artmaya başladı. Kadınların hayatında 30 yıl önce düşünülmesi zor olan pek çok değişim yaşandı, kadınlar petrol ve doğal gaz gelirlerinin sağladığı olanakları kullanarak eğitime ve iş hayatına katılmaya başladılar (Ramazani, 1985: 258). Tutucu aşiretler ve geleneksel değerlerin bozulmasından endişelenen halkın bir kısmı bu değişime karşı olumsuz bir tavır takınsa da hükümet kadınların sosyal, ekonomik hayata katılımlarını, eğitim almalarını, politik alanda da var olmalarını teşvik etmektedir. Zira Katar Devleti küresel siyasete uyum sağlamak ve uluslararası politikalarda daha aktif rol almak istemektedir. Ancak kadınların sosyal statüleri, ekonomik ve siyasal alanda çok kısıtlı şekilde yer almaları uluslararası arenada çok eleştirilen bir konuydu. Bu sorunu çözmek isteyen Katar Devleti 1995’te Pekin’de düzenlenen Dünya Kadın Konferansı’na katıldıktan sonra kadınların toplumsal statülerinin iyileştirilmesi için pek çok çalışma başlattı. Kadınların eğitime katılımları teşvik edilirken kamuya çok sayıda kadın yönetici atandı (Supreme Council for Family Affairs, 2004: 1). Ayrıca elit kesimden gelen,

genellikle kraliyet ailesi mensubu kadınların rol modeliği bu değişimin toplumda kabul görmesi açısından önemlidir. Aslında kraliyet mensubu ya da elit sınıftan kadınlar gerçekten modernleşmenin sağlandığı bir değişime mi, yoksa statükonun devamının sağlanmasına mı hizmet ediyorlar sorusu da bu çalışmada üzerinde durulacak önemli konulardan biridir.

İlerleyen bölümlerde Katar ve Birleşik Emirlikleri’de, kadınların deneyimledikleri değişim öyküsü öncelikle Katar’dan başlayarak incelenecektir. Literatür taraması yapılarak Katarın son otuz yıl içinde geçirdiği değişim, ekonomik gelişmesi ve bunun kadınların toplum içindeki konumlarına etkisi incelenecektir. Daha sonraki başlıkta BAE’nin fakir bir balıkçı kasabasından göz alıcı gökdelenleriyle ünlü bir turizm ve finans merkezine dönüşmesi ve bu gelişimin bölgedeki kadınlar üzerindeki etkisi incelenecektir. Bu ilk iki başlıkta her iki ülkenin siyasi ve ekonomik tarihinin kısaca ele alınması, bu ülkelerin günümüzde tecrübe ettiği büyük sosyal değişiminin daha rahat anlaşılmasını sağlayacaktır. Ardından gelen başlık altında her iki ülkede de kraliyet mensubu elit kadınların modernleşme hareketlerindeki öncü rolleri örnekler verilerek tartışılacaktır. Son olarak iki ülkedeki kadınların toplumsal rolleri arasındaki benzerlik ve farklılıkların altı çizilecek, kadınların sosyal, ekonomik ve politik yaşama katılımlarını sınırlayan nedenler tartışılacak ve çözüm önerileri üzerinde durulacaktır.

1. Körfez’in Küçük Ülkesi Katar Devleti

Arap Yarımadasının kuzeydoğu sınırında yer alan Katar, enerji kaynakları açısından zengin bir ülkedir, özellikle sahip olduğu doğalgaz rezervleri sayesinde kişi başına düşen gelire göre dünyanın en varlıklı ülkesidir (International Monetary Fund (IMF), 2018). 2017 yılı verilerine göre Katar nüfusunun 2.6 milyon olmakla beraber bunun sadece 313,000’i yerli vatandaş 2.3 milyonu yabancı çalışandır (IMF, 2018). Katar, diğer KİK ülkeleri içerisinde düşük nüfusu ve yüksek geliriyle ekonomik olarak en hızlı büyüyen Körfez ülkesidir. Bu ekonomik büyüme kadınların toplumsal rolleri üzerinde de dramatik bir değişim yarattığı için Katar bu çalışmada seçilen örnek ülkelerden biri olmuştur.

1.1. Katar Devleti’nin Siyasi ve Ekonomik Yapısı

Katar’da son 30 yılda planlanan ve uygulanan modernleşme, ilerleme ve eğitim reformu ancak Katar’ın çok hızla geçirdiği sosyal, kültürel ve ekonomik değişimler çerçevesinde anlaşılabilir. Öncelikle modern Katar’ı bugünkü haline getiren tarihsel ve politik yapıyı, ekonomi ve endüstrileşmede yaşanan sıçramayı anlamak, vatandaşlık ve insan kaynaklarının durumuna kısaca bakmak faydalı olacaktır.

1,427 kilometre kare alanıyla Körfez’in en küçük ülkelerinden biri olan Katar petrol, özellikle de doğal gaz rezervleriyle önemli bir yere sahiptir (Harkness, 2004: 21). Sıcak çöl

iklimine sahip olan ülkenin düşük nüfusu sahil kenarlarında bulunan yerleşim yerlerinde toplanmıştır. Katar'ın bağımsız bir devlet olması çok yenidir, bu nedenle Katar için genç bir ülke demek yanlış olmayacaktır, zira kabile yapısından modern devlet düzenine geçişi son elli yıllık süreç içinde gerçekleşmiştir. Nüfusunu oluşturan vatandaşların büyük kısmı Arap ve Müslümandır ve çoğu Sünni İslam geleneğine bağlı Vahabi mezhebine mensuptur (Harkness, 2004: 21; 57). Ülkenin resmi dili Arapçadır ancak İngilizce de özellikle özel sektörde sıkça kullanılmaktadır.

20. yüzyılın başlarında Katar; ekonomisi inci avcılığına, balıkçılık ve deve yetiştiriciliğine bağlı, İslami prensip ve geleneklerle yönetilen küçük bir kasabaydı. 1916'da önde gelen bir ailenin lideri olan Abdullah Bin Ali Al -Thani, o dönemdeki diğer Körfez ülkeleri gibi İngilizlerin himayesini kabul ettiklerini gösteren bir anlaşmayı imzaladı. İngilizlerin askeri koruyuculuğuna karşın Katar dış işlerindeki yönetimi onlara verdi. İngilizler anlaşmayı 1968'de sona erdirdi ve Eylül 1971'de bağımsızlığını kazanan Katar bağımsızlığını ilan ettikten kısa bir süre sonra Birleşmiş Milletler (BM) ve Arap Birliği'nin üyesi oldu (Fromherz, 2017: 77-79).

Al-Thani ailesi 1880'lerden bu yana Katar'ı yönetmektedir. 1972'de ŞeyhKalifa Bin Hamad Al-Thani, İngiltere ve Suudi Arabistan'ın desteğiyle ülkenin kontrolünü eline almış, 1995'e kadar yönetimde kalmış, ardından ise ŞeyhHamad Bin Kalifa babasının yerine geçmiştir (Fromherz, 2017: 77-81). Al-Tani'nin yönetiminde yapılan siyasi ve ekonomik reformlar ülkenin demokratikleşme çabaları olarak görülebilir. Seçimlerin özgürleşmesi, kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesi bu çerçevede önemli değişimlerdir. Bölgenin en önemli medya kuruluşu olan Al Jazeera kanalının kurulması Katar'ın özgürleşme çabalarından biri olarak kabul edilebilir. Katar mutlak monarşi ile yönetilmektedir ve Haziran 2013'te Emir'in görevi, oğlu Şeyh Temim bin Hamad Al-Tani tarafından devralınmıştır. Tamim bin Hamad Al Thani 2013 yılından beri Katar Emiri olarak devlet başkanlığına devam etmektedir (İnsamer, 2019: 1)

1.2. Katar Toplumunda Kadınların Statüsü

Katar'da da diğer KİK ülkelerinde olduğu gibi kadınların ekonomiye düşük katılım oranı dikkat çekmekte ve kalkınmanın sağlanmasındaki önemleri gündeme gelmektedir. Kadınların istihdam oranının yükseltilmesi, ekonomiden daha fazla pay almaları ve aile içindeki konumlarının iyileşmesi kalkınmışlığın göstergesidir. Sonuçta üretim faktörleri arasında yer alan kadın emeğinin yok sayılması ya da atıl kalması ekonomik bir kayıptır. Kadınların ekonomiye katılımının artırılması Katar için önemli bir kazanç, kalkınmanın hızlandırılması ve büyümenin dengeli bir yapıya kavuşmasında ciddi bir etken olacaktır (Özdemir, 2012: 115).

Nüfusun %96.2'si şehirde yaşayan Katar dünyada ekonomik açıdan en varlıklı ülkelerden birisidir. Fakat dünya cinsiyetler arası fark sıralamasında 0.629'luk puanıyla komşularına göre en

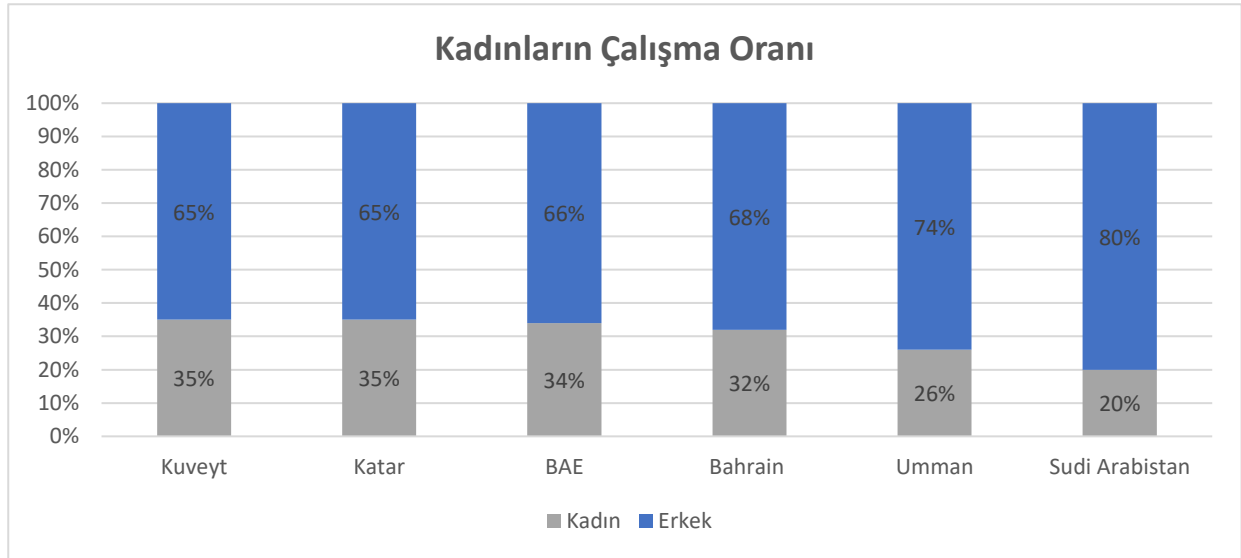
yüksek farka sahip bir ülkedir (WEF, 2020: 293; Skousen, 2020). Dünya Ekonomik Formu (WEF)' un raporuna göre cinsiyetler arası fark sıralamasında Suudi Arabistan 146., Kuveyt 122. sıradayken Katar 135. (WEF, 2020: 9) ülke konumundadır. Ülkede kadınların eğitimi ve iş yaşamına katılımları teşvik edilmeye başlansa da hukuk önünde kadınların eşitsizliği ve hükümette temsil edilmemeleri gibi problemler hâlâ devam etmektedir.

Profesyonel olarak toplumun aktif bir üyesi olan kadın kimliği, geleneksel değerlerle çevrilmiş ve toplumda görünürlüğü kısıtlı, yanında erkek olmadan seyahat etmesi yasak olan, koruma altındaki kadın kimliği ile çelişmektedir. Yüzlerce gence eğitim veren ve onları geleceğe hazırlayan bir kadın öğretmen, önemli ameliyatlarda hastaların hayatını kurtaran bir doktorun, istediği yere gidip gelme özgürlüğüne sahip olamaması tuhaf bir ikilem yaratmaktadır. İlginç olan ise bu kısıtlamaların çoğunun kadınlar tarafından da İslam adına yapıldığı için savunulması ve özgürlüğün batılı kadınların yaşam tarzı olarak kabul edildiğinin söylenmesidir (Skousen, 2020).

Körfez ülkelerinde 2014 yılında doğal gaz ve petrol fiyatlarındaki düşüş sonrası ekonomiyi canlandırmak için kadın hakları konusunda reformlar yapılması gerektiği ortaya çıkmıştır. Zira gaz rezervlerine bağımlı olmayan, üretken bir ekonomi için eğitilmiş insan kaynağı gerekmektedir ancak Katar düşük nüfusuyla bu konuda sıkıntı yaşamaktadır. Kadınların eğitim alarak ekonomiye katılmaları hem iş gücü potansiyelini arttıracak hem de bu gelişmeler ülkenin itibarını yükselteceğinden yurt dışından kalifiye iş gücünü bölgeye çekecektir. Suudi Arabistan, Katar, BAE ve Kuveyt'in nüfuslarının büyük çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır ve kadınların ekonomiye katılımı sağlanmadan bu ülkelerden hiçbirinin ekonomik çeşitliliklerini gerçekleştiremeyecekleri açıktır. Grafik 1'de bu ülkelerdeki kadınların çalışma hayatına katılımlarını gösteren veriler konu hakkında bize bilgi vermektedir.

Grafik 1:

Kadınların KİK Ülkelerinde 2019 yılı itibariyle çalışma oranları

Kaynak: Statista, 2016

Görüldüğü gibi körfez ülkelerinde kadınların ekonomiye katılım oranları oldukça düşüktür, ancak içlerinde Katar ve BAE'nin oranları diğerlerine göre göreceli olarak daha yüksektir. Ancak bu oran Avrupa, Asya ve Amerika ile kıyaslandığında dikkat çekici oranda azdır. Zira BM Kadın Birimi'nin (BM ve Kadın) 2019'da yayınladığı istatistiklere göre küresel iş gücüne katılım oranı kadınlar için % 63, erkekler için % 94 tür (Dünya Çapında Kadın İstatistikleri, 2020). Ancak tüm bölgeleri bir bütün olarak görmek ve ülkeler arası farkları yok saymak yanıltıcı olacaktır. Nitekim bölge ülkelerinde uygulanan politikaların farklılığı ve bunun çalışma ve aile yaşamına yansımaları, kadın istihdamına yönelik alınan önlemlerin ne kadar etkin olduğu gibi sebepler ülkeler arası farklılıkları doğurmaktadır (Sayın, 2008: 58). Kadınların iş gücüne katılım oranının en fazla olduğu ülke % 78,7 ile İzlanda'dır. Bu ülkeyi % 70 oranıyla İsveç, % 67,2 oranıyla Estonya ve % 67,1 oranıyla Norveç izlemektedir. (BM, 2012: 22). Görüldüğü üzere kalkınmış ülkelerde kadının ekonomiye katılım oranı çok daha yüksektir. Bu gerçek Körfez ülkeleri tarafından da anlaşılmıştır. Bu nedenle dört Körfez ülkesinde ekonomik reform için Suudi Arabistan Vizyon 2030, Birleşik Arap Emirlikleri'nde Vizyon 2021, Kuveyt'te Kuveyt Ulusal Kalkınma Planı ve Katar'da Vizyon 2030 olarak adlandırılan hükümet planları oluşturulmuştur. Her bir plan kendi içinde ve detaylarında farklılıklar gösterse de temelde doğal gaz ve petrol gibi doğal kaynaklara bağlı olmayan bilgi temelli bir ekonomik yapı oluşturulması amaçlanmaktadır (Hussein, 2018).

Son yıllarda Katar'da kadınların ekonomik yaşama katılımlarının artması kadının sosyal ve ekonomik yaşamda değişen rolünü göstermektedir. Kadınların eğitim seviyesinin yükselmesi,

okuma yazma oranının artışı ve doğum oranının azalması bu oranı yükseltmiştir.¹ Bütün bu gelişmelere rağmen hâlâ kadınları kısıtlayıcı pek çok faktör vardır. Bölgenin ataerkil kültüründe evin geçiminden erkek sorumludur anlayışı egemendir ve bu da kadının iş hayatına katılımını engellemiştir. Bir karşılaştırma yapıldığında son yıllarda kadınların eğitim seviyesinin erkeklerden çok daha yüksek olduğu görülmektedir (White ve Cooper, 1992). Buna rağmen işsiz kadınların sayısı erkeklerden daha yüksektir. Kadınlar Katar'da daha çok yönetici ve üst düzey pozisyonlarda görev almakta ya da kendi işlerini açmaktadırlar, daha aşağı pozisyonlarda çalıştıkları pek görülmemektedir. Katar yönetimi kadınların ekonomik hayata katılımını teşvik etmek için kamudaki yönetici pozisyonlarına kadınları atamaktadır. Devlet üniversitelerinde dekanlar ve rektörler, hastanelerde başhekimler, kamuda müdürler ağırlıklı olarak kadınlardan seçilmektedir (Al Muftah, 2010: 98; Li ve Leung, 2001). Kadınların özellikle orta kademe yönetici olarak sayıları artsa da ekonomiye katılımları hâlâ oldukça düşüktür. Her 1000 çalışandan yalnızca 20 tanesi kadındır ve yönetici pozisyonların % 73'ünde erkekler vardır (Al Muftah, 2010: 107). İstatistiklere göre Katarlı kadınlar üst düzey yönetici olarak toplam iş gücünün ancak % 5'ini oluşturmaktadırlar (Labor Force Survey, 2007).

Kadınların Körfez ülkelerinde eğitim, ekonomi ve sosyal hayata katılımlarındaki artışa rağmen hâlâ pek çok alanda sınırlamalar ve sorunlarla karşılaştıkları bir gerçektir. Eğitimli kadınların durumu geleneksel ve modernleşen toplum değerleri arasındaki farkı ve çelişkiyi en çarpıcı şekilde yansıtmaktadır. Kadınların ancak küçük bir yüzdesi toplumun elit kesimine katılarak bu radikal değişimin bir parçası olabilmektedir.

2030 Vizyonu olarak belirtilen Katar kalkınma planına göre yabancı yatırımcıların bölgeye çekilmesi gereklidir, ayrıca devletin ekonomideki yerinin azalması ve özel sektörün artması amacıyla devlet özel sektöre kendi yatırım yapmak durumundadır (Skousen, 2020). Bununla beraber Katar, kadınların ekonomiye katılım oranını eğitim ve öğrenim yoluyla yükseltmeyi planlamaktadır. 2030 Vizyonunun diğer bir hedefi ise eğitim kalitesinin artırılması, işçi kanununun düzenlenmesi, eğitim programlarına katılımların sağlanmasıdır. Suudi Arabistan, Kuveyt ve Birleşik Emirlikleri de kadınların katılımı konusunda benzer hedeflere sahiptir.

Katar'da enerji sektörü de ekonomik reform planlarının merkezinde yer almaktadır, dolayısıyla hükümet tarafından kadınların da bu sektörde yer edinmeleri teşvik edilmektedir.

¹ Katar'da doğum oranı 2009 -2018 aralığında %9.7 oranında düşüş göstermiştir bakınız: (Katar Plan ve İstatistik Merkezi, Kasım 2019:13), 2013- 2018 yılları arasında kadınların okuma yazma oranı Katar'da %94,4'ten %98,6 oranına yükselmiştir (Katar Plan ve İstatistik Merkezi, Aralık 2019:15-16). 2017/2018 yıllarında üniversiteden mezun olan kadınların sayısı 2012/2013 yıllarının iki katına çıkmıştır. 2017/2018 yılı katarlı kadınların mezuniyet oranının %42, erkeklerin %33 ve yabancıların oranının %25 olduğu görülür (Katar Plan ve İstatistik Merkezi, Aralık 2019:48).

Kadınların devlet kadrosunda çalışma imkânları da artmıştır. Aslında kadınların yüksek eğitime eğilimleri ve katılımları erkeklerden daha fazladır, ancak eğitim kalitesi istikrarlı değildir, ayrıca erkekler yurt dışına eğitim için gitme konusunda daha şanslı ve özgürdür (Rathmell ve Schulze, 2000: 58) .

Mart 2014’de Arap Dünyası Yüksek Öğrenim ve Bilimsel Araştırma Bakanlığı Komisyonu’nda Katar bilim, teknoloji ve yenilik stratejisini desteklediğini açıklamıştır ve STEM (Science, Technology, Engineering), Math (Bilim, teknoloji, mühendislik, matematik) eğitimine kadın ve erkek katılımının artması konusunda karar verilmiştir (Islam, 2017). Strateji üç nokta üzerinde durmaktadır, bunlar bilim ve mühendislik eğitimi, bilimsel araştırma ve bölgesel uluslararası bilimsel işbirliğidir. İşbirliği su kaynaklarını, nükleer enerji, yenilenebilir enerji, petrol, gaz ve petrokimyasal endüstrileri, çölleşme, iklim değişikliği ve bunun tarıma etkileri, iletişim teknolojileri, uzay bilimleri, nano-teknoloji konularını geliştirmek ve yönetmek üzerinedir (Islam, 2017). Bu girişim eğitimin Arap toplumları için önemini anlaşılması, özellikle bilim, teknoloji, mühendislik, matematik programının desteklenmesinin gerekliliğinin ortaya çıkması açısından önemlidir. Bu eğitim planı ayrıca kadınların ekonomiye katılımını da desteklemek için kadın ve erkeklerin birlikte eğitime katılmasını hedeflemektedir.

Kadın işgücünün artması ve modernleşme hareketinin, toplumda kadın erkek eşitliğinin de öncülüğünü yapması beklenmektedir. Ancak diğer Körfez ülkeleri gibi Katar’ın da bu vizyonu nasıl yakalayacağı konusundaki planları tam olarak belirtilmemiştir. Reformların nasıl uygulanacağı ve hükümetin hedeflerine ulaşma planlarının ne olduğu açık ve net değildir. Zira bölgede var olan tutucu geleneksel yapı yüzünden kadınların toplumda daha aktif bir konuma gelmesini, yozlaşma ve kimliklerini kaybetme tehlikesi olarak algılayan, hatta İslam’a aykırı olduğu endişesi taşıyanların sayısı da az değildir. Bu anlamda Körfez ülkelerinde kökten dinci hareketlerin ya da değişime karşı tutucu aşiretlerin baskısı kadın haklarının iyileştirilmesini engelleyebilecek en önemli faktörler olabilir. Bu noktada kadınların Katar’da ekonomi, sosyal hayat ve politikaya katılmasını etkileyen ya da sınırlayan nedenleri ele almak konunun daha iyi anlaşılması açısından önemlidir.

1.3. Katar’da İslam Hukuku

Katar’ın yasaları İslam hukuku (şeriat) çerçevesinde belirlenmiştir. Dolayısıyla kadınların hakları da İslam hukukunda belirlenen sınırlara göre düzenlenir. Örneğin mahkemede kadının şahitliği erkekle eş değer sayılmaz. 2009’da Katar “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılması Sözleşmesine (CEDAW)” üye olsa da sözleşmenin tüm gereklerine uymamaktadır (Crystal, 2005). Katar yerel kanunlarda ve yönergelerde, vatandaşlık haklarında, kanun önünde,

özgürlük hareketlerinde, evlilik ve aile hayatında cinsiyet eşitliğini reddetmektedir. Kadınlara karşı ayrımcılık çeşitli şekillerde yapılmaktadır. Örneğin Katarlı kadınların Katarlı olmayan eşlerinden olan çocukları ülke vatandaşlığını alamazken Katarlı erkekler için durum farklıdır, bu erkeklerin eşleri ülke vatandaşı olmasa da çocukları vatandaşlığı alabilmektedir. Boşanma için de mahkemeye başvuran ve adil bir şartla ayrılabilen kadın sayısı oldukça azdır. Velayet, miras ve seçimlerinde özgür olma konusunda kanunlar erkeklerin yanındadır (Crystal, 2005). Kadınların mahkemeye başvurabilme ve savunma hakları yasal olarak olsa da genellikle kendilerini bir erkek akrabaları ya da avukatları temsil etmektedir. Katar'da aile içi konularda ve toplum yaşamında şeriat hukukunun getirdiği bu sınırlamalar kadınların ekonomiye ve politikaya katılımlarını da etkilemektedir.

1.4. Katar'da Eğitim ve Kadınların Katılımı

Kadın-erkek eşitsizliği eğitim alanında görülmemektedir, gençlerin okuma yazma oranı % 98'lerdedir, kızların % 96'sı lise eğitimi alırken erkeklerde bu oran % 65'tir. Hükümet 6 ile 16 yaş arasındaki gençlerin eğitimlerini ücretsiz sağlamaktadır (Skousen, 2020). Katar hükümeti eğitim konusunda vatandaşlarına oldukça cömert imkânlar sunmaktadır. Katar Üniversitesi ileri yaşta kişiler için de ücretsiz kurslar sağlamaktadır, amaç halkın eğitim düzeyini ve vizyonunu yükseltmektir.

Katar'da eğitim kalitesini yükseltmek amacıyla hükümet 2002 yılında geniş çaplı eğitim reformları yapmaya başlamıştır (Gonzalez, 2008: 5). Katar Kalkınma Planı ve İstatistikleri Bakanlığı'na göre yıllar içerisinde üniversiteye giden öğrenci sayısında epey artış olmuştur. 2011-2012 yıllarında 117,266 öğrenci varken 2015-2016 yılında 28,668 öğrenciye ulaşılmıştır, bunların yüzdelerine bakılırsa % 65 ve % 68 oranlarında kız öğrenci olduğu görülmektedir (Ministry of Development Planning and Statistics, 2017: 17; 49). 2015-2016 yılında % 33 oranında kız öğrenci sanat ve bilim bölümlerine kayıt olmuş, % 17 oranında kız öğrenci ekonomi ve idari bilimlere girmiş, % 9'u da eğitim ve mühendislik bölümlerini tercih etmiştir. Aynı yıl % 43 oranında kız öğrenci bilim ve sanattan, % 22'si ekonomi ve idari bilimlerden, %7.5'i de eğitim bilimleri ve mühendislikten mezun olmuştur (Ministry of Development Planning and Statistics, 2017: 9).

Katar eğitimde STEM (bilim, teknoloji, mühendislik, matematik) programını desteklemektedir ve 2016 Dünya Ekonomik Forumu'nun Dünya Cinsiyet Eşitsizliği Raporu'na göre STEM mezunlarından %17'si kadın % 46'sı erkektir (Schwab, 2015: 302-303). Hükümetin kadınların eğitime ve işe katılımlarını arttırmak yönündeki politikalarına rağmen lise ve yüksek eğitim alan kadın sayısı hâlâ düşüktür.

Katar'da yeni kurulan 'Education City'(Eğitim Şehri) bizzat Katar Emiri'nin annesi Şeyha Mozah tarafından finanse edilmiştir. Şeyha Moza halen başkanlığını yürüttüğü Katar Eğitim, Bilim ve Toplum Vakfı'nı 1995'de kurmuştur. Vakıf eğitim, sağlık ve toplum gelişimi alanında Katar'daki insan kaynağını geliştirebilmek, yaşam kalitesini yükseltmek, teknolojik kalkınmayı desteklemek ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği içine girmek amaçlarını taşımaktadır. Katar yükseköğrenim alanında bir merkez ülke olmak için çok ciddi yatırımlar yapan bir KİK ülkesidir. 2012 yılında Katar'da, Texas A&M Üniversitesi, Georgetown Üniversitesi gibi Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da adı duyulmuş üniversitelerin şubeleri açılmış buralara yine batı ülkelerinden ünlü profesörler ve uzmanlar transfer edilmiştir (Gray, 2013: 138). Bu üniversitelere özellikle Orta Doğu ve Afrika ülkelerinden önemli sayıda yabancı öğrenci de gelmiştir (Romani, 2009: 4). Batılı yükseköğrenim programı uygulanan bu kurumlarda eğitim dili İngilizce olduğundan orta öğrenimde de İngilizce eğitim verilmesi yaygınlaşmıştır (Cherif ve Alkhateeb, 2015: 207). Temel hedef sürdürülebilir ve karbon kaynaklarına bağlı olmayan canlı bir ekonomi yaratmak ve yurt dışına bağlı olan yetişmiş insan kaynağını kendi vatandaşından temin edebilmektir.

Tüm bu gelişmelere rağmen eğitim olanaklarının artmasının kadınlar üzerinde ilginç bir etkisi de olmuştur. Üniversite mezunu olan kadınların evlenmesinin daha zor olduğu görülmektedir, zira erkekler kendilerine eşit ya da kendilerinden fazla eğitilmiş kadınlarla evlenmek konusunda tereddüt etmektedirler (Rajakumar, Bengali, Shahzad ve Kane, 2017: 83-85). Ayrıca eğitilmiş kadınlar ikinci ya da üçüncü eş olmayı da kabul etmemektedirler. Ancak evli olmayan kadınlar çalışmak için babalarından ya da abilerinden izin almak durumundadır. Bu gibi durumlarda eğitilmiş kadınların aile ve toplum hayatında etkin olan ataerkil yapının yarattığı ikilem yüzünden sıklıkla depresyona girmelerine neden olmaktadır (Peterson, 1989: 34-50). Bunun yanı sıra gelir getirici ekonomik aktivitelerin, Katarlı kadınların özgüvenini arttırdığını, aile içindeki güç dengesini değiştirip, paranın nasıl harcanacağı ile ilgili kararlara daha fazla katılımlarını sağladığını, ayrımcılıklara karşı haklarını korumadaki beceri ve isteklerine katkı sunduğunu da belirtmek gerekir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki kadınların ekonominin hemen her alanında katılımları artarken aile içindeki ataerkil kültür yapısının değişimi beklenenden çok daha az gerçekleşmektedir.

2.5. Sosyal ve Politik Hayatta Kadınlar

Hükümet kendi bünyesine bağlı olmayan ve kadın hakları için çalışan sivil toplum örgütlerinin oluşumuna izin vermemektedir. Tüm sivil organizasyonlar hareketlerini gözleyen ve inceleyen İçişleri Bakanlığı'na kayıt için başvurmak zorundadır (Crystal, 2005). Aktif durumdaki tek kadın grubu olan Aile İlişkileri Yüksek Konseyi hükümete bağlıdır. Bu Konseyi, diğer

hükümet yapılanmalarından bağımsız ve Emir'in annesi Şeyha Muza bint Nasir al-Misnad'ın önderliğinde çocuklar ve kadınların hakları için çalışmaktadır. Kadın Çalışmaları Konseyi kişisel statü kanununda reform yapılmasını istemekte, kadınların kamusal alanda görünürlüklerinin artmasını desteklemektedir. Konseyin çalışmaları sonucu evlilik yaşı 14'ten 16'ya çıkarılmış, kadınlar çocuklarının velayet haklarını kaybetmeden boşanabilme hakkı kazanmış, kadınların boşanmanın ardından üç yıl nafaka alabilmeleri mümkün olmuştur. Yüksek Kurul hükümette önemli görevlere ve karar alma pozisyonlarına daha çok sayıda kadının atanmasını desteklemektedir. Katar Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Federasyonu şubesi de ihtiyacı olan kadınlara yardım etmekte ve iş bulma ya da kurma konularında imkân sağlamaya çalışmaktadır (Crystal, 2005). 2015 itibarıyla 29 kişinin bulunduğu Katar Meclisi'nde sadece iki kadın üye olmasına buna ek olarak Katar'ın yargı sisteminde sadece bir tane kadın yargıç olmasına rağmen Katar Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin yarısından fazlası kız öğrencilerden oluşmaktadır (Skousen, 2020).

Katar'da kadının toplumsal statüsündeki değişimler kısaca değerlendirildiğinde şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Enerji kaynaklarından elde edilen yüksek gelirin sağladığı ekonomik dönüşüm sonucu Katar uluslararası arenada ve özellikle bölgede daha aktif rol üstlenmek istemektedir. Ülkenin saygınlığını arttırmak için toplumsal değişimlerin de gerekliliği fark edildiğinden kadınların eğitim, ekonomi ve sosyal hayata katılımını teşvik eden politikalar uygulanmıştır. Kadınların eğitim durumunda dikkat çekici bir yükseliş yaşanmış, özellikle de sağlık ve eğitim alanında çalışan kadınların sayıları artmıştır. Bu durum aile ve sosyal hayatta kadınların rol ve statülerini değiştirmiştir ancak bu değişim ataerkil kültürel yapının etkisiyle beklenenden daha yavaş olmaktadır.

2. Birleşik Arap Emirlikleri

Her ikisi de KİK ülkesi olan Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) kültürel, siyasal ve ekonomik açıdan oldukça büyük benzerlikler taşıdıklarından her iki ülkedeki kadınların toplumsal rolleri de birbirine çok yakındır. Ancak ülke politikalarında benzerlikler kadar farklılıklar da olduğundan BAE'de yaşayan kadınların değişen statüleri ve toplumsal rolleri incelenmeye değerdir. Aile hukuku ve kadınların sosyal hayata katılımını sınırlayan kültürel, dini bariyerler her iki toplumda da aynı olduğundan bu başlıkta farklılıklara neden olan konular üzerinde durulacaktır.

2.1. Birleşik Arap Emirlikleri'nde Kadınların Statüsü

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki yedi farklı emirlikten oluşan BAE petrol gelirleri sayesinde son otuz yıl içerisinde sosyal hayat, eğitim ve ekonomi alanında hızlı bir gelişim göstererek diğer KİK ülkelerine rol model olmuştur. Bölgedeki ilk akıllı şehir Dubai kurulmuş, alışveriş merkezleri, yabancı okullar, üniversiteler, bankalar açılmış, uluslararası şirketlerin şubeleri bölgeye taşınmış ve BAE, Körfez'in en gelişmiş ülkesi haline gelmiştir. İstikrarlı siyasi yapısı, düşük suç oranı ve liberalleşme yolundaki başarısıyla da BAE komşu ülkeler arasında özel bir yere sahiptir (Davidson, 2008: 137-147).

BAE, Dubai Emiri Muhammed bin Rashid Al Maktoum'un vizyonu ve ülkesini kalkındırma planlarından çok etkilenmiştir. Al Maktoum, özellikle kadınların sosyal, ekonomik ve politik platformlarda görünürlüğüne artmasının önemini vurgulamaktadır. Ülkenin kalkınma planlarının yer aldığı kitabında kadınların özellikle liderlik, yöneticilik pozisyonlarında yer almasının desteklenmesi gerektiğini, özgüvenlerinin artırılmasının önemini vurgulamıştır. Kadınların potansiyellerinin hapsedilmediği ve açığa çıkartıldığı bir toplum yapısı oluşturmayı hedeflediğini belirtmektedir (Al Maktoum, 2013: 47).

BAE 20. yüzyılın ilk yarısına kadar Batı ülkelerinin müdahalelerinden etkilenmemiş, daha izole ve dokunulmamış olarak kalmıştır, bu nedenle sosyal ve kültürel yapısını korumuştur. Evlilik ve aile hukuku modernize edilerek değiştirilmemiş, şeriat hükümet yönetiminde ve aile ilişkilerinde yasal yol olarak devam etmiştir. Poligami yani erkeklerin dört eşle evlenebilmesi, minimum evlilik yaşı, boşanabilme hakları revize edilmemiştir. Aile hayatı diğer Müslüman ülkelerde olduğu gibi Emirlikler'de de toplumun temel yapı taşı, sosyal istikrarın ve devamın sembolü kabul edilir (Jawad, 1998: 30). Bu anlayışla beraber ataerkil yapı yani babanın, eşin ya da büyük erkek kardeşin aile içinde karar verici ve kadınlar üzerinde koruyucu ve gözetici olma durumu toplumda yerleşmiş bir anlayıştır. (Al-Khateeb, 1998: 113). Bu durum sadece aile içinde değil, sosyal hayatta da kadınların daha geri planda kalmasına neden olmuştur. Kadın haklarıyla ilgili en çok üstünde durulan gelişmeler yüzlerini örten peçe ya da burkanın kullanımının bazı emirliklerde kaldırılması, kadınların eğitim ve ekonomiye katılım fırsatlarının artırılması yönünde olmuştur.

2.2. Kadınların Ekonomiye Katımları

BAE'de kadınlara karşı değişen tutumlardan biri de ev dışında çalışmaları ve kariyer sahibi olmalarının kabul edilmesi olmuştur. BAE'deki kadınların çoğu maddi ihtiyaçları nedeniyle değil, sosyal sorumluluk bilinciyle ya da kişisel tatmin sağlamak için çalışma hayatında yer almaktadır, zira hükümet oldukça cömert ekonomik destekleriyle vatandaşlarının temel ihtiyaçlarının

karşılıkmaktadır². Bu nedenle Emirati kadınlar alt kademe işlerde çalışmamaktadırlar. Hükümetin hem maddi desteği hem de kadınların iş hayatına katılımını desteklemesi BAE’de yaşayan kadınların seçeneklerini çoğaltmaktadır. Müslüman ülkelerin çoğunda kadının aile içindeki rolü eş ve anne olarak belirlenmiştir ve bu durum ev dışında çalışma durumlarıyla kimi zaman çelişmektedir. Ancak BAE hükümeti çalışan kadın figürünü onaylayarak ve destekleyerek Emirati toplumunun da kadının değişen rolünü kabullenmesini sağlamaktadır. Artık kadınların öğretmen, doktor, mühendis ya da sosyal görevli olarak çalışması da toplumda annelik ve eşlik kimliği kadar kabul görmektedir. Günümüzde üniversite öğrencilerinin yarısından fazlası kadın olduğu için kadınların ev ve iş arasındaki rollerinin dengeleneceği ve iş yaşamına katılımlarının artacağı beklenmektedir (Ramazani, 1985: 270).

Tablo 1: BAE’de Kadın Çalışanların Sektörlere Göre Dağılımı

Sektör	Oran
Milli Mecliste	%22.5
Karar verici pozisyonlarda	%30
Kamuda	%66
İşgücü	%25
Serbest Meslek	%4.5
Ticari Odalarda yönetici	%15
Orta ve Küçük ölçekli girişimci	%30
İşkadını	%11

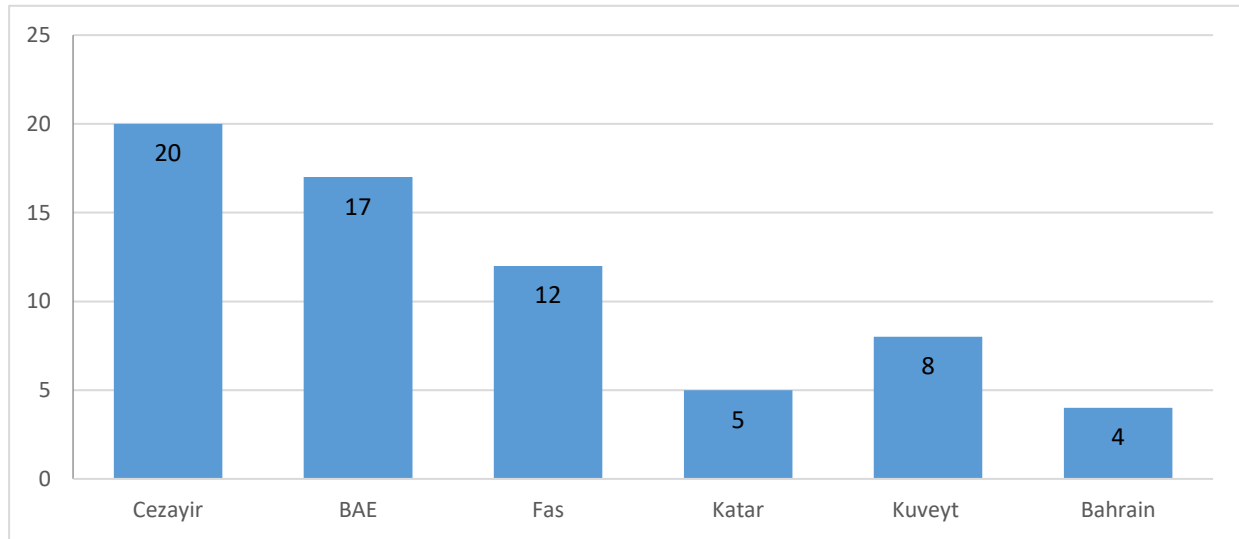
Kaynak: <http://uaebwc.ae/en/index.php>

Tablo 1’de görüleceği üzere, BAE’de kadınlar en fazla kamuda çalışmayı tercih etmektedirler. Profesyonel anlamda BAE’deki kadınların büyük çoğunluğu eğitim, sağlık ve sosyal hizmet alanlarında çalışmaktadırlar. Benzer şekilde kamu sektöründe de Sağlık Bakanlığı’nda, Eğitim ve Sosyal İlişkiler Bakanlıkları kadınların en yoğun bulunduğu birimlerdir. Öğretmen olarak ve idari işlerde çalışan kadın sayısı yüksek iken hemşire ya da sekreter olarak çalışan kadın pek yoktur. Bu da cinsiyetler arası hâlâ belirgin bir ayrım olduğunu gösteren durumlardan biridir. Bunun sebebi daha önce açıklandığı gibi Emirati kadınların genellikle ekonomik sıkıntıları olmadığı için orta alt kademedeki mavi yaka işlerde çalışmayı tercih etmemeleridir. Emirater için toplum içindeki itibar hala çok önemlidir ve mavi yaka işlerde çalışmanın toplum içinde prestij kaybına neden olacağı kaygısı vardır. Ayrıca BAE’de de diğer KİK ülkelerinde olduğu gibi hemşirelik sekreterlik gibi meslekler kadınların erkeklerle iletişim kurmalarına sebep olabileceklerinden pek saygın kabul edilmez.

² BAE vatandaşlarına pek çok alanda ekonomik destek vermektedir. Posta hizmetleri, park alanları, enerji, eğitim ve sağlık ücretsiz olduğu gibi, yeni evlenen çiftlere, öğrencilere, yeni doğan bebeklere, iş kurmak isteyen vatandaşlarına ciddi mali yardımlar ve krediler sağlanmaktadır. Yeni ev ya da toprak alacaklara kredi sağlanır. 2020 yılında eğlence sektörü hizmetlerinden %10 vergi alınacağı açıklansa da vatandaşlar diğer vergilerden muaf ve kamuda ödenen gelir vergisinden muaf maaşlar oldukça yüksektir (bkz: Turak, 2021).

Ayrıca İletişim ve Kültür Bakanlığı kadrosunda radyo ve televizyonlarda çalışan kadınların sayısı yüksektir. Önceleri kadınların ekranda görünmelerine yüzlerini erkeklere göstermelerine karşı bir reaksiyon oluşsa da zamanla halk bu fikre alışmıştır. Sektöre ilgi gösteren kadınların sayısı da artmıştır. Kadınlar ayrıca polis olarak, suç araştırmalarında, havaalanı güvenliğinde, araba sürüş sınavlarında, kadın mahkûmlarla çalışma alanlarında görev almaya başlamışlardır. Kadınlar artık yatırımcılığa ve işletmeciliğe de ilgi göstermeye başlamışlardır. (Davidson, 2008: 152-154). Kadınlar yatırımcı olarak emlak, stok market, butik ve taksilere de yatırım yapmayı tercih etmektedirler. Ayrıca Katar ve diğer KİK ülkelerinde olduğu gibi BAE’de de kadınlar, mağazalarda, erkeklerle muhatap olmaları gereken satış elemanı, kasiyer gibi pozisyonlarda çalışmazlar. Diğer Müslüman ülkelerde olduğu gibi kadınlar kendi varlıklarını kontrol etme hakkına sahiptirler ve Emirliklerin yüksek ekonomik şartları da onlara pek çok fırsat yaratmaktadır (Davidson, 2008: 153).

Grafik 2: 2015 Yılı Bakanlıklarda Ve Parlamentoda Çalışan Kadınların Oranı

Kaynak: Dünya Bankası Belgeleri, 2016.

Grafik 2’de de görüldüğü gibi, kadınların politik katılımları hâlâ çok düşüktür. Bu nedenle özel sektörde karar verici pozisyonlarda ya da girişimci olarak çalışmak kadınlara cazip gelmektedir. BAE’de kadınların bakanlıklar ve parlamentoda çalışma oranları Katar’dan daha yüksektir. Bunda BAE’nin daha liberal ve toleranslı ortamı, yüksek sayıda yabancı nüfusun etkisiyle Batı kültürüne daha açık olmasının etkisi büyüktür. Kuzey Afrika Ülkeleri olan Cezayir ve Fas’ta oran KİK ülkelerine göre hayli yüksektir. Hepsi Müslüman ülkeler olmasına rağmen KİK ülkelerinde oranın düşüklüğünün nedenleri arasında politik geleneğin Körfez’de farklı olması, aşiret yapısının etkisinin hâlâ sürmesi, parlamento ve bakanlıkların çok yeni olması sayılabilir.

Ayrıca KİK ülkeleri bağımsızlıklarına çok geç kavuştuğundan siyasi organizasyonlar da yenidir, bu nedenle kadınların bu organizasyonlara katılımı da düşüktür.

İş kadınlarının her geçen gün daha aktif olduğu, ülkede İş Kadınları Konseyine kayıtlı üye sayısının 12,000 olup, \$17 milyar değerinde toplam 11,000 proje yürüttüğü bilgisi gelecek dönemlerde kadınların ekonomiye katılımının artacağına dair önemli bir işarettir (Jabeen, 2018). Kısaca kadınların BAE toplumunda ekonomik ve siyasi katılımları hâlâ oldukça düşüktür, bu da sınırlamaların pek çok alanda hâlâ etkili olduğunu göstermektedir.

2.3. Kadınlar İçin Eğitim Fırsatlarının Artması

BAE’de 1950’lere kadar eğitim kurumları *kuttab* adı verilen, yalnızca küçük erkek ve kızların gittiği, Kuran’ın öğretilip ezberletildiği ve biraz matematik öğretilen kurumlardan ibaretti. Kızların çoğu ergenliklerinden önce bu okullara gider evliliğe ve ev işlerine hazırlanırlardı (Soffan, 1980: 51).

BAE’nin ilk devlet okulu yedi emirlikten biri olan Sharjah’da 1953 yılında Kuwait’den gelen öğretmenlerle açılmıştı. Diğer emirliklerde de Kuveyt’in asistanlığında okullar açılmıştır. 1971’de kazanılan bağımsızlık sonrası eğitim sisteminin acemilik yıllarında da Kuveyt eğitim alanında öncülük etmiştir. Al-‘Ain Üniversitesi 1977 yılında açılmıştır, yerel bir üniversitenin açılması özellikle kadınlar için önemlidir, zira şehir ya da ülke dışına eğitim için gitmeleri oldukça zordur. Günümüzde kız öğrencilerin üniversite dahil tüm düzeylerde karma okullarda ya da sadece kadınlar için açılan okul ve kampüslerde eğitime katılma fırsatı vardır. Kız öğrencilerin çoğu eğitimlerine sosyal bilimler ve sanat alanında devam ederken çok azı mühendislik, tıp ya da hukuk okumaktadır (Soffan, 1980: 55).

BAE’de kadınların çoğu için evlilik ve çocuk sahibi olmak öncelikli hedef olsa da farklı fırsatlar ve kariyer imkânları da ortaya çıkmaktadır. Hükûmet tarafından kadınların farklı alanlarda ve iş kollarında yer alması için pozitif yönde bir destek vardır. Örneğin Şeyh Zaid Abu Dabi’de, 1984’de düzenlenen “Körfezde kadın” konferansına katılmış ve eşi Şeyha Fatima da kadınların çalışması gerekliliği üzerine konuşmuştur. Yapılan çalışmalara göre genç kız öğrenciler gelecekle ilgili olumlu düşüncelere sahiplerdir ve mezun olduklarında uygun fırsatlar bulabileceklerini düşünmektedirler. İş yaşamlarını ve aile hayatlarını dengelemeyi ve çocuk sahibi olduklarında da kariyerlerine devam etmeyi düşünseler de çoğunluk hâlâ ev dışında çalışmayı düşünmemektedir (Ramazani, 1985: 270).

Şeriat hukuku aile konularında geçerli olduğundan poligami evlilikler BAE’de yasal ve geçerlidir. Ancak kadınların eğitim oranlarının yükselmesi davranışlarını da değiştirmiştir, pek çoğu eşlerinin başka bir evlilik yapmasını pratikte istememektedir ve poligami oranı da düşüş

göstermektedir (Ramazani, 1985; 273). Çoklu evlilikler artık eğitimli kadınlar tarafından kabul edilmemektedir. Ekonomik bağımsızlığı olan kadınların bu durumla karşılaştıklarında ayrılarak kendi hayatlarını kurabildikleri gözlenmektedir. Ancak bu derece özgüvenli ve donanımlı kadınların sayısı çok da yüksek olmadığından bu durumun genel toplumu yansıttığını kabul etmek de pek gerçekçi olmaz.

3. Katar ve Bae'de Kraliyet Ailesine Mensup Kadınların Değişimdeki Rolü

KİK ülkelerinde kraliyet ailelerine mensup kadınlar toplumlarında kadınlara yönelik önemli değişikliklere öncülük etmektedirler. Bu pozisyonlardaki kadınlar belli oranda politik güce ve siyasi tartışmalara katılma ve ilk elden değişiklik talep etme şanslarına sahiptirler. Buna rağmen statükonun değişimi kolay değildir ve bu ayrıcalıklı ve güçlü kadınlar da sosyal baskılar altındadır. Diğer kadın vatandaşlar gibi kraliyet ailesine mensup kadınlardan da ataerkil monarşi yapısının kurallarına uymaları beklenir. Çoğunluk var olan politik ve sosyal geleneğe uygun davranırken sayıları az da olsa bazı kraliyet mensubu kadınlar var olan siyasi güçlerini zorlayarak değişikliklerin öncülüğünü yapmaya çalışmaktadırlar. Böylelikle de topluma rol model olmaktadır.

Bu önemli figürler özellikle kadın hakları savunuculuğu, kadının ekonomik ve sosyal hayatta daha görünür olması, eğitim alanında seçeneklerinin bulunması ve özgürleşme gibi konularda mücadele etmektedirler. Geleneksel olarak kraliyet mensubu kadınlar devlet kurumlarında erkek egemenliği altındaki siyasi ortamda görünürlük sağlayarak kadınlara ait sınırları yıkmaya çalışmaktadırlar. Bağış kurumlarının, kültür ve vakıfların yönetimlerinde yer alarak kadınların içinde buldukları dezavantajlı durumu değiştirmek istemektedirler.

Ataerkil kurallar ve cinsiyet ayrımcılığı nedeniyle kadın vatandaşlar kraliyet kadın üyelerinin desteğine ve korumasına ihtiyaç duymaktadırlar. Ancak bu kraliyet kadınları büyük etki yaratarak daha sistematik bir değişim sağlayamamaktadırlar. Bu önemli kadın aktörler, toplumdaki tüm kadınların boşanmaları, çocuklarının bakımı, şiddet gören kadınlara yardım, kız öğrencilerin eğitimi ve iş bulması gibi bir takım olayları çözmeye ve destek vermeye çalışmakta ancak büyük kurumsal reformlar gerçekleştirememektedirler (Aldosari, Haziran 24, 2016). Zira geleneksel sosyal normlar hâlâ son derece katıdır ve dinî kurumlar (camii) diğer kamu kurumlarının görevlerini üstlenmiş durumdadır.

Kraliyet üyesi kadınlar tüm Arap toplumlarında kültürel alanda liderlik de yapmaktadırlar. Devletin değişen siyasi kimliğine uygun olacak şekilde kültürel değişimlerin kapısını açmakta, önderlik etmektedirler. Batı tarzı eğitim görmüş ve enerjik kraliyet kadınlarının bu çalışmaları ve liderlikleri eski Körfez monarşilerinin gelişmelerine katkı sağlamaktadır. Bu özellikle petrol ve

doğal gaza bağımlı bir ekonomiden çeşitlenmiş ekonomiye geçmek isteyen ve aşırı dindar ideolojileri ihraç etmekle suçlanan KİK üyesi ülkelerin temize çıkması açısından da önemlidir. Örneğin Şeyha Al-Mayassa Al-Thani, sanat müzesinde sergilemek için dünyanın önemli kültürel merkezlerindeki global hazineleri Katar'a getirmeye çalışmaktadır (Aldosari, 2016). Buna benzer olarak Kuveyt Gençlerle İlişkiler Bakanlığı Sekreterliğinden Şeyha Al-Zain Al-Sabah, genç girişimcilere uygun çevresel olanaklar geliştirme işiyle uğraşmaktadır. Ayrıca "Mekke'ye yolculuk" adında İslami gezgin İbni Battuta'nın Morokko'dan Mekke'ye olan yolculuğunu anlatan belgeselin üretilmesinde Suudi otoritelerle birlikte çalışmaktadır. Bütün bu çabaların sonucu KİK ülkelerinin aşiret sistemi ve dar İslami kimliği çok yavaş da olsa genç ve eğitimli kraliyet aile mensubu kadınlar tarafından daha toleranslı ve çağdaş bir dönüşüme taşınmaktadır. Suudi Prenses Lolwah Al-Faisal, kendisine ülkesinde bir şey değiştirmesi imkânı sağlansa kadınlara araba sürme izninin verilmesini sağlayacağını söylemektedir (Aldosari, 2016). Sonunda Suudi kadınların 23 Haziran 2018'den itibaren araba kullanabileceğinin açıklandığı kararnamenin çıkmasında bu çabalar etkilidir. Kraliyet ailelerindeki kadınlar toplumdaki diğer kadınlardan daha özgür davranabildiklerinden uluslararası medyada, Körfez Arap toplumunda değişimi etkileyen önemli figürler olarak gösterilmektedirler. Kraliyet mensubu kadınların her iki ülkedeki etkileri aşağıda incelenmiştir:

3.1. Katar

Katar'da kadınların toplumda daha görünür olmaları, eğitim ve iş hayatına katılmaları her ne kadar ekonomik olarak devlet tarafından desteklense de yerleşik muhafazakâr geleneği yıkmak zor olduğundan özellikle önemli ailelerden gelen kadınlar rol model olarak öncülük yapmaktadır. Katar'ın en etkili kadınlarından bazıları şunlardır:

Şeyha Moza Bint Nasser: Katar'ın modern şehirlerinin oluşumunda son yirmi yıldır Katar Emiri'nin annesi Şeyha Moza bint Nasser en önde gelen isim olmuştur. Sosyal reformların toplumda kabul görmesi ve yerleşmesi konusunda Şeyha Moza öncülük etmiştir. Şeyha sayısız uluslararası organizasyonun, eğitim, iş ve yönetim kurumunun kurucusu ve yöneticisidir. Siyasi arenada politik bir figür olması, kültürel alandaki aktifliği Arap Körfezinde nadiren görülen bir durumdur. Resmi gezi ve törenlerde eşinin yanında ülkesini temsil etmekte, kendi ofisinde de ziyaretçilerini kabul etmektedir. Şeyha Moza, 2010'da Katar ve Suudi Arabistan arasındaki gerilimin düşürülmesi için tamamı erkek politikacıların katıldığı, siyasi ilişkilerin tartışıldığı toplantıda Kral Abdullah'la görüşürken görüntülenmiştir. Böylece uluslararası siyasi arenada kadınların da bulunabileceği mesajını vermiştir.

Katar Emiri Şeyh Tamim bin Hamad Al-Thani, babasından sonra yönetime geçtiğinde siyasi rakibi Nasser bin Abdullah al-Missned'in kızıyla evlenerek aileler arasında anlaşma sağlanmıştır. Şeyha Moza, gibi politik evlilikler yapan kadınlar arabuluculuk ve anlaşma sağlanmasında da önyak olmaktadır. Şeyha Moza ve oğlu Emir Şeyh Tamim, kadınların Katar ekonomisine ve siyasetine katılımını desteklemektedirler. Ayrıca Şeyha Moza uluslararası organizasyonlar ve toplantılarda yer aldığı göz alıcı şıklığıyla dikkat çekmiş, sadece Katarlı kadınların değil tüm Arap ülkelerindeki kadınların da adeta moda ikonu olmuştur. Güçlü, kendinden emin Arap kadını imajının yükselmesinde kesinlikle önemli bir rol modelidir.

Şeyha Maha Mansour Salman Jasim Al Thani: Katar üniversitesinden mezun olan Şeyha Maha Mansour Salman Jasmin Al Thani ülkenin en güçlü kadınlarından biridir. Şeyha Maha Katar'ın ilk kadın hâkimi olarak 2010 yılında atanmasıyla adeta bir tarih yazmıştır. Şeyha Maha, aynı zamanda Katarlı kadınların önemli karar verme mekanizmalarının başında yer almaları için destek vermekte ve çalışmaktadır. Şeyha Maha, cinsiyetler arası büyük farkın da bu şekilde kapanacağını söylemektedir. (Qatar's Most Influential Women, 2016).

Hessa Al Jaber: Bilgi ve İletişim Teknolojisi Bakanlığına nezaret eden Dr. Hessa Al Jaber, ülkenin en önemli telekomünikasyon pazarına liderlik etmektedir. 'Hukoomi,' isimli online portalı tanıtmış, akış projesini hızlandırarak hükümetle iletişimi şeffaflaştırmış ve çalışmaları hükümetin modernleşmesinde oldukça etkili olmuştur. Ayrıca çocukların korunması ve kadınların meslek edinebilmesi programlarında da ağırlıklı bir şekilde yer almıştır (Qatar's Most Influential Women, 2016).

Buthania Al Ansari: Londra, Kahire ve Katar'da çok iyi bir eğitim alan Al Ansari, Katarlı kadınların statüsünün değişmesi ve yükselmesi için uğraşmaktadır ve kadınların meslek edinmelerine odaklanan Qatariat şirketinin kurucusudur. Al Rayan yatırımlarının Katarlılaştırılması projesiyle, Katar İş Kadınları ödülüyle beraber pek çok ödül almıştır. 2012'de en ilham verici Arap kadını seçilmiştir. Hükümetin desteği ile kadının Emirati toplumunda değişen statüsünü hem ulus içinde hem uluslararası platformlarda temsil etmektedirler (Qatar's Most Influential Women, 2016).

3.2. BAE

Şeyha Lubna Al Qasimi: Lubna Al Qasimi 2015 ve 2017'de BAE'de hükümetteki en güçlü Arap kadın olarak seçilmiştir. 2004 yılında ekonomi bakanı olarak atanan Al Qasimi yeni kurulan tolerans bakanlığı görevine getirilmiştir. Kraliyet ailesinden gelen isimlerden biri olan Al Qasimi, kadın haklarının önde gelen savunucularındandır. BAE'de ilk kadın bakan pozisyonuna gelmiştir ve Clinton Global Vatandaşlık Ödülü'nü almıştır. Emirliklerin ajandasının en önemli

maddelerinden birinin kadın haklarının yükseltilmesi, eğitim ve iş ortamında eşit şartların sağlanması olarak açıklamıştır (Singh, 2016).

Ulusun Annesi, Şeyha Fatima bint Mubarak: Abu Dhabi Emiri ve BAE'nin kurucusu ve resmî başkanı olan Şeyh Zayed bin Sultan Al Nahyan'ın üçüncü eşi olan Şeyha Fatima 1973'de ülkenin ilk kadın topluluğunu, Abu Dhabi Kadınların Gelişimi Organizasyonu kurmuştur. Ardından 1975'de Genel Kadınlar Derneğini, 2006'da Aile Gelişim Kurumunu ve 2003'te Anne Çocuk Yüksek Konseyini kurmuştur. Geçen yıllar içinde 30'u BM'den olmak üzere 500'den fazla ödül kazanmıştır (Singh, 2016).

Bu isimlere 2020'de Kalkınma ve Gelecek Bakanı olarak atanan Ohood Al Roumi, 2013'de BM'de BAE'yi temsil eden ilk kadın olan Lana Zaki Nusseibeh, Dünya Kadınlar Zirvesinde Federal Hükümeti temsil eden ve Orta Doğu'da barışın ancak kadınların haklarını elde etmesiyle geleceğini söyleyen Dr. Amal Al Qubaisi'nin adlarını eklemek gerekir ve onların liderliğinde pek çok kadın mühendis, doktor, girişimci ve yöneticinin gelecek günlerde Emirliklerde önemli isimler olarak kadınların statüsünün değişmesini sağlayacağı beklenmektedir.

Bununla beraber Körfez ülkelerinde hâlâ kadınların ekonomik ve politik katılımları dünyanın diğer bölgelerine göre çok düşüktür. 2015 yılı Dünya Ekonomi Formu Cinsiyet Eşitliği raporuna göre Kuveyt, BAE, Katar, Bahreyn, Suudi Arabistan ve Umman sırayla 117, 119, 122, 123, 134 ve 135. olmuşlardır (Aldosari, 2016). Zira ataerkil kültür ve yasalar halen kadınların modernleşme ve özgürleşme çabalarıyla ciddi çelişkiler yaratmaktadır. Örneğin Şeyha Fatima ülkesinde kadın haklarının yükseltilmesi için çalışmaktadır ve kadın hakları için pek çok dernek kurmuştur, ancak kendisi Abu Dhabi Emiri'nin üçüncü karısı olmayı da kabul etmektedir. Benzer şekilde Şeyh Mohammed bin Rashid Al Maktoum'un eski eşi Prenses Haya bint Al Hussein geleneksel anlayışta kadınların medyada görüntülenmesi tasvip edilmezken eşiyle birlikte BM toplantılarında ve medyada görülmüştür, üstelik Batılı tarzda kıyafetler giymektedir. Prenses Haya at yarışları, spor festivalleri ve uluslararası gezilerde eşine eşlik etmiştir. Anne ve eş kimliğinin yanı sıra bakımlı, şık modern Arap kadını imajını da kamuoyunda temsil etmektedir. Ancak o da ancak diğer yandan Şeyh'in çok sayıdaki eşlerden biridir ve katılımları Şeyh Muhammed'in izin verdiği orandadır.

Kraliyet üyesi kadınların rolü ne olursa olsun etkisi ve beklentileri sonuçta buldukları sisteme bağlıdır ve sınırlıdır. Son derece etkili örnekler olmasına rağmen sayıları azdır ve kraliyet mensubu kadınlar da sonuçta kendi aile yaşamlarında ataerkil kurallara bağlıdırlar. Ayrıca kraliyet mensubu ya da eğitilmiş ve önemli pozisyonlardaki kadınların feminist düşünceye çok mesafeli oldukları, hatta diğer Müslüman ülkelerde yaygınlaşan İslami feminizm söylemiyle de pek

ilgilenmedikleri görülmektedir. Görünen o ki her iki ülkedeki otoriter yönetimler kadınların ancak belirlenen sınırlar dahilinde özgürleşmesini onaylamaktadır.

Sonuç

Çalışmada belirtildiği gibi Katar ve BAE’de son 30 yıldır yaşanan ekonomik değişimin kadınlar üzerinde yarattığı en olumlu etki eğitim konusundadır. Günümüzde kadınların okuryazarlık oranı, yükseköğrenime katılımları erkeklerden daha yüksektir. Her iki ülkede de üniversitede okuyan ve mezun olan kadınların sayısı erkeklerden fazladır. Ne var ki mezun olduktan sonra iş dünyasına katılımları beklenen oranın çok altındadır. Benzer şekilde siyasette de kadınların görünürlüğü ve etkisi hâlâ çok düşüktür. Kısacası bundan 30 yıl öncesine göre eğitim, ekonomi ve siyasette kadınların katılımı çok artmış olsa da hâlâ istenilen düzeyde değildir, ayrıca aile hayatı ve toplumda kadınların statüsü az ve yavaş değişen yapıların başında gelmektedir. Kadınlar eğitilmiş ve iş hayatında başarılı olsalar da toplumsal yapıdaki geleneksel rolleri üstlenmeleri ve hatta kendi hayatlarıyla ilgili konularda eşlerinin ya da babalarının kararlarına uymalarının beklenmesi oldukça çelişkili bir durum yaratmaktadır.

Makalede açıklandığı gibi kadınların eğitim, siyaset, sosyal hayat ve ekonomideki görünürlüklerinin artması devletin 1990’lardan beri izlediği politikanın sonucudur. Aslında bu konuda tam anlamıyla halktan gelen bir talep olmamıştır. Hatta kadınların gerek aile hayatında, gerek toplum yaşamında belirlenmiş rollerinin değişmesi fikri tutucu ve geleneksel yapıda çok zor karşılık bulmaktadır. Bu değişimin toplumda kabullenilmesi için özellikle kraliyet ailelerinden gelen kadınlar rol modellik yaparak eğitim almanın, kariyer yapmanın ve toplumda daha görünür olmanın aile hayatlarında eş ve anne olmalarını engellemeyeceğini göstermeye çalışmaktadırlar. Kraliyet ailesinden gelen kadınların iş dünyasına girerek ekonomik anlamda başarılı olmaları, politik arenada söz sahibi olmaları ve bunun yanı sıra geleneksel kimliklerini de korumaları bu kombinasyonun mümkün olduğunu halka göstermektedir. Bu durum geleneksel değerlerle modernleşmenin arasında çelişkilerle yüz yüze kalan kadınlar için yol gösterici de olmaktadır ve bu açıdan önemlidir, ancak yeterli değildir. Zira eğitim, ekonomi, ve siyaset alanında yaşanan tüm gelişim ve değişim aşamalarına rağmen kadının şeriat hukukundaki yeri, aile içindeki görevleri aynı kalmakta, çok eşlilik, ataerkil yapı, kadınların hukuk önünde erkek aile üyeleri tarafından temsil edilmesi, çalışabilmeleri için eşlerinin onayının gerekmesi gibi konularda değişiklikler olmamıştır. Kraliyet mensubu kadınlar dahi toplumda tamamen eşlerinin üstünlüğünü kabul ettiklerini göstermektedirler. Kraliyet üyesi kadınlar da eşlerinin ya da babalarının kendilerine verdikleri hak ve izin çerçevesinde özgür ve aktif olabilmektedirler. Bu durumun da kadın haklarının iyileştirmesi, kadınların özgürleşmesi anlamında katkıları sınırlıdır ve bir anlamda var olan ataerkil hiyerarşinin devamının sağlanmasında da rol oynamaktadır. Katar ve BAE’deki diğer

eğitimli kadınlarda kraliyet mensubu olanlar gibi geleneksel rollerini korumaya çalışırken bir yandan da modern dünyanın kadınlar için sunduğu imkânlardan yararlanmaktadır. Bu iki KİK ülkesinde kadınların toplumsal kimliklerinin değişimine ilişkin şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Katar ve BAE hükümetlerinin kadınların toplumsal statüsünü yükseltme ve eşit vatandaşlık haklarını sağlama politikaları yönetimden halka geçen bir uygulamadır ve çerçevesi belirlenmiştir. Otoriter yönetim anlayışı ataerkil yapıyı siyasette de sürdürmüş kadınların hangi alanda ne kadar aktif olacağına sınırlarını kendi belirlemiştir. Sivil toplum örgüt hareketleri kısıtlıdır.
- Hukuksal anlamda bir değişim yapılmamış, kadınların haklarını yasal zeminde destekleyen kanunlar çıkarılmamıştır.
- Körfez ülkelerinin tamamında olduğu gibi Katar ve BAE’de de İslam inancı ve tutucu yerel gelenekler kadınların yaşamında belirleyici bir rol oynamaktadır. Batı tarzı yaşam ve değerler genellikle olumlu bulunmamakta, sorgulamadan Batılılaşmak eleştirilmekte, kendi kimliklerini toplumsal değerlerini kaybetmeden modernleşme iddiası oldukça yaygın destek görmektedir.
- Kadınların eğitim almaları ve ekonomik bağımsızlık kazanmaları poligamiyi kabul etmeyen ve evlenmeyen kadınların sayısını arttırmış, boşanma oranlarını da yükseltmiştir.

Katar ve BAE için yapılan bu incelemenin sonuçları ekonomik, siyasi ve kültürel anlamda ortak bir yapıya sahip olan diğer KİK ülkeleriyle de büyük benzerlik göstermektedir. Modern toplum hayatında kadınların eğitim, aile hayatı ve kariyerlerindeki rollerinin ne olacağına tam olarak açık olmadığı KİK ülkelerinde kadınlar geleneksellik ve modernleşme arasında bir yerde sıkışmış bulunmaktadırlar. Makalenin belirttiği gibi ancak gereken yasal değişimler olduğunda KİK ülkelerindeki kadınların toplumsal kimliğinin değişmesinden ve gerçek anlamda bir vatandaşlık eşitliğinden söz edilebilir.

Kaynakça

Abousleiman, I. (2019). Women in the Gulf countries: Perceptions and reality. *Worldbank blogs*.

Erişim Linki:<https://blogs.worldbank.org/arabvoices/women-gulf-countriesperceptions-and-reality>, Erişim Tarihi: 10 Ekim 2019.

Aldosari, H. (2016). Royal Women in the Gulf; Agents of Change or Defenders of Statuquo. *The Arab Gulf States Institute of Washington*. Erişim Linki: <https://agsiw.org/royal-women-in-the-gulf-agents-of-change-or-defenders-of-the-status-quo/>. Erişim Tarihi: 24 Haziran 2016

- Al-Khateeb, S.A.H. (1998). Muslim Women's Perceptions of Equality: Case Study of Saudi Women. *Mediterranean Quarterly*, 9 (2), 110-131.
- Al Maktoum, M. B. R. (2013). *Flashes of Thought*. Dubai: Motivate Publishing.
- Al Muftah, H.,A. (2010). How do Qatari Females Make it to the Top? An Examination of the Organizational Constraints to their Advancement, *Journal of Women of the Middle East and the Islamic World*, 8, 97–119.
- Andrew Rathmell, A. ve Schulze, K. (2000). Political Reform in the Gulf: The Case of Qatar. *Middle Eastern Studies* , 36(4), 47-62.
- Birleşmiş Milletler (2012). *Binyıl Kalkınma Hedefleri Raporu*. New York.
- Castells, M. (1997). *The Power of Identity*. Oxford: Blackwell
- Cherif, M., E. ve Alkhateeb, H. (2015). College Students' Attitude Toward the Medium of Instruction: Arabic versus English Dilemma, *Universal Journal of Educational Research*. 3(3), 207-213.
- Crystal, J. (2005). Women's Rights in the Middle East and North Africa Qatar, *Freedom Hous*. Erişim Linki: <https://www.refworld.org/docid/47387b6fc.html>, Erişim Tarihi: 16 Ocak 2021
- Davidson, C.M. (2008). *Dubai, the Vulnerability of Success*. Londra: Hust&Company.
- Derrida, J. (1978). *Of Grammatology Limited Inc*. Trans. Samuel Weber. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press. 162-254.
- Dünya Bankası (2016). *Progress Towards Gender Equality in the Middle East and North Africa Region*. Erişim Linki: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/28965>, Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2021.
- Dünya Çapında Kadın İstatistikleri (2020). *Eşit Adımlar*. Erişim Adresi: <http://www.skdturkiye.org/eşitadimlar/guncel/dunya-capinda-kadin-istatistikleri>. Erişim Tarihi: 3 Mart 2020.
- Fromherz, A. J. (2017). *Qatar: A Modern History*. London, New York: Tauris.
- Eickelman, C. (1988). Women and Politics in an Arabian Oasis. A Way Prepared: Essays on Islamic Culture in Honour of Richard Bayly Winder, 199-215.
- Gonzalez, G., Karoly, L. A., Constant, L., Goldman, C. A., & Salem, H. (2008). *Facing human capital challenges of the 21st century: Education and labor market initiatives in Lebanon, Oman, Qatar, and the United Arab Emirates* (Vol. 786). Rand Corporation.

- Gray, M. (2013). In case of Qatar, RAND Cooperation, played an important role for the reform of Qatar University. *Qatar Politics and the Challenges of Development*, Boulder, CO: Lynne Rienner Publisher. Erişim Linki: [/http://tinyurl.com/jbwuwh6](http://tinyurl.com/jbwuwh6), Erişim Tarihi: 26 Haziran 2016.
- Harkness, G. (2020). *Changing Qatar: Culture, Citizenship, and Rapid Modernization Hardcover*. New York: New York University Press.
- Hussein, B. (2018). The Path to Increasing Women's Rights: Economic Diversification The Path to Increasing Women's Rights: Report Title: Energy, Report Subtitle: Driving Force Behind Increasing Female Participation in the Gulf?. *Atlantic Council*. Erişim Linki: <http://www.jstor.com/stable/resrep16771.5>. Erişim Tarihi: Ocak 2018.
- International Monetary Fund (IMF). April 2018. "World Economic Outlook Database, April 2018 Report for Selected Countries and Subjects".
- İnsamer (2019). *İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*, Erişim Linki: https://insamer.com/tr/katar_821.htm, Erişim Tarihi: 09.05.2021.
- Jabeen, F. ve Nishat, M. (2018). Faisal Imperatives for improving entrepreneurial behavior among females in the UAE: An empirical study and structural model, *Gender in Management*. 33(3), 234-252.
- Jawad, H.A. (1998). *The Right of Women in Islam*. Basingstoke: Macmillan Press.
- Khawlah Al-tkhayneh, K. ve Nser, K. (2019). Emirati Women's Perceptions of Polygamy According to Age, Employment and Educational Level, *Humanities & Social Sciences Reviews*. 7(5): 911-916.
- Labor Force Survey Sample, (2007), *Statistical Authority*, Qatar.
- Li, L. ve Leung, W. (2001). Women Managers in Asian Hotels: Profile and Career Challenges. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 13(4): 189-96.
- PSA (2017). *Education in Qatar, Statistical Profile*. Ministry of Development Planning and Statistics. Erişim Linki: https://www.psa.gov.qa/en/statistics/Statistical%20Releases/Social/Education/2016/Education_Statistical_Pro%EF%AC%81le_2016_En.pdf. Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2021.
- Özdemir, Z., Yalman, Noyan, İ. ve Bayraktar, S. (2012). Kadın İstihdamı Ve Ekonomik Kalkınma: Geçiş Ekonomileri Örneği. *International Conference on Eurasian Economies*, 10, 11-13.

Planning and Statistic (2019). Births & Deaths In the State of Qatar, 2018, Erişim Linki: https://www.psa.gov.qa/en/statistics/Statistical%20Releases/General/StatisticalAbstract/2018/Birth_death_2018_EN.pdf, Erişim Tarihi: Aralık 2019.

Planning and Statistic Education in Qatar Statistical Profile (2019). Erişim adresi: https://www.psa.gov.qa/en/statistics/Statistical%20Releases/Social/Education/2019/Education_Statistical_Pro%EF%AC%81le_2019_EN.pdf. Erişim Tarihi: Aralık 2019.

Pillars of Qatar National Vision 2030 (Katar Ulusal Vizyonunun Temelleri) (2015). Erişim adresi: www.mdps.gov.qa/en/qnv/Pages/default.aspx.

Population of Qatar by nationality. (2017). Erişim adresi: https://fanack.com/qatar/populationqatar/?gclid=CjwKCAjwkN6EBhBNEiwADVfya7ygFXFAyFfX2YY9tO-AaVK9_pc891_FljiM6otyZSOJJggNsljIT5hoCzJoQAvD_BwE. Erişim Tarihi: 7 Şubat 2017.

Peterson, J. E. (1989). The Political Status of Women in the Arab Gulf States, *Middle East Journal*, 43(1): 34-50.

Rajakumar, M., Bengali, M., Shahzad, R. ve Kane, T. (2017). Education, Marriage, and Professionalization: The Modern Qatari Woman's Dilemma. *GENDER-Zeitschrift für Geschlecht, Kultur und Gesellschaft*, 9(1), 15-16.

Ramazani, N. (1985). Arab Women in the Gulf, *Middle East Journal*, 39(2): 258-276.

Romani, V. (2009). The Politics of Higher Education in the Middle East: Problems and Prospects, *Middle East Brief*, 36(4): 1-7.

Qatar's Most Influential Women. (2016). Erişim adresi: <https://www.expatswoman.com/qatar/guide/qatars-most-influential-women>. Erişim Tarihi: 7 Mart 2016.

Islam, S. I. (2017). Arab Women in Science, Technology, Engineering and Mathematics Fields: The Way Forward. *World Journal of Education*, 7(6), 12-20.

Sayın, A. (2008). *Avrupa Birliği'nde Çalışma Yaşamında Kadın Erkek Eşitliği*, İstanbul: KEİG Yayınları Dizisi.

Schwab, K. (2015). *The Global Competitiveness Report 2015–2016*. World Economic Forum. Cenevre : World Economic Form. Erişim adresi: http://www3.weforum.org/docs/gcr/2012016/Global_Competitieness_Report_2015_2016.pdf.

- Skousen, J. D. (2020). Hegemony, Principal Preparation, and the Language of the Oppressor: The Elusive Preparation of Socially Just School Leaders. *Handbook on Promoting Social Justice in Education*. 1085-1111.
- Superme Council for Family Affairs (2004). *Reply by the State of Qatar to the Questionnaire to Governments on Implementation of the Beijing Platform for Action (1995) and the Outcome of the Twenty-third Special Session of the General Assembly (2000)*. Erişim Linki: <https://www.un.org/womenwatch/daw/Review/responses/QATAR-English.pdf>. Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2021.
- Turak, N. (2021). CNBC: *The UAE is now offering citizenship to foreigners, and the economic gains could be 'transformative'*. Erişim adresi: <https://www.cnbc.com/2021/02/01/the-uae-is-offering-citizenship-to-foreigners-sees-economic-potential.html>. Erişim Tarihi: Şubat 2021.
- World Economic Form. (2020). *Global Gender Gap Report. Insight Report*. Erişim adresi: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2020.pdf. Erişim Tarihi: 29 Kasım 2020.
- White, B., Cox, C. Ve Cooper, C. L. (1992). *Women's Career Development: A study of high-flyers*, Oxford: Blackwell.